

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XVIII

Zagreb 1994.

Broj 34

rasprave i prilozi

UDK: 262.3 (497.5)
Izvorni znanstveni rad

PITANJA IZ NAJSTARIJE POVIJESTI ZAGREBAČKE BISKUPIJE I SLAVONIJE

Lujo MARGETIĆ, Rijeka

1. Raščlambom vrela koja stoje na raspolaganju autor dokazuje ispravnost teze hrvatskih historiografa da je do uspostave Zagrebačke biskupije došlo 1094., a ne oko 1089., kao što to tvrde mađarski autori. Pri uspostavi te biskupije ugarski kralj Ladislav nije dobio odobrenje ni od pape Urbana II. ni od protupape Klementa III. – Viberta, a nije se mogao poslužiti ni navodnom specijalnom povlasticom danom ugarskim vladarima po kojoj bi oni bili apostolski legati. Autor drži da je 1094. najvjerojatnije došlo do »oživljavanja« antičke Sisačke biskupije kojoj je promijenjeno ime (Zagorska pa Zagrebačka) i sjedište, da bi se na taj način moglo podvrgnuti ugarskom nadbiskupu u Kaloči, a ne splitskom kojemu je Sisačka biskupija pripadala u antici.

2. Pogrešna je teza da bi do dolaska Ladislava Slavonija bila polupoganska, vrlo rijetko naseljena zemlja.

3. Ladislav se 1091. naziva i »kraljem Mezije«, čime se misli na Slavoniju, a ne današnju Srbiju ili Bosnu.

4. Mađari su se pri dolasku u Panonsku nizinu najprije smjestili u području istočno od Tise, gdje su prihvatili pravne institucije toga dijela moravske države i preuzeli ujedno i tamošnju pravnu terminologiju.

5. Slavonija je od 827. do 833. bila pod upravom bugarskih funkcionara. Po mišljenju autora, 833. god. dio Hrvata iz Dalmacije odlazi u Slavoniju i tamo osniva samostalnu državu koja ima vrlo uske veze s Hrvatskom. Prvi vojvoda te države je Ratimir, a od kasnijih vojvoda poznati su Mutimir i Braslav.

Pritom autor dokazuje pogrešnost teza da se odlazak dijela dalmatinskih Hrvata odnosi na vrijeme vladavine Tomislava, nadalje, da je Slavonija poslije 833. postala sastavnim dijelom Istočnofranačkog carstva i da je Mutimir, spomenut u pismu pape Ivana VIII. iz 873., bio srpski knez.

6. Nakon dolaska Mađara u Panonsku nizinu Slavonija ostaje samostalnom državom. Mađari je nisu mogli osvojiti prije osvajanja Donje Panonije (poslije 908.), a postoji pouzdana vijest s Drugoga splitskog sabora da je 928. područje Slavonije crkveno vezano s Hrvatskom, a nakon te godine naglo pada mađarska agresivnost. Tako je Slavonija ostala samostalnom državom, usko povezanom s Hrvatskom. To objašnjava činjenicu da u popisu županija u djelu Konstantina Porfirogeneta nema nijedne županije koja bi prelazila gorje oko Velike Kapele i okolnost da se Slavonija ni izravno ni neizravno ne spominje ni u jednoj ispravi domaćih vladara u doba kad je postojalo regnum Croatiae et Dalmatiae.

7. Pouzdane vijesti Tome Arcidakona o crkvenoj i svjetovnoj hrvatskoj vlasti nad Slavonijom odnose se na 1078. god. kada je Zvonimir kao vazal pape Grgura VII. – u vrijeme vrhunca papine moći u borbi s kraljem Henrikom IV. – priključio Slavoniju hrvatskoj državi. Nakon što je od 1084. reformno papinstvo iz raznih razloga oslabilo, a careva strana vrlo ojačala, došlo je i u našim krajevima do protuudarca pa je ugarski kralj Ladislav, koji je u to doba bio uz cara, 1091., prešavši Dravu, navalio na Hrvatsku i u njoj postavio za kralja svojega nećaka Almoša.

I.

Uvod

U okviru proslave 900. obljetnice Zagrebačke biskupije korisno je ponovno uzeti u razmatranje ne samo godinu u kojoj je ona osnovana od ugarskog kralja Ladislava prema poznatoj tzv. Felicijanovoj ispravi iz 1134., nego i problematiku Slavonije do te godine. Pod pojmom Slavonija razumijevamo u ovome radu tzv. srednjovjekovnu Slavoniju koja je obuhvaćala područje približno od Sutle do Požeške kotline i od Drave do Gvozda. To smo područje mogli nazvati i Panonskom Hrvatskom¹ ili nekako drukčije, pa je stvar daljnega budućeg rada na toj problematici koji će se naziv konačno usvojiti u hrvatskoj historiografiji.

II.

Godina osnivanja

1. Godina osnivanja Zagrebačke biskupije već je odavno predmet spora među mađarskim i hrvatskim povjesničarima. Hóman² je 1910., nakon temeljite raščlambe, donio zaključak da je Zagrebačka biskupija osnovana između 1087. i 1090., a njega su uz ostale slijedili Deér³ (1936.) i u najnovije vrijeme u više navrata Györffy, npr. 1970.⁴ : oko 1090. i 1992.⁵ : 1087–1090. Hómanovu argumentaciju podvrgnuo je 1914. oštroj kritici Šišić⁶ i vlastitom raščlambom vrela došao do zaključka da je do osnivanja biskupije došlo 1094. Približno je slično i stajalište Račkoga⁷ i Tkalčića⁸ koji npr. 1889. navodi kao moguću godinu osnivanja 1093. ili [1094.⁹ 1093–1095.¹⁰ i 1093.¹¹].

¹ Tako npr. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 296 piše: »U bivšoj savskoj Panoniji između Drave, Save i planinskoga vijenca od Risnjaka do Ličke Plješevice širila se odjelita oblast u kojoj je do XVII. vieka prevladavalo ime slovensko, pa ostale i ime Slavonija (Sclavonia) u latinskim spomenicima, a »Slovinci«, »Slovinje« u hrvatskim; mi ćemo je nazvati »Panonskom Hrvatskom«. Isto i u *Geschichte der Kroaten*, Zagreb, 1917., 59.

² B. HÓMAN, *A zágrábi püspök alapítási éve*, Turul 28, 1910., 100–113.

³ J. DEÉR, *Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft*, Archivum Europae Centro-Orientalis, Tome II, Budapest, 1936., 24.

⁴ Gy. GYÖRFFY, *Szlavonia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata*, Levéltári közlemények 40, Budapest, 1970., 236.

⁵ Gy. GYÖRFFY, *Diplomata Hungariae antiquissima*, Volumen I, Budapest, 1992., 261.

⁶ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., 361–363.

⁷ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium (dalje: Doc.), vol. VII, Zagreb, 1877., 158, br. 130 (A. 1093–5) i nešto detaljnije ISTI, *K pitanju o proslavi osamstogodišnjice osnutka zagrebačke biskupije*, Katolički list 24, 1888, 189.

⁸ I. K. TKALČIĆ, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, Svezak prvi, Zagreb, 1889.

⁹ *N. dj.*, str. CVII.

Nakon Šišića nije se u hrvatskoj historiografiji ponovno temeljito pretreslo pitanje vjerodostojnosti i uvjerljivosti isprava na kojima se temelje s jedne strane mađarsko a s druge hrvatsko stajalište. Da u svezi s tim pitanjem nije riječ o pukoj znanstvenoj znatiželji, nego o jednom od najvažnijih pitanja starije povijesti Slavonije, vidljivo je po Györffyjevoj tvrdnji: »Ako je Zagrebačka biskupija osnovana prije Ladislavovog pohoda 1091. godine, nužno je da je njezino područje bilo dijelom Ugarskog kraljevstva; ako je pak (osnovana) poslije 1091. (nužno je) da je postojala neka prekodravska Slavonija – inače nepoznata ondašnjim vrelima – koju je nakon toga Ladislav zauzeo.«¹²

I hrvatski i mađarski povjesnici temelje svoje postavke na istom vrlo mršavom izvornom materijalu. U obzir dolazi u prvom redu tzv. Felicijanova isprava¹³ u kojoj se govori o Ladislavovu osnivanju Zagrebačke biskupije. U njoj se kao Ladislavovi savjetnici u toj prigodi uz ostale spominju i bački nadbiskup Fabijan, vesprimski biskup Kozma i palatin Jula. Te iste osobe spominju se i u izvorno sačuvanoj ispravi vojvode Davida¹⁴: Fabianus archiepiscopus, Cosmas episcopus, Gula comes palatinus. Očito je da su tzv. Felicijanova i Davidova isprava sastavljene u isto vrijeme, jer se pozivaju na iste svjedoke ali, na žalost, obje isprave ne kažu koje je to vrijeme.

Koji korak dalje može se učiniti ako se uzme u obzir da je prema jednoj pouzdanoj vijesti¹⁵ 1091. vesprimski biskup bio Almaris, a da je ime istog vesprimskog biskupa zajamčeno i za 1092.¹⁶ U istoj se upravo spomenutoj ispravi iz 1091. kao svjedok spominje comes palatinus Petrus. Dakle, u tzv. Felicijanovoj ispravi spomenute ličnosti Kozma i Jula nisu 1091. i 1092. obnašale svoje spomenute funkcije. Zbog toga mađarski pisci kažu da Kozma i Jula nisu *više* 1091. obnašali svoje funkcije, a hrvatski pisci kažu da su ih oni počeli obnašati *tek* nakon 1091.

Dakle, još uvijek nismo riješili pitanje imaju li pravo jedni ili drugi. Istraživačima stoji na raspolaganju samo još jedna isprava, i to na žalost krivotvorena, ali s nekim podacima koji su sigurno vjerodostojni. Riječ je o ispravi datiranoj 1093. kojom kralj Ladislav utvrđuje istočne granice Pečuške biskupije.¹⁷ Da je riječ o krivotvorini, već je odavno utvrđeno. Ali datacija je doista vrijedna da je se navede u cijelosti:

Anno igitur dominice incarnationis millesimo nonagesimo tercio, indiccione prima, epacte XX., concurrentibus quinque, quindecimo Kalendas May (...) episcopus Fabiano, Cosma (...) comitibus (...) Grab (...) itd. Svi su podaci o vremenu točni: i indikcija i epakta i konkurenti i dan na koji pada Uskrs (17. travnja)! Zbog toga Szentpétery

¹⁰ N. dj., 1.

¹¹ Na i. mj.

¹² GYÖRFFY, n. dj., (bilj. 4), 263.

¹³ T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD) II, Zagreb, 1904., 42, br. 42.

¹⁴ GYÖRFFY, n. dj., (bilj. 4), 264, br. 86 = G. FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Budae, 1829., 487–488.

¹⁵ GYÖRFFY, n. dj., (bilj. 4), 266, br. 88 = FEJÉR, n. dj., (bilj. 14) I, 468–470.

¹⁶ Vidi GYÖRFFY, n. dj., (bilj. 4), 261, bilj. 1.

¹⁷ GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 4), 288, br. 98 = FEJÉR, n. dj., (bilj. 14) I, 480–482.

primjećuje da je isprava doduše krivotvorena, »ali sastavljena nedvojbeno na osnovi neke izvorne isprave iz oko god. 1091.«¹⁸ Szentpetéryjeva tvrdnja da se krivotvorena isprava temelji na nekoj izvornoj ispravi sastavljenoj »oko 1091. god.« (!) čudi, ako se uzme u obzir datacija. Ona je tako precizna da ne može biti ni najmanje dvojbe da su vremenski podaci uzeti iz neke isprave upravo iz 1093. U 1091. indikcija bi bila 15, epakta 28, Uskrs bi pao 13. travnja, a jedino bi konkurente bile iste. Slično vrijedi i za 1090. ili 1089. god. Da usporedimo sve te podatke:

	isprava	1093.	1089.	1090.	1091.
indikcija	1	1	12	13	14
Uskrs	17. IV.	17. IV.	1. IV.	21. IV.	13. IV.
epakta	20	20	6	17	28
konkurente	5	5	7	1	5

Analizirana isprava s datacijom iz 1093. god. sastavljena je između 1228. i 1247. i sačuvana tek u prijepisima iz 1343., 1350. i 1404. god.¹⁹ Ne možemo drukčije zamisliti postupak krivotvoritelja nego tako da je uzeo jednu izvornu ispravu iz 1093. god. i prepisao njezine vremenske podatke.

Kako su onda Hóman i njegovi sljedbenici uopće mogli doći na pomisao da je izvorna isprava kojom se služio krivotvoritelj bila iz 1091. ili neke ranije godine? Do toga se neobična rezultata došlo uzimajući u obzir svjedoke iz krivotvorene isprave, u prvom redu biskupa Fabijana i Kozmu (episcopus Fabiano, Cosma). Kako se po mišljenju Hómanija i njegovih sljedbenika »već« (!) 1091. pojavljuje Almaris episcopus i Fabianus archiepiscopus, podaci se iz krivotvorene isprave nužno odnose na razdoblje prije 1091. god. Ali to je circulus vitiosus: najprije se podatke iz Felicijanove i Davidove isprave proizvoljno²⁰ datira u vrijeme prije 1091., a onda se krivotvorinu, datiranu u 1093. zbog nedatiranih Felicijanove i Davidove isprave, prebacuje u isto vrijeme, tj. prije 1091.²¹

Ali, moramo se zapitati odakle je krivotvoritelj isprave uzeo imena svjedoka. Postoje samo dvije mogućnosti: ili je imao pred sobom ispravu iz 1093. iz koje je uzeo i dataciju

¹⁸ I. SZENTPÉTERY, *Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I Kötet (1001–1270), Budapest, 1923., 11, br. 27.

¹⁹ GYÖRFFY, *n. dj.*, (bilj. 4), 288.

²⁰ Proizvoljno zato što svjedoci iz tih dviju isprava odgovaraju i vremenu prije i vremenu poslije 1091. i 1092. god.

²¹ Mađarska historiografija, točnije Hóman i nakon njega njegovi sljedbenici, ponudila je još jedan dokaz u prilog svojem shvaćanju. Naime, u tzv. Felicijanovoj ispravi spomenut je, kao što smo već rekli, i palatin Jula. Kako se u ispravi iz 1091. (GYÖRFFY, *n. dj.*, 266 br. 88 = FEJÉR I, 466–470) pojavljuje comes palatinus Petrus, a 1095. god. spomenut je comes Petrus kojega kralj Ladislav šalje 1095. u Poljsku po Kolomana, to bi značilo da je od 1091. do 1095. palatinom bio taj Petar ili, drugim riječima, palatin Jula iz tzv. Felicijanove isprave ne bi u to vrijeme mogao biti palatinom, već samo ranije, tj. prije 1091. Ali, nema dokaza da je »comes Petrus« iz 1095. upravo »palatinus Petrus« iz 1091. To je dobro uvidio Györffy, pa je »malo pomogao« sam sebi tvrdnjom: Petrus comes palatinus (sic!) erat etiam a. 1095. (GYÖRFFY, *n. dj.*, 261). A ipak je comes palatinus nešto drugo od comes! Zato je Šišić ispravno ocijenio ovaj dokaz kao puku »hipotezu« (ŠIŠIĆ, *n. dj.*, 363).

i svjedoke, ili je imao pred sobom dvije isprave, pa je iz one iz 1093. preuzeo samo dataciju, a onda je uzeo drugu ispravu iz vremena prije 1091. i iz nje prepisao svjedoke. Nema pravog razloga zašto bi se krivotvoritelj poslužio takvim mukotrpnim slaganjem podataka iz dvije isprave.

Šišić²² je u prilog godine 1094. kao godine osnivanja zagrebačke biskupije upozorio i na Zlatnu bulu Andrije iz 1217.,²³ izdanu u korist zagrebačke crkve. U toj se ispravi kaže da je kralj Ladislav podvrgnuo ugarskoj kruni slavonsku zemlju (terram Sclavoniae), odnosno banat, obratio je od poganske zablude na kršćanstvo i u tome banatu uspostavio »monasterij« u čast svetoga kralja Stjepana. Isprava se i u mađarskoj literaturi držala vjerodostojnom,²⁴ ali je Deér²⁵ odbacio njezino svjedočanstvo zbog toga što je držao da je Hóman uspješno dokazao da su biskup Kozma i palatin Gyula obnašali svoje časti samo do 1091., a ne i kasnije. Hóman ističe da je zbog toga vijest iz 1217. kao kasnija nepouzdana i da je njezina vrijednost isto tako slaba kao npr. i vijest kasnijih vrela da je Zvonimir zadnji hrvatski kralj. Pritom je, dakako, smetalo što se i u mađarskoj historiografiji držalo da je Zlatna bula iz 1217. vjerodostojna. Zbog toga se Györffy odlučio na radikalni potez: on je dokazivao da je isprava iz 1217. krivotvorina,²⁶ a njemu se pridružila i N. Klaić.²⁷ Na drugom smjesta pokušali pokazati²⁸ da Györffyjevi argumenti nisu dovoljno jaki da bi se njima moglo dokazati da je Zlatna bula iz 1217. krivotvorina. Pogotovu je posve nezadovoljavajući odgovor Györffya u koju je svrhu i kada sastavljena ta navodna krivotvorina koja se nalazi već u buli Grgura IX. iz 1227.²⁹ Po Györffyjevu mišljenju krivotvorina je nastala 1227. da bi pomoću nje zagrebački biskup pobijedio u sporu s opatom samostana sv. Martina. Ali, kako je do litiskontestacije spora došlo već 1215., navodna krivotvorina iz 1217. ne bi u sporu mogla koristiti biskupu jer bi se tom ispravom stvorilo novo činjenično i pravno stanje koje ne bi utjecalo na ishod spora koji se odnosi na stanje prije 1217. Dapače, isprava bi mogla biskupu samo otežati položaj u sporu.³⁰ Dodajmo da su mađarski pisci XIX. stoljeća nerijetko iznosili isto mišljenje kao i hrvatski. Dovoljno je upozoriti na Fejéru (1829.) koji tzv. Felicijanovu i Davidovu ispravu datira u 1094.,³¹ Kubinyija (1876.) koji Davidovu ispravu datira »oko 1095.«³² itd.

²² ŠIŠIĆ, *n. dj.*, (bilj. 6), 344, 347–348.

²³ CD III, 147, br. 130.

²⁴ SZENTPÉTERY, *n. dj.* (bilj. 18), 106, 323.

²⁵ DEÉR, *n. dj.* (bilj. 3), 24.

²⁶ GYÖRFFY, *n. dj.* (bilj. 4), 230–235.

²⁷ N. KLAJĆ, *Tobožnji Ladislavov »monasterium sancti Stephani regis« u Zagrebu*, Peristil 24, 1981., 35–40.

²⁸ L. MARGETIĆ, *Zagrebački monasterij*, Croatica Christiana Periodica, XVII., br. 31, 1933., 1–10.

²⁹ CD III, 272, br. 244 (10. 7. 1227.).

³⁰ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, *O vjerodostojnosti isprava unesenih u potvrđnice pape Grgura IX. iz 1227. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 26, Zagreb, 1993., 7–16.

³¹ FEJÉR, *n. dj.* (bilj. 14) I., 484–485.

³² Vidi ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 361.

Držimo da iz ove naše raščlambe – u prvom redu analize krivotvorene isprave, datirane 1093. – proizlazi da je teza hrvatskih povjesničara vjerojatnija i bolje na vrelima – ma kako ona oskudna bila – utemeljena od teze mađarskih pisaca.

2. Od Hómana i Šišića dalje u znanosti preteže mišljenje da se ugarski kralj Ladislav, napustivši 1091. legalno izabranog papu Urbana II. i prešavši u tabor njemačkog cara Henrika IV., priklonio time i protupapi Klementu III. Wibertu i od njega zatražio potvrdu za osnivanje Zagrebačke biskupije. Pitanje valja ponovno otvoriti.

Naime, čini se da ne bi trebalo biti sumnje u to da je Ladislavova vojna protiv Hrvatske 1091. usko povezana s brižljivo pripremanim pohodom cara Henrika u Italiju. Henrik je imao namjeru konačno slomiti otpor Urbana II. i njegovih saveznika – pri čemu mislimo u prvome redu na papina snažnog saveznika Welfa V. koji se 1089. god. sa 17 godina oženio 43-godišnjom udovicom Matildom, vlasnicom golemih posjeda u Italiji. U proljeće 1090. prešao je Henrik IV. Brenner, u travnju 1091. uspio je kod Mantove pobijediti Matildine čete i odbaciti ih južno od rijeke Pada. I protupapa Klement III. imao je 1091. god. velike uspjehe jer je istjerao Urbana II. iz Rima. Kada je Ladislav vidio da njegov carski saveznik postiže na sjeveru Italije važne uspjehe, napao je, najvjerojatnije u svibnju 1091.³³, sa svoje strane papina saveznika, regnum Croatiae et Dalmatiae, tako da je ubrzo mogao javiti montekasinskom opatu Oderiziju da je »stekao« (acquisivi) Hrvatsku (Sclavoniam) i dao do znanja Urbanu II. da, unatoč svemu, želi s njime zadržati dobre odnose. Da je Ladislav vrlo oprezno nastupao, vidi se ne samo po tome što on ne javlja da je (npr.) »osvojio regnum Croatiae et Dalmatiae« nego diplomatski vrlo vješto govori o svojem uspjehu kako je »stekao Slavoniju«, već i po tome što je u Hrvatskoj postavio za kralja svojega nećaka Almoša. Ladislav je time želio pokazati da je Hrvatska i nakon njegove intervencije ostala samostalnom, od Ugarske odvojenom zemljom. Nije nimalo čudno da mudri i obazrivi Urban II. nije ni u vrlo teškoj situaciji prekinuo veze s ugarskim kraljem i da je 17. studenoga 1091. potvrdio Ladislavovo darovanje u korist nimskog samostana sv. Egidija. Dodajmo da je Ladislav napao Hrvatsku bez ikakva pravnog povoda. On je znao da mu ga je jedino papa kao senior hrvatskog kralja mogao dati.³⁴

Iako je do saveza Ladislava i Henrika IV. došlo već oko 1089.³⁵, do još većeg je zahlađivanja odnosa između pape i Ladislava došlo zbog Ladislavove agresivne politike prema Hrvatskoj 1091.,³⁶ povezane s vojnom Henrika IV. u Italiji koja je započela 1090.

³³ Zbog Henrikove pobjede nad Matildinim snagama u travnju 1091. F. ŠIŠIĆ *n. dj.* (bilj. 1), 611, br. 51 misli da je Ladislav pisao pismo montekasinskom opatu Oderiziju »negdje u maju ili junu 1091.« To približno odgovara našoj tezi:

– Henrik IV. pobjeđuje 17. 4. 1091.
– Ladislav napada Hrvatsku. 5. 1091.
– Ladislav piše Oderiziju 6. 1091.
– Kumani napadaju Ugarsku 8. 1091.

³⁴ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, *Događaji u Hrvatskoj i Dalmaciji (1092–1094.) u svjetlu do sada neiskorištene vijesti o Rabu*, Jadranski zbornik 12, 1982–1985., 225–252.

³⁵ Tako ispravno J. DEÉR, *A magyar törsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája*, Budapest, 1928., 89 i d. Šišićevo upućivanje na Bernoldovu kroniku, u *n. dj.* (bilj. 6), 297 daje samo terminus post quam non.

³⁶ Donekle slično ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 302 samo s drugom kronologijom.

Dodajmo da je od 1092. situacija za Urbana II. bila sve povoljnija. Prije svega, u kolovozu 1092. Henrik IV. doživio je težak poraz kod Canosse, početkom 1093. povezuju se protiv njega Milano, Cremona, Piacenza i Lodi. U istoj godini papinoj stranci prilazi čak i Henrikov sin Konrad, koji se kruni za kralja Italije i povezuje s Welfom IV., oprobanim papinim saveznikom. Henrik IV., odsječen od Njemačke, povlači se te iste 1093. godine na područje Mletaka (Padova i Verona). Urban II. slavi puni trijumf, Klement III. bježi iz Rima, a nakon toga Urban II. ulazi u studenom 1093. u Rim.

Iz svega toga proizlazi da ni 1093. ni 1094. Ladislav sigurno nije tražio suglasnost za osnivanje Zagrebačke biskupije od protupape Klementa III., jer bi bilo krajnje nerazumno nastaviti politikom povezanosti s potučenim carem i sa svima onima koje je car podržavao.

Međutim, ni Urban II. ne dolazi u obzir. O tome u literaturi postoji suglasnost.³⁷

Moglo bi se eventualno pomišljati da ugarskom kralju neka specijalna papina suglasnost nije bila potrebna zato što je on već po svojem položaju (ugarskog kralja), imao i položaj apostolskog legata (officium legationis sedis apostolicae) koji je, navodno, bio odobrio već sv. Stjepan.³⁸ Ali, navodna bula pape Silvestra II. već je odavno dokazana krivotvorina XVII. stoljeća, a u novije je vrijeme vrlo uspješno dokazano da ugarski kralj nije nikad imao položaj apostolskog legata.³⁹

Pitanje je čak je li Zagrebačku biskupiju trebalo osnivati, ako uzmemo u obzir da je već u antici na njezinom području postojala Sisačka biskupija i da se, zbog toga, Zagrebačku biskupiju trebalo po crkvenim propisima držati njezinim sljednikom, slično kao što se Metodovu panonsku nadbiskupiju držalo nastavkom antičke Sirmijske nadbiskupije.

Već je Farlati⁴⁰ to spomenuo, ali se nije mogao odlučiti je li Ladislav imao namjeru u Zagrebačkoj biskupiji oživjeti Sisačku. I Tkalčić⁴¹ je ozbiljno uzeo u razmatranje tu povezanost, ali je ujedno postavio pitanje kako to da Ladislav nije odredio Sisak kao sjedište »nove biskupije« i na to svoje pitanje odgovorio da je u Ladislavovoj provali »Sisak bio razoren«. I u najnovijim radovima naći ćemo slična razmišljanja.

Tako npr. N. Klaić navodi nekoliko argumenata u prilog tezi da je Ladislav smjestio zagrebačkog biskupa »u podnožje Petrove gore, jer ga je smatrao nasljednikom sisačkog biskupa« (kurziv N. Klaić).⁴² Ipak neki od njezinih argumenata nisu prihvatljivi. Tako npr. ona upozorava na to da su se »oko Klokoča (pod Petrovom gorom)« smjestili »filii jobagionum sancti regis« i misli da se ovdje pod »svetim kraljem« misli na Ladislava.

³⁷ Umjesto svega vidi ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 365.

³⁸ Tako npr. od starije literature A. TIMON, *Ungarische Verfassung-und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1094., 280 i d.

³⁹ J. DEËR, *Der Anspruch der Herrscher des 12 Jahrhunderts auf die apostolische Legation*, Archivum Historiae Pontificae, 2, 1964., 152 i d.; A. SZENTIRMIAI, *Über die angebliche Apostolische Legation Stephans d. Heiligen*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 8, Wien, 1958., 253 i d.

⁴⁰ D. FARLATI, *Illyricum sacrum V*, Venetiis, 1775., 335.

⁴¹ TKALČIĆ, *n. dj.* (bilj. 8), CVII–CVIII.

⁴² N. KLAIĆ, *n. dj.* (bilj. 27), 40.

Ali, »filii sancti regis« pravni je termin za osobito privilegiran sloj ugarskih plemića koji su to neobično ime dobili po sv. Stjepanu, a ne po Ladislavu. Mnogo su jači i uvjerljiviji njezini argumenti da se u Kolomanovoj pratnji, prema podacima isprave prepisane u kartularu samostana sv. Marije u Zadru, nalazio Sigindunus zagoriensis episcopus i da se najstariji obred zagrebačke crkve zvao »gorički« (kurziv N. Klaić). I Lj. Dobronić⁴³ tvrdi u biti isto: »Kao prilog tezi o nastavljanju života stare Sisačke biskupije premještanjem sjedišta u Zagreb može se dodati činjenica da se u redosljedu kojim se navode arhidakoni na prvom mjestu nalazi Arhidakonat Gora, a u njemu kao prva crkva u Sisku«. Lj. Dobronić upozorava nadalje na činjenicu da »srednjovjekovne kronike (tadašnja historiografska djela) prešućuju osnutak Zagrebačke biskupije među djelima i zaslugama toga kralja« i zaključuje da »upravo s obzirom na Ladislavovu širokogrudnost u dotiranju Zagrebačke crkve ne treba se čuditi, što se smatrao njezinim osnivačem«.

I Šanjek⁴⁴ je uzeo u obzir tu povezanost starije Sisačke i novije Zagrebačke biskupije, ali se usprotivio mišljenju I. K. Tkalčića da je kralj Ladislav »uskrsnuo Sisačku biskupiju«. Šanjekov je argument vrlo jak: on upozorava na to da »se oživljavanje drevne Sisačke crkve nigdje u povijesnoj građi ne dovodi u vezu s osnutkom biskupskog sjedišta u Zagrebu«. Međutim, i on zapaža zanimljivu okolnost »da se jurisdiksijsko područje dviju dijeceza, nekadašnje Sisačke i novoposnovane Zagrebačke, prostorno poistovjećuje« tako da će »zagrebački biskupi preuzeti pastoralnu skrb za kršćane na približno istom prostoru kojim je sedam stoljeća ranije upravljao sisački biskup Kvirin«.

Pri raščlambi tog pitanja treba početi od glavnoga vrela, tj. tzv. Felicijanove isprave. Isprava je datirana 24. travnja 1134. zato što se u njoj, uz ostalo, navodi da je presudom ostrogonskog nadbiskupa Felicijana određeno da se u sporu zagrebačkog biskupa sa šomodskim županom i još nekim uglednicima tri ugledna predstavnika zagrebačke crkve zakunu pred oltarom varadinske crkve na istinitost iskaza zagrebačkoga i bačkoga biskupa. Datum prisege utvrđuje se ovako: Quod factum est anno dominice incarnationis MCXXXIV epacta XXIII, VI. kalendas maii. Šeste kalende svibnja odgovaraju 26. travnju, a epakta odgovara 1134. godini. Nema, doduše, indikcije i konkurenata, ali to ne smeta uvjerljivosti datacije. Međutim, nakon obavijesti o prisezi isprava spominje i uvođenje zagrebačkog biskupa u posjed sporne šume u Dubravi, koje se obavilo određeno vrijeme nakon prisege. Kako je do uvođenja u posjed došlo nakon 26. travnja, pogrešno je ispravu datirati tim datumom, jer je nemoguće da je sastavljena 26. travnja 1134. i da u isto vrijeme priopćava o događajima koji su se zbili nakon toga datuma. Osim toga, ni iz kojega se elementa isprave ne može zaključiti da ju je ispostavio ostrogonski nadbiskup Felicijan, a niti to da je sastavljena u Varašinu. Isprava je nesumnjivo zapis o raznim događajima u svezi sa šumom u Dubravi, počevši od darovanja sporne šume od kralja Ladislava, zatim spora o šumi koji se vodio u doba kralja Stjepana II. (1116–1131.) i koji je završio pobjedom zagrebačkog biskupa i

⁴³ Lj. DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991., 20. Slabiji je njezin argument da se zagrebački biskup u svojim pismima u Rim iz 1626. i 1627. poziva na to da je sv. Kvirin bio prvi zagrebački biskup.

⁴⁴ F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 2. izd., Zagreb, 1993., XLIII.

njegovim uvođenjem u posjed od pristava Izaka, nakon toga spora koji se vodio u doba kralja Bele II. (1131–1141.) i o ponovnom uvođenju u posjed zagrebačkog biskupa od pristava Marcela. Isprava završava navođenjem imena prisjednika drugog spora. Taj je zapis najvjerojatnije dala sastaviti zagrebačka crkva, u želji da pismeno utvrdi pravno stanje. U tome zapisu, dakako, neke stvari mogu biti istinite, a neke ne.

Tako npr. u njemu stoji da je Ladislav »uspostavio Zagrebačku biskupiju, naime (u želji) da bi biskupska briga vratila na put istine one koje je zabluda idolopoklonstva otuđila od štovanja Boga«. Možemo li prihvatiti takav opis Slavonije neposredno prije dolaska Ladislava? Šišić se s pravom odupro tvrdnjama mađarskih povjesničara⁴⁵ po kojima su na području između Drave i Save neposredno prije Ladislavova osvajanja živjela slavenska plemena koja su tek utemeljenjem Zagrebačke biskupije prvi put »došla u priliku da osjete u isto vrijeme mađarsku i kršćansku moć«, ukratko kraj u kojem su stanovali »polupogani«. Šišić na te tvrdnje odgovara: »Vrlo je vjerojatno, da je uz Dravu moglo biti i od Mađara razvaljenih crkvi (...), ali u cijelosti sva zemlja ipak nije nikako mogla da bude pustoš i poprište poganskih šumskih divljaka«. ⁴⁶ Uostalom, da »zabluda idolopoklonstva«, spomenuta u tzv. Felicijanovoj ispravi, nije drugo nego odraz (pretjeranog) iskazivanja poštivanja dinastije Arpadovića i želje da se i na taj način uzvisi pobožnost i svetost sv. Ladislava, najbolje svjedoči nastavak iste isprave koja hvali kralja Ladislava da je Zagrebačkoj crkvi darovao »podložnike Dubrave sa zemljom i šumom« (populum de Dumbroa cum terra et silva). Dubrava se nalazi oko 40 km istočno od Zagreba i isto toliko sjeverno od Siska. Ako je riječ o divljim polupoganima koji su tek dolaskom Mađara uključeni u civilizaciju kršćanstva, onda je neshvatljivo kakvu je korist zagrebački biskup mogao imati od svojih tako udaljenih posjeda. Darovanje Dubrave pretpostavlja već odavno dobro uređeno šire područje na kojem živi kršćansko stanovništvo, spremno da svome novom feudalnom gospodaru, zagrebačkom biskupu, daje sva davanja koja je već prije toga davalo prethodnim gospodarima i da se dobar dio naturalnih davanja (vino, žito, stoka) prevozi kroz uljuđeni kraj bez straha da će pošiljke biti opljačkane od »šumskih divljaka«. Kad bismo i htjeli povjerovati u primitivizam i poganstvo stanovnika Slavonije prije Ladislavova pohoda 1091. god., morali bismo ujedno pretpostaviti da je Ladislavovu osvajanju slijedilo ne baš kratko vrijeme pacifikacije i kristijanizacije golemoga slavonskog područja, da bi tek na kraju tog razdoblja

⁴⁵ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 325 i d. citira Pestyja, Paulera i Thállóczyja. I Barada je u vrlo crnim bojama opisivao državne i crkvene prilike u Slavoniji nakon dolaska Mađara »896. u Panonsku nizinu u neposredno susjedstvo Posavske Hrvatske« (M. BARADA, *Važnost osnutka zagrebačke biskupije*, Kulturno-poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850-godišnjice osnutka, I, Zagreb, 1944., 2). Nakon 828. god. »Posavska Hrvatska ponovno je postala u crkvenom pogledu ničija zemlja«. Osim toga do »uzpostave vlasti sv. Metodija u Posavskoj Hrvatskoj ili uobće nije ni došlo, ili ako je došlo, to je trajalo samo kratko vrijeme do njegove smrti 6. IV. 885.« a »radi susjednih poganskih vrlo agresivnih Mađara nije se ništa promienilo ni tijekom čitavog 10. st.« Konačno (*n. dj.*, str. 3) »u sličnim neredovitim političkim i crkvenim prilikama nalazila se Posavska Hrvatska gotovo do kraja 11. st.« BARADA, *n. dj.*, str. 4 prihvaća i stajalište da je točan podatak iz isprave iz 1134. god. po kojem je Ladislav osnovao Zagrebačku biskupiju u želji da se vrata na put istine oni koji su pali u error idolatriæ. Argumentima iz teksta pokušali smo dokazati da ta Baradina teza ne odgovara povijesnoj stvarnosti.

⁴⁶ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 364.

zagrebački biskup mogao uživati svoj udaljeni posjed u Dubravi. Dakle, darovanje Dubrave u doba Ladislava u izravnoj je suprotnosti s tvrdnjama mađarskih (i nekih naših) autora da je Slavonija bila koncem XI. stoljeća nekršćanska, primitivna i nekulturna zemlja.

Tzv. Felicijanova isprava svjesno i namjerno kida svaku sponu područja Zagrebačke biskupije s ranijim postojanjem kršćanstva na tome području, zato da bi se što više istaknulo u svakom pogledu odlučujuću ulogu Arpadovića u kristijanizaciji Slavonije i da bi se ujedno izbjegla i sama pomisao na to da bi to područje moglo (i trebalo) crkveno pripasti pod splitskog nadbiskupa kamo je ono pripadalo sigurno još 928. god. (a i kasnije).

Razumljivo je da sastavljače tzv. Felicijanove isprave nije smetala kontradiktornost između osnivanja Zagrebačke biskupije u još navodno posve nekristijaniziranoj zemlji s jedne i darovanja bogatog posjeda Dubrave, udaljenog od sjedišta biskupije oko 40 kilometara, dapače, oni je sigurno nisu ni bili svjesni. Njima je bilo jedino važno utvrditi događaje u svezi s posjedovanjem šume Dubrave, čemu su usput dodali i svoje poštivanje prema Arpadovićima.⁴⁷ Dakako, ne vidimo razlog zašto bismo sumnjali u istinitost tvrdnje da je zagrebačka crkva došla u posjed šume Dubrave upravo u doba Ladislava. Pokušajmo sada, nakon što smo prikupili sve relevantne elemente, odgovoriti na glavni problem osnivanja Zagrebačke biskupije. Kako ne dolazi u obzir da bi papa Urban II. ili protupapa Klement III. – Wibert dali suglasnost i kako mađarski kraljevi nisu imali položaj apostolskog legata (navodno odobrenog već od sv. Stjepana), ne preostaje drugo već ponovno uzeti u razmatranje tezu da je zagrebačka biskupija pravni sljednik antičke Sisačke biskupije. Razmišljanja Farlatija, Tkalčića, N. Klaić, Lj. Dobronić i Šanjeka ponudila su mnoge elemente u prilog takvom rješenju kojemu se odupire jedino jaki Šanjekov argument da u vrelima nigdje ne nalazimo nagovještaj o tome. Međutim, pri ocjeni toga argumenta treba poći od činjenice da je Ladislav osnovao Zagrebačku biskupiju zato da bi novoosvojena slavonska područja podvrgnuo nadbiskupskoj vlasti sa sjedištem u Mađarskoj. Ladislavu je očito bilo dobro poznato da je Slavonija potpadala u antici pod salonitansku, a kasnije pod splitsku metropoliju, a u doba

⁴⁷ Još nekoliko riječi o sadržaju isprave. Ladislav je glasom isprave kao prvoga biskupa zagrebačke biskupije odredio češkoga svećenika Duha, kojeg se u ispravi naziva »idoneus«, što prevodi kao »zgodan«, odnosno bolje po L. Dobronić kao »prikladan«. Ladislavov delegat bio je neki *Fancika*, koji je Zagrebačkoj crkvi »officinarios de semigiensi et zalensi comitatu ordinavit«. Kakvo je to dodatno dobročinstvo učinio Ladislav preko svojega delegata? N. Klaić je 1971., 1976. i 1990. tvrdila da je *Fancika* postavljen od »zgodnoga« Čeha Duha i da je on, *Fancika* »postavio i pomoćnike« iz šomoške i zaladske županije, a 1972. da je »postavio pomoćnike (svećenike) itd.« To bi uglavnom odgovaralo Šišićevu mišljenju da je riječ o svećenicima »svakako u prvom redu kaptol«. Dobronić je to prevela »zaređio i službenike itd.« a Šešelj čak da je svečano posvetio upravitelje itd. Po *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae, Zagrabiae, 1973., 779–780*, officiator, officinarius je »upravitelj crkve«. Po Ch. De CANGEU, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Niort, 1881., 36–37 officinator je faber, qui caeteris fabris praestet, odnosno tabernarius, officinae »omanje zgrade, u kojima se čuva sve što je potrebno redovnicima za hranu i drugo«, a officinarius, officinarius, sučev sluga. Po GYÖRFFYJU, *n. dj.* (bilj. 4), 236 »officinarius ne znači klerik (nem klerikus jelent) nego samo služinčad (szolgálonépekét), koja je služila u biskupskim pomoćnim zgradama«. Očito, Györffy ima pravo. Sastavljač isprave želio je istaknuti još jedno Ladislavovo dobročinstvo: on je opskrbio Zagrebačku biskupiju pomoćnim osobljem (obrtnicima, kuharima i sl.) iz susjednih županija.

Ladislavova osnivanja biskupije dalmatinski su gradovi bili izvan domašaja njegove vlasti. Faktičnu vlast nad dalmatinskim gradovima stekao je tek Koloman, a međunarodno-pravno ona je sporna i prema Mlecima i prema Bizantu i prema papi. Kad bi u Slavoniji postojala biskupija koja bi bila podvrgnuta nadbiskupskoj vlasti sa sjedištem izvan mađarskog područja, o nekom čvrstom i neupitnom mađarskom suverenitetu jedva da bi moglo biti govora, jer bi Zagrebačkoj biskupiji dolazile upute, nadzor itd. iz inozemstva. To bi moglo biti kobno za stabilnost mađarske vlasti u Slavoniji. Zbog toga izgleda vjerojatno da se Ladislav poslužio dvosmislenim postupkom: on nije tražio odobrenje za osnivanje nove biskupije jer je na slavonskom području u antici već postojala Sisačka biskupija, ali, on je toj biskupiji promijenio ime (čini se da je ono početno bilo Zagorska) i sjedište (odmah u Zagrebu?) da bi omogućio proširenje crkvene vlasti nadbiskupa s mađarskog područja (čini se već otpočeka kaločkoga). Mađarske laičke i crkvene vlasti i te kako su se čuvala da spomenu činjenicu da je nekadašnja Sisačka biskupija potpadala pod Salonu. Onaj tko bi izgovorio ili napisao takvu tezu postupao bi izravno protiv državnih interesa. Prema tome, u Rimu nije uopće trebalo prihvatiti osnivanje Zagrebačke biskupije kao činjenicu, jer se moglo bez teškoća prihvatiti tezu da je ona nastavak antičke Sisačke biskupije. U Rimu je bilo dovoljno prihvatiti kao činjenicu nešto drugo, tj. da Zagrebačka biskupija više ne potpada pod vlast splitskog nadbiskupa, a to se moglo uzeti kao puka »korekcija« granica dviju nadbiskupija. Takvih dvosmislenih rješenja prepuna je i laička i crkvena povijest. Kao jedan od bezbrojnih primjera dovoljno je navesti položaj Rijeke od 1867. do 1918. u laičkoj i pravo Sv. Stolice na Ilirik u crkvenoj pravnoj povijesti. Uvijek se malo-pomalo pravno stanje prilagođava faktičnom, često na najneočekivaniji način.

Valja odgovoriti na još jedno pitanje. Ako Ladislav nije osnovao Zagrebačku biskupiju, nego je samo »uskrisio« staru Sisačku, koje značenje ima vrlo uvjerljivi protokol tzv. Felicijanove isprave u kojem se navode svjedoci koji odgovaraju svjedocima isprava iz zadnjih godina Ladislavova vladanja? To znači da se prilikom sastavljanja zapisa pred sastavljačima morala nalaziti neka isprava iz koje su oni uzeli pouzdane podatke. Ako su pak sastavljači imali pred sobom neku ispravu, a prema našim raščlambama to nije mogla biti isprava o osnivanju, što je ta isprava sadržavala? Mislimo da se odgovor nameće sam od sebe. Riječ je, vrlo vjerojatno, o Ladislavovu darovanju šume Dubrava, učinjenom očito 1094. god. prigodom imenovanja prvoga biskupa. Ali, daleko od toga da bi takvom interpretacijom bili uklonjeni svi problemi uvjerljivosti podataka o svjedocima u protokolu tzv. Felicijanove isprave.

Međutim, pitanje osnivanja Zagrebačke biskupije usko je vezano sa širim problemom odnosa Mađarske i Hrvatske prema Slavoniji od vremena dolaska Mađara u njihovu današnju postojbinu do konca XI. stoljeća.

3. Već odavno izaziva interes titula kralja Ladislava u pismu upućenom Oderiziju, opatu montekasinskog samostana: »kralj Ugra i Mesije«. ⁴⁸ U pismu se Mesija spominje na još jednom mjestu. Naime, Ladislav, u velikoj želji da predobije opatovu sklonost, obećava

⁴⁸ CD I, 197, br. 148.

mu bogate posjede »in Ungaria et Messia et Sclavonia« očito zato što želi da mu opat pomogne svojim utjecajem kod pape. Što je Mezija? Po Šišiću je riječ o nekadašnjoj rimskoj provinciji Meziji koja je, uz ostalo, obuhvaćala sjevernu Srbiju u koju su ugarski vladari prodrli 1071–1072. pa je »to razlog, s kojega Ladislav uzima naslov kralja 'Mesije'«. ⁴⁹ Györffy pak tvrdi da se pod Mezijom treba misliti na Bosnu. ⁵⁰ Konačno, kako se Ladislav inače nikad ne naziva kraljem Mezije, to je, uz ostalo, potaknulo Švaba da za ovu Ladislavovu ispravu ustvrdi da je krivotvorena. ⁵¹ Švabovo mišljenje može se bez daljnega odbaciti ⁵² jer se ne vidi razlog za krivotvorenje Ladislavova pisma. Naime, iz njega ne proizlazi nikakvo pravo na koje bi montekasinski opat ili netko drugi, npr. papa, mogao pretendirati pozivom upravo na to pismo. Ali, ni identificiranje Mezije s rimskom Mezijom ili Bosnom nije puno sretnije, jer obje teze ne mogu odgovoriti na osnovno i jednostavno pitanje: zašto naslov kralja Mezije ne nalazimo ni prije ni poslije u tituli ugarskih kraljeva. Iz toga proizlazi da je ta titula bila nešto posve efemerno, što je odgovaralo upravo 1091. godini i upravo pismu upućenom montekasinskom opatu, koje je bilo posredno namijenjeno papi Urbanu II.

Držimo da na položaj Mezije upućuje Ladislavovo obećanje da će montekasinskog opata bogato obdariti posjedima »in Ungaria et Messia et Sclavonia«, dakle, u Ugarskoj, Meziji i Hrvatskoj. Obećavati posjede u Srbiji ili Bosni, kamo se Ladislavova vlast nije protezala, graničilo bi s porugom. Dakle, Mezija je svakako područje nad kojim Ladislav ima stvarnu vlast. Nadalje, Mezija nije sastavni dio Ugarske – da jest, ne bi je se spominjalo. Zatim, prema njezinom položaju (između Ugarske i Hrvatske) proizlazilo bi da je vrlo vjerojatno riječ o srednjovjekovnoj Slavoniji. A Mezija je kao pojam morala biti poznata u kulturnim, u prvom redu crkvenim krugovima, jer bi u protivnome obećanje darovanja u Meziji bilo u najmanju ruku nejasno. I doista, Ravenski anonim poznavao je provinciju Valeriju-Mediju, tj. provinciju »Srednju« Valeriju koja je, po njegovu mišljenju, obuhvaćala dva područja, jedno jugoistočno od Blatnog jezera prema Dunavu a drugo nepovezano (!) s prvim od grada Siska prema zapadu, tj. nekadašnju Dioklecijanovu provinciju Saviu. ⁵³ Ladislavova Mezija (»Srednja«) nije mogla biti istočni dio Valerije-Medije jer se taj dio nalazio u središtu Ladislavove Ugarske pa ga Ladislav sigurno ne bi spominjao uz Ugarsku. Naziv Mezija nalazimo katkad u smislu istočnoga dijela Valerije-Medije. ⁵⁴ Nema sumnje da je Ladislav za Slavoniju svjesno upotrijebio pomalo dvosmisleni naziv Mezija, da bi i time pokušao ublažiti papino negodovanje prema ugarskom prodoru prema moru.

⁴⁹ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 297.

⁵⁰ G. GYÖRFFY, *A »lovagszent« uralkodása (1077–1095.)*, *Történelmi Szemle* 20, 1977., 559.

⁵¹ M. ŠVAB, *Prilog kritički regestu pisma ugarskog kralja Ladislava montecassinskog opatu Oderiziju*, *Historijski zbornik XXXI–XXXII*, 1978–1979., 313–320.

⁵² Vidi L. MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 34), 231.

⁵³ KOS, *n. dj.* (bilj. 62), I, 222–223, br. 182. Za znanstveni rad nužno je upotrebljavati novije izdanje J. SCHNETZA, *Ravennatis Anonymi Cosmographia*, Lipsiae, 1940.

⁵⁴ Istočni dio Valerije-Medije u obliku Mesia spomenut je u poznatim krivotvorinama koje je sastavljao još u drugoj polovici X. stoljeća posavski biskup Pilgrim. Vidi KOS II, 342, br. 447 i 343, br. 448.

Kada se malo pobliže razmotri Ladislavovo pismo, vidi se da je ono majstorski sastavljeno, najboljim diplomatskim stilom. Znamo da je Ladislav osvojio velik dio Hrvatske, da je Hrvatska bila papinim feudom i da je papa bio značajan međunarodni čimbenik s kojim je Ladislav i te kako želio ostati u što je moguće boljim odnosima. Zbog toga se Ladislav spretno obraća montekasinskom opatu koji je papina desna ruka. Odmah u uvodu pisma Ladislav priopćuje da je on rex Mezije. Time na profinjeni način priopćava papi da je osvojio Slavoniju. A osim toga, sam je naslov, kao što smo upravo vidjeli, dvosmislen. Ladislav je oprezan pa ne želi previše trijumfirati da je osvojio Slavoniju – a pogotovu ne pred papom! Ali pravi problem nastaje tek sada: kako priopćiti papi da je on (Ladislav) navalio i na Hrvatsku i gotovo je u cijelosti osvojio? Ladislav to javlja riječima: *Sclavoniam iam fere totam acquisivi* (već sam stekao gotovo cijelu Slavoniju) – tj. riječima koje su izazvale nebrojena objašnjenja i s hrvatske i s mađarske strane. A ipak nam se čini da je Ladislav pravom diplomatskom majstorijom izbjegao pravnu kvalifikaciju svoje agresije na Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije. On nije ništa »osvojio«, on je samo »stekao«, a pogotovu on nije niti dirnuo u *Regnum Croatiae et Dalmatiae* kao međunarodnopravni subjekt – ne, on je samo stekao (!) »Slavoniju«, tj. zemlju u kojoj žive Slaveni (!). Svojim pismom Ladislav zapravo otvara pregovore s papom kako bi se stvarno stanje (Ladislavov posjed Hrvatske) uskladilo s pravnim (papinom feudalnom vlasti nad *Regnum Croatiae et Dalmatiae*). Ladislav ima jaču stvarnu poziciju od pape, ali nema naslov (titulus) kojim bi stvarno stanje pretvorio u međunarodno priznato. Ladislav nudi dokaze dobre volje: štogod montekasinski opat zatraži »u Ugarskoj, Mesiji i Slavoniji« – sve će mu biti odobreno. Ali to je očito za papinstvo bila premršava kompenzacija, pogotovu stoga što je Ladislavov nasljednik na prijestolju, Koloman, otišao još dva koraka naprijed, tj. osvojio cijelu Hrvatsku i nametnuo svoju vlast dalmatinskim gradovima. Zbog toga u XII. stoljeću ugarski kraljevi u svojoj tituli stalno ističu Dalmaciju i Hrvatsku, a papa ih stalno »časti« samo priznanjem titule kralja Ugarske. Ali, to već izlazi iz teme ovoga rada.

III.

Dolazak Mađara

1. O strahovitoj katastrofi što je zadesila oko 894. god. Mađare u Etelkuzu (»Međurječju«: današnja južna Ukrajina), zemlji u kojoj su živjeli prije dolaska u Panoniju, Teofanov nastavljač priča ovo:⁵⁵

Bizantski car Lav VI. (886–912.), Konstantinov otac, pozvao je Mađare da mu pomognu u ratu koji je izbio između Bizanta i bugarskog vladara Simeona (893–927.) odmah nakon što je Simeon došao na vlast u Bugarskoj. Mađari su imali velike početne uspjehe jer se Simeon morao boriti na dvije fronte. Simeon je na to sklopio mir s Bizantom i okrenuo se protiv Mađara i sve ih poubijao (*παντας κατέσφαξεν*).

⁵⁵ THEOPHANES CONTINUATUS, *Corpus scriptorum historiae byzantinae* (dalje: CSHB), ed. E. Bekker, Bonnae, 1838., 357, 12–359, 16. Vidi i Georgius MONACHUS na i. mj. 853, 4–854; koji dodaje da su na čelu Mađara u to doba bili Arpad i Kursan.

Donekle sličnu vijest donosi i Konstantin Porfirogenet:

Lav VI. poziva Mađare u pomoć protiv Bugara. Mađari pobjeđuju Simeona i vraćaju se u svoju zemlju. Simeon sklapa mir s Lavom VI. i savez s Pečenezima, usmjeren protiv Mađara. Kada su Mađari bili na nekom vojnom pohodu, Bizantinci i Pečenezi navale na njihovu zemlju, »potpuno unište njihove obitelji« i potjeraju mađarske vojnike koji nisu otišli na pohod. Mađarska vojska na povratku s pohoda našla je svoju zemlju »pustu i potpuno uništenu« (ἔρημον καὶ κατηφαιμένην).⁵⁶

2. Konstantin sada dodaje ono čega nema u vijestima Teofanova nastavljača:

(Zbog uništene zemlje) Mađari se sele u zemlju »u kojoj sada žive, nazvanu po imenima rijeka«. ⁵⁷ Nešto dalje u tekstu Konstantin je posve eksplicitan. On najprije kaže da »se područja koja obuhvaćaju cjelokupno područje Mađarske (»Turske«) zovu po imenima rijeka« te ih nabroja: Tamiš, »Tutiš« (Begej?), Maroš, Kris (Karaš) i Tisa.⁵⁸ Dakle, cjelokupna (!) Mađarska nalazila se u doba pisanja izvještaja istočno od Tise. Ali ona je obuhvaćala i današnji Srijem. Naime, u Mađarskoj su, sve po riječima Konstantina, značajni ostaci iz antike: Trajanov most (Kladovo-Turnu Severin), od njega udaljena tri dana puta beogradska utvrda »koju je sagradio sveti i veliki Konstantin« i, još dva dana puta udaljen, Sirmij. Dalje (ἄπὸ τῶν ἑκεῖσε) se već nalazi velika nekrštena Moravska.⁵⁹ Konstantinov je izvještaj o položaju Mađarske i Moravske posve jasan. Mađarska obuhvaća samo područje istočno od Tise i Srijem, a Moravska obuhvaća današnju Bačku, Baranju i istočnu Slavoniju.⁶⁰

Na drugom mjestu, tj. u opisu »zemlje Moravske«, Konstantin navodi da je Moravska bila jaka za Svetopluka (Σπενδοπλοκος). Već godinu dana poslije njegove smrti, dakle 895. došlo je do građanskog rata među njegova tri sina pa su došli Mađari (»Turci«) i »potpuno ih uništili«. Preživjeli narod je »pobjegao susjednim narodima, tj. Bugarima, Mađarima (»Turcima«), Hrvatima i drugim narodima«. ⁶¹ Vijest je na prvi pogled nejasna: kako to Mađari uništavaju Moravsku, a onda se dio naroda seli susjednim Mađarima. Ipak mislimo da je i ovaj izvještaj prihvatljiv ako se pretpostavi da on obuhvaća širi vremenski raspon od mađarskog osvajanja područja istočno od Tise (oko 894.) sve do osvajanja Donje Panonije (poslije 907. god.). Konstantin želi reći da se pučanstvo iz Donje Panonije preselilo na jug Hrvatima, na jugoistok Bugarima, na istok Mađarima, tj. u već ranije od Mađara osvojena područja istočno od Tise i na zapad »ostalim narodima«.

⁵⁶ Constantine PORPHYROGENETUS, *De Administrando Imperio* (dalje: DAI), Budapest, 1949. (drugo izdanje Dumberton Oaks, 1967.), ed. Gy. Moravcsik, 40,7–20. Napominjemo da ćemo i u tekstu to djelo cara-pisca zbog ekonomičnosti nazivati DAI. Vrijedilo bi raščlaniti i vijesti iz Taktike Lava VI. Mudrog (Migne, Patrologia graeca 107, 955–962), ali bi nas to predaferko odvelo od osnovne teme.

⁵⁷ DAI, 40,21–22.

⁵⁸ DAI, 40,35 – 40,40.

⁵⁹ FAI, 40,27 – 40,34.

⁶⁰ Usp. DAI, 42,18–20.

⁶¹ DAI, 42,24–25.

Iz zapadnih pak vrela saznajemo da je Svetopluk uz znatne teškoće – zbog stalnih nesporazuma s istočnofranačkim kraljem, kasnije carem, Arnulfom – držao u svojoj vlasti Panoniju, ali da ju je, nakon Svetoplukove smrti (894.), car Arnulf preuzeo i predao hrvatskom vojvodi Braslavu (896.) na čuvanje.⁶² Kako je do toga došlo? Prema zapadnim vrelima, do svađe među dvojicom Svetoplukovih sinova došlo je 898.⁶³ Naprotiv, po riječima Konstantina Porfirogeneta, kao što smo upravo spomenuli, do građanskog je rata došlo u Moravskoj jednu godinu nakon Svetoplukove smrti, dakle 895. Mislimo da se izvori ipak dosta dobro slažu. Naime, jasno je da su odmah nakon Svetoplukove smrti sinovi podijelili zemlju i da je već tom prigodom došlo do nesporazuma koji su iduće godine imali za posljedicu građanski rat. Onaj Svetoplukov sin koji je dobio jugoistočna područja Moravske pozvao je u pomoć 896. u svoju državu Mađare, a to je izazvalo drugoga brata da zatraži Arnulfov pomoć koju je ovaj naplatio »preuzimanjem« Donje Panonije. Od Nijemaca i Mađara ostao je slobodan samo središnji dio Moravske, koji su Mađari osvojili oko 900. do 907. Međutim, kako je Arnulf već 896. god. predao Braslavu u feud Donju Panoniju, vrlo je nevjerojatno da bi velika nekrštena Moravska u to vrijeme obuhvaćala područje između Dunava i Tise u dužini od oko 300 km, ukliješteno između Braslavove Hrvatske i Donje Panonije s jedne i mađarskog područja duž srednjeg i donjeg toka rijeke Tise s druge strane. Iz toga slijedi da se Konstantinova »cjelokupna Mađarska« istočno od Tise odnosi na vrijeme prije 896., kada Arnulf još nije osvojio Donju Panoniju, ili, drugim riječima, taj se opis odnosi na vrijeme neposredno nakon Svetoplukove smrti.

Nevjerojatna propulzivna snaga prve mađarske države s ove strane Karpata može se objasniti dvjema pretpostavkama, naime, srašćivanjem novopridošlog mađarskog i starosjedilačkog slavenskog elementa u jednu cjelinu i sigurnošću koju je ta nova država morala imati u odnosu na snažnoga južnoga susjeda, Simeonovu Bugarsku, ako je željela poduzimati bilo kakve vojne akcije prema zapadu. O prvom elementu govori pismo koje su god. 900.⁶⁴ uputili bavarski biskupi papi Ivanu IX. Ono se, doduše, odnosi samo na središte moravske države jer njezin jugoistočni dio, kao što smo upravo rekli, više nije pripadao Moravskoj, već novoj mađarskoj državi s lijeve strane Tise. Pa ipak je to pismo vrlo važno za odnose slavenskog i mađarskog elementa u Moravskoj. Bavarski biskupi navode da su moravski Slaveni već prije puno godina (*multis annis*) pozvali k sebi velik broj Mađara (*Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt*) i da »glave svojih lažnih kršćana na njihov (tj. mađarski) način potpuno šišaju« (*more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt*). Ako je do takvog »urastanja mađarskog elementa« došlo u središtu Moravske, onda je do toga – pa čak i u većem opsegu! – moralo doći i u jugoistočnom dijelu Moravske, kamo su Mađari došli već nekoliko godina ranije.

⁶² Doc. 381; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, (dalje: KOS) II, Ljubljana, 1906., 235, br. 313.

⁶³ KOS II, 239–240, br. 321.

⁶⁴ KOS II, 243, br. 324.

Na drugi element upućuju neke okolnosti koje moraju izazvati nedoumice i čuđenje. Naime, Mađari su 894. doživjeli, prema uvjerljivom izvještaju Teofanova nastavljaca i Konstantina Porfirogeneta, strahovitu katastrofu u vrijeme kada je zbog odlaska njihovih konjaničkih četa zemlja ostala bez obrane. Ako i prihvatimo tezu da su vijesti pretjerane, ako je samo četvrtina istina, riječ je o više nego tragičnom događaju, o pravom genocidu. Oni 896. dolaze u potpuno novu sredinu i već 898.⁶⁵ upućuju svoje čete preko Donje Panonije koju čuva Braslav, vazal istočnofranačkog cara Arnulfa, dakle, preko područja istočne Franačke čak do sjevernoistočne Italije, a onda 899. poduzimaju rizičan pohod u Italiju, bore se s vojskom kralja Berengara, čak ostaju preko zime te se kući vraćaju tek iduće godine. Zar su tako temljito zaboravili katastrofu iz 894. godine? A ipak, na njihovim se južnim granicama nalazi Bugarska, jedna od najjačih država jugoistočne Europe koja pod svojim vladarom Simeonom (893–927.) doživljava jedno od najblistavijih razdoblja svoje povijesti. Usto, Simeon je sklopio mir s Bizantom koji je nepomučen trajao sve do 912. On je, prema tome, imao prema Mađarima na svojim sjevernim granicama potpuno slobodne ruke da ih ponovno i lako uništi.

Usto upada u oči na prvi pogled neobična okolnost: Mađari usmjeravaju svoje vojne pohode isključivo prema zapadu: od 900. do 906. postupno osvajaju Moravsku i iz nje istiskuju Nijemce, 907. osvajaju Panoniju između Drave i Dunava, a od 907. do 916. nema tako reći godine bez mađarskih upada u istočna njemačka područja. Na Bugarsku, Bizant itd. nije zabilježen nijedan napad jer suvremenik Simeon Magister (Logotet) kaže za mađarski napad na Bizant iz 934. da je riječ o »prvom vojnom pohodu Turaka (tj. Mađara) protiv Bizanta«!⁶⁶ Ako su mađarski vojni pohodi bili uzrokovani pljačkaškim ambicijama na višoj ili nižoj razini zapovjedničkog kadra, ili ako je do njih dolazilo zbog potrebe za hvatanjem što većeg broja zarobljenika koji bi radili na područjima osvojenim od Mađara, kao što se to često predlaže u literaturi, onda je njihova usmjerenost isključivo prema zapadu neshvatljiva. Naprotiv, ako pretpostavimo da su Mađari došli u Panoniju na inicijativu Simeona, sve postaje razumljivo. U tom su slučaju oni Simeonovi saveznici, pa se ne moraju bojati napada s leđa prigodom svojih vojnih ekspedicija prema zapadu. S druge strane, razumljivo je da je Simeon želio na svojim sjeverozapadnim granicama imati tampon državu prema istočnofranačkom carstvu. Svetoplukova samostalna i jaka Velika Moravska bila bi idealna za Simeona, ali kada je nakon Svetoplukove smrti (894.) bilo jasno da će se ta država raspasti, Simeon je morao brzo djelovati ako je želio da mu se na njegovim granicama ne pojavi istočnofranačko carstvo. Mislimo da ne bi smjelo biti sumnje da su i Arnulf i Simeon živo željeli imati na području Velike Moravske prijateljsku zemlju. Razlika je jedino u tome što je Arnulf šire panonsko područje držao zemljom koja treba bar načelno priznati suverenitet istočnonjemačkog cara, pa je zbog toga u ranijem razdoblju (884.) tražio (i dobio) vazalnu zakletvu od Svetopluka, a kasnije (896.) od Braslava u pogledu Donje Panonije. Simeon je bio toliko mudriji što se zadovoljio da umjesto samostalne Velike Moravske

⁶⁵ KOS II, 240, br. 321.

⁶⁶ Simeon MAGISTER, CSHB (bilj. 66), 746,1 – 746,5.

ima na sjeveroistočnim granicama savezničku Mađarsku. Borbe oko »Svetoplukova nasljeđa« završile su se pobjedom Mađara pa je već pri kraju prvog desetljeća X. stoljeća njemačka vlast potisnuta daleko na zapad, s time što su Mađari još dodatno pljačkali zapadne zemlje, a to Simeonu sigurno nije bilo ni najmanje krivo.

Iz ove raščlambе proizlazi da Mađari nisu mogli zaposjesti Slavoniju sve do 907., jer tek poslije te godine Mađari osvajaju Donju Panoniju, a njezin je posjed, dakako, pretpostavka eventualnog osvajanja Slavonije.

Međutim, prema pouzdanom zapisniku s Drugog splitskog crkvenog sabora iz 928. (vidi u ovdome radu pod V. 1) Slavonija je imala još te godine brojno stanovništvo i svećenstvo. Nakon te godine posve je mala vjerojatnost da bi je Mađari osvojili jer je njihova propulzivna snaga bitno oslabila.

Prije nego krenemo dalje, zadržimo se još malo na dva mjesta u DAI u kojima se spominju Mađarska (»Turska«) i Hrvati.

3. U glavi 40. spominju se ovi susjedi Ugarske (»Turske«): »Mađarima su susjedi prema istočnoj strani Bugari; tamo ih dijeli rijeka Istros, nazvana i Dunav; prema sjeveru Pečenezi; više prema zapadnoj strani Franci; prema jugu Hrvati«. ⁶⁷

O granicama Ugarske govori se i u glavi 13: »Ovi narodi se nalaze uz Mađare: više prema zapadnoj strani Francija, više prema sjeveru Pečenezi, a prema južnoj strani velika Moravska, tj. zemlja Svetopluka, koja je potpuno uništena od ovih Mađara (»Turaka«) koji su je osvojili. Hrvati se pak nalaze uz Mađare premo gorju«. ⁶⁸

Konstantinov popis mađarskih susjeda iz glave 40, 41–45 odgovara stanju nakon 908. jer se u njemu više ne spominje Moravska: istočno su Bugari, sjeverno Pečenezi, više prema zapadu Franci, a južno Hrvati. Opis granica teče obratno od smjera puta kazaljke na satu, a prema stranama svijeta pomaknut je za 45°.

Konstantinov popis mađarskih susjeda u glavi 13. odgovarao bi na prvi pogled drugoj etapi, jer se u njemu spominje Moravska. Na žalost, vijest je došla do nas u nemogućem obliku, jer Moravska ni u kojem slučaju nije mogla ležati na jugu, zatim u popisu se ne spominju Bugari a Hrvati su nejasno smješteni »prema gorju«. Po mišljenju nekih ovdje se misli na Bijele Hrvate (s one strane Karpata), po mišljenju drugih na Hrvate u današnjoj Hrvatskoj. Čini nam se da nije nemoguće da je do zabune prepisivača, možda ispuštanjem retka kao što to predlaže Jenkins, ⁶⁹ došlo pri opisu južnih susjeda. Tamo bi

⁶⁷ DAI, 40,41–44.

⁶⁸ DAI, 13,3–8. Dodajmo da o važnosti Hrvatske u prvoj trećini X. stoljeća govori i način kako bizantski pisci govore o općem napadu susjednih naroda na Bugarsku nakon Simeonove smrti 27. 5. 927. godine. Nastavljač Georgija MONAHA, n. dj. (bilj. 55), 904 piše sredinom X. stoljeća da su Bugarsku napali »Hrvati i ostali« (οἱ τε χροβατοι καὶ οἱ λουποι). Istu formulaciju (»Hrvati i ostali«) nalazimo i u Simeona MAGISTRA, n. dj. (bilj. 66), 740. Teofanov nastavljač n. dj. (bilj. 55), 411 ima ponešto proširenu vijest: »Hrvati, Mađari i ostali« (οἱ τε χροβατοι, οἱ τουρκοι καὶ οἱ λουποι). U idućem stoljeću SKILICA (Joannis Seylitzae Synopsis Historiarum, Berolini et Novi Eboracii, 1973., 222, gl. 16) piše »Mađari, Srbi, Hrvati i ostali« (Τουρκοι, Σέρβοι, Χροβατοι καὶ οἱ λουποι).

⁶⁹ DAI, vol. II, Commentary, London, 1962., 7. Vidi i R. GRÜNWARD, *Quelques interprétations erronées sur la localisation des sièges croates selon les indications du Codex De Administrando Imperio de Constantin Porphyrogénète*, Vznik a počatky Slovanů VII, Prag, 1972., 9, koji daje punu podršku Jenkinsonom prijedlogu.

bilo mjesto Bugarima, pa bi nakon toga slijedili Hrvati »prema gorju«, tj. Hrvati u današnjoj Hrvatskoj. U tom bi slučaju popis tekao ispravno, samo za razliku od popisa iz glave 40., on bi bio dan u smjeru puta kazaljke na satu: Franci – Pečenezi – Bugari – Hrvati. Zbog toga smo skloni Jenkinsovoj tezi, samo s tom razlikom što on preskočeni redak popunjava ἡ Χρῶβατία, ἤν δέ ποτε ὁ τόπος κτλ, dok se nama čini puno vjerojatnijim ἡ Βουλγαρία · ἐκεῖ δὲ πρότερον ἤ κτλ. Ako je to tako, onda je položaj (i opseg) Mađarske prema glavi 13. istovjetan onome iz glave 40. Ostaje nejasnim spomen Moravske. Možda je ona u predlošku (u carskom arhivu) bila spomenuta mjesto Franaka i Hrvatske. U tom bi se slučaju predložak odnosio na vrijeme kad su Mađari još boravili istočno od Tise, pa je Konstantin odlučio da predložak »osuvremeni« i svojom ga poznatom nespretnošću tako unakazio da se ni uz najbolju volju ne može rekonstruirati prvobitni tekst. U takvom se iznakaženom tekstu riječi da su Hrvati smješteni »prema gorju« mogu tumačiti prema ukusu interpretatora.

4. Naša teza da je mađarska država nastala »urastanjem« mađarskog elementa u slavenšku (moravsku) državu, i to najprije u njezin jugoistočni dio, istočno od Tise, nalazi svoju potvrdu u podrijetlu mađarskih riječi koje se odnose na upravno-sudsku organizaciju i sudski postupak. Da su Mađari jednostavno pokorili Slavene, oni bi od njih preuzeli samo one riječi koje se odnose na poljodjelstvo i ostale djelatnosti vezane na život podređenih slojeva – slično kao što se može vidjeti u engleskom jeziku u koji je gospodujući sloj unio svoje, francusko-normanske riječi, a anglosaksonske su riječi pridržane u prvom redu za predmete i pojmove vezane uz rad podređenih Anglosaksonaca. U slučaju simbioze mađarskog i slavenskog to nije tako. Upravo je napadno kako je mađarski jezik preuzeo nevjerojatno puno riječi koje se odnose na »više« funkcije u društvu. O tome su predložene dvije teorije. Po mišljenju jednih, na čelu s E. Molnárom,⁷⁰ mađarska pravna terminologija preuzeta je en bloc iz Pribinove države u Donjoj Panoniji oko Blatnog jezera. Po mišljenju drugih (S. Kniezsa),⁷¹ Mađari nisu preuzeli neku gotovu slavensku terminologiju, već su prihvaćali nazive ponajviše s hrvatskoga i srpskoga jezičnog područja, ali i s drugih slavenskih govornih područja, npr. bugarskoga, a neke su riječi preuzeli iz slavenskog jezika kojim su govorili stanovnici od Mađara osvojenih područja.

Držimo da nijedna od tih dviju teorija ne odgovara na osnovno pitanje: zašto su Mađari u tako velikom broju preuzeli slavenske riječi za organizaciju vlasti, sudstva i postupka ako su doista pobijedili i pokorili Slavene. A vidjeli smo da oni nisu bili neobuzdana gomila pljačkaša, već vrlo dobro organizirana vojna sila prvoga reda koja je, uz izvrsnu vojnu organizaciju, taktiku i strategiju, imala i jasne političke ciljeve i odmah nakon dolaska postala, uz vojni, i važan politički čimbenik. U protivnome ne bi usmjerili svoje ratne operacije prema zapadu, a desetljećima pošteđjeli krajeve južno od Drave i Dunava. Očito je nužno ići korak dalje: Mađari nisu podjarmili Slavene, već su se s njima

⁷⁰ Vidi npr. E. MOLNÁR, *Problemi etnogeneza i drevnei istorii vengerskoga naroda*, Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, Budapest, 13, 1955.

⁷¹ S. KNIEZSA, *Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juridischen Terminologie*, Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae 1/4, 1955.

stopili u jednu državu, najvjerojatnije tako da su bili pozvani od jednoga od Svetoplukovih sinova, na isti način na koji je drugi njegov sin pozvao u pomoć cara Arnulfa. Mađari su se odazvali pozivu, ušli u jugoistočni dio moravske države i time taj dio Moravske silno vojnički ojačali, to više što je očito da su mađarskoj vojsci pristupili i domaći slavenski vojnici. Iako se vrlo brzo morala osjetiti i dominantna mađarska uloga u jugozapadnoj Moravskoj, Mađarima nije bilo u interesu da ruše postojeću državnu organizaciju, dapače, ona im je i te kako pomogla da bezbolno srastu s vodećim slavenskim slojem. To srastanje nije se moglo dogoditi u Donjoj Panoniji, jer su je, kao što smo imali prilike vidjeti, Mađari osvojili tek poslije 908. Preuzimanje pravne terminologije moralo je, dakle, uslijediti oko 894–900. u jugozapadnoj Moravskoj, gdje su tamošnji Slaveni govorili jezikom srodnim hrvatskom i srpskom, koji je imao i staroruskih i starobugarskih elemenata. Riječi *nádorispán* (palatin, »na dvoru župan«), *tavarnik* (»ministar opskrbe«, nastavak -nik odaje južnoslavenski oblik inače turske riječi *tovar* = roba), *udvárnok* (dvorski sluga od slavenskog *dvor* i južnoslavenskog i staroruskog nastavka -nik) ne nalazimo nigdje u slavenskim jezicima, pa valja pretpostaviti da su one značajke jezika jugozapadne Moravske. Riječi *asztalnok* (osoba odgovorna za organizaciju prehrane kralja i njegove pratnje) i *vajda* (vojvoda) nesumnjivo odaju povezanost s govorom susjeda s jugoistoka (Bugari), a na srodnost s hrvatskim i srpskim upućuju riječi kao *megye* (početno »granica«, a onda županija), *perel* (usp. još danas *parnica*), *poroszló* (pristaldus, pristav), *patvar* (»potvoriti« u smislu tužiteljeve akcije pred sudom) itd. I *bajnok* (onaj koji zastupa u dvoboju stranku u sporu, *campio*) zbog nastavka -nok bit će južnoslavenskog podrijetla. Po mišljenju *Kniezse király* (kralj slavenskog je podrijetla, i to bezuvjetno (unbedingt)⁷² zapadnoslavenskog, jer su tu riječ Srbi dobili iz ugarskoga. Ali, u hrvatskom je ta riječ zabilježena već na Bašćanskoj ploči početkom XI. stoljeća, pa je sigurno da je ona bila poznata i ranije, što isključuje ugarsku provenijenciju. Ako je to tako, nema razloga sumnjati da ona nije bila poznata u krajevima oko Drave prije dolaska Mađara. Uostalom, i po *Knieszi* je *császár* vjerojatno došao s južnoslavenskog govornog područja, pa se i za tu riječ može pretpostaviti da je bila poznata istočno od Tise kod domaćih Slavena, iako nije isključeno da su je Mađari upoznali još prije dolaska u Panoniju.⁷³ Ukratko, sve govori u prilog tvrdnji da su Mađari preuzeli najveći dio svoje pravne terminologije iz jezika Slavena istočno od Tise, koje nisu »pokorili« nego u čiju su državu »urasli«. *Hóman*,⁷⁴ vodeći mađarski povjesnik, koji je udario snažan pečat mađarskoj povijesnoj znanosti, izražava se o utjecaju slavenskih jezika ovako: »Preko njihovih slavenskih podložnika (Knechte) (...) preko zarobljenika (...) i preko izravnog dodira s istočnorimskim dvorom (...) preuzeli su (Mađari) slavenske i njemačke riječi«. Sve to, po njegovu mišljenju, nije bilo osobito intenzivno, a »ponajmanje (am allerwenigsten) se može neki značajni kulturni utjecaj izvesti iz preuzimanja slavenskih riječi«, jer su pojedini slavenski narodi »ugarskoj

⁷² *N. dj.*, 367.

⁷³ *N. dj.*, 363.

⁷⁴ B. HÓMAN, *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*, Berlin, 1940., 150–152.

kulturi tek malo doprinijeli«. Doduše, najviše je tragova ostavila kultura »panonskih Slovenaca«, ali ni to nije bogzna što, jer riječ je prije o posredovanju (Vermittlung): panonski su Slovenci samo prenijeli na mađarske gospodare odgovarajuće riječi iz vremena franačke vlasti.

IV.

Slavonija do dolaska Mađara

1. Ovdje valja u prvom redu proanalizirati poznatu vijest iz glave 30. DAI o odlasku dijela dalmatinskih Hrvata u Ilirik. Grafenauer je energično ustvrdio da se ta vijest može »staviti tek u doba kralja Tomislava«, zato što je Slavonija bila od 838. »do kraja IX. st. u okviru istočnofranačke države«. Po njemu ta vijest »pretstavlja samo prvi izvještaj o samoupravi Slavonije pod posebnim banom u okviru Hrvatske kralja Tomislava«. Ona se »drukčije ne može tumačiti«. ⁷⁵ Grafenauer dodaje da je Slavonija bila »do oko 800. pod Avarima, zatim do 827. kao posebna kneževina u okviru franačke države i furlanske marke, od 827. do oko 838. čak u okrilju druge, bugarske države, zatim do kraja IX. st. u okviru istočnofranačke države«, drugim riječima da za odlazak Hrvata iz Dalmacije u Slavoniju, kao zemlju koja bi bila hrvatska (a ne franačka ili bugarska) nema drugog razdoblja od onoga iz doba Tomislava.

Pa ipak, vijest o odlasku Hrvata u Slavoniju ne može se nikako tumačiti u smislu koji joj je dao Grafenauer, tj. kao vijest o samoupravnoj Slavoniji u okviru hrvatske države. Anonimni nastavljaj Konstantina Porfirogeneta javlja nešto posve drugo. On kaže da su Hrvati koji su krenuli iz Dalmacije osnovali u »Iliriku i Panoniji« samostalnu državu koja je održavala vrlo uske odnose s Dalmatinskom Hrvatskom, ⁷⁶ drugim riječima neke vrsti »konfederaciju« koja je u raznim razdobljima imala razne intenzitete povezanosti.

2. Je li točna Grafenauerova postavka da je Slavonija bila od 800. do kraja IX. stoljeća stalno u sklopu neke druge države?

⁷⁵ B. GRAFENAUER, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata*, Historijski zbornik V, Zagreb, 1952., 31. Grafenauerovo stajalište prihvaća u cijelosti N. Klaić i čak preuzima Grafenauerov zemljovid, n. dj., (bilj. 80), 272.

Po ŠIŠIĆU, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva XIII, Zagreb, 1913., 41, a i u kasnijim radovima npr. n. dj. (bilj. 1), 342–346, držao je da je Pribina donjepononski knez koji je vladao i Panonskom Hrvatskom oko 846. Šišić to zaključuje na osnovi isprave kojom je Ludovik Njemački darovao 846. Pribini zemljišni posjed oko rijeke »Valchau« koju Šišić identificira s rijekom Sloboštinom nedaleko od današnjeg Jasenovca. KOS II, 109, br. 133 već je odavno uvjerljivo pokazao da se rijeka »Valchau« nalazila blizu Blatnog jezera, ali se tome Šišić usprotivio ukazujući na to da je Pribina primio kraj oko Blatnog jezera još 840. Ali Šišić ima krivo. Ludovik Njemački dao je Pribini 840. područje oko Blatnog jezera u *feud* (KOS II, 104, br. 125), a 846. dodijelio mu je posjed uz rijeku Valchau u *vlasništvo* (pleno iure, KOS II, 109, br. 133). Konačno, Ludovik Njemački darovao je 847. Pribini u »puno vlasništvo sve ono što je prije dobio kao feud«, tj. cjelokupnu Donju Panoniju oko Blatnog jezera (KOS II, 112, br. 138).

⁷⁶ Vidi L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije, vol. 8, Zagreb, 1977., 26–29.

Nakon neuspjela Ljudevitova ustanka, Slavonija je bila do 827. godine pod franačkom vlašću, a onda su je osvojili Bugari i »protjeravši njihove (tj. tamošnjih Slavena: L. M.) vojvode, postavili svoje upravitelje (rectores)«. ⁷⁷

Do kada su Slavonijom upravljali bugarski funkcionari? O tome spis *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* daje neprocjenjivo važne iako ne do kraja precizne podatke koji dobivaju na važnosti i zbog toga što je spis sastavljen već 873., od dobro obaviještena suvremenika. U njemu se priča kako je Ratbod preuzeo obranu Istočne Marke. K njemu je pobjegao Pribina, potjeran od moravskoga vojvode Mojmira. Pribina je »poučen o vjeri«, kršten, pa je kod Radboda proveo neko vrijeme (aliquod tempus). Nakon što je među njima došlo do nesuglasica, »Pribina je u strahu pobjegao u Bugarsku sa svojima, a s njime i njegov sin Kocelj«. ⁷⁸ Nakon kraćeg vremena Pribina je otišao iz Bugarske i došao vojvodi Ratimiru (Et non multo post de Vulgariis Ratimari ducis adiit regionem). U to je vrijeme bavarski kralj Ludovik poslao Radboda s velikom vojskom na Ratimira. Ratimir je pobjegao, a Pribina je ostao, »prešao rijeku Savu i pomirio se s Ratbodom«. Čvrsti vremenski okvir ovom izvješću daje vijest anala da se 838. »sakupljala bavarska vojska protiv Ratimira«. ⁷⁹ Razumno je pretpostaviti da je Pribina boravio o Bugarskoj oko godinu dana. To bi značilo da je Pribina pobjegao od Radboda približno 836. i da je iz Bugarske došao Ratimiru približno 837. Naime, nije nimalo vjerojatno da bi Pribina napustio Bugarsku upravo one godine kada je bavarska vojska napala Ratimira, jer je Ratimir sigurno dočuo o pripremama u Bavarskoj pa bi s time mogao povezati Pribinin dolazak u svoju zemlju i osumnjičiti ga za povezanost s neprijateljem koji se priprema napasti ga.

Ali, puno je važnija od toga činjenica da je u to vrijeme Slavonija imala svojega vlastitog vladara, vojvodu Ratimira. Vijest uz to izričito razlikuje Bugarsku od Ratimirove zemlje. Dakle, nedvojbeno je došlo do bitne promjene u položaju Slavonije u odnosu na stanje iz 827. Dok je 827. bila u sklopu bugarske države pod bugarskim upraviteljima, već je prije 838. samostalna država.

Ratbodova se pobjeda nad Ratimirom u literaturi tumači kao s jedne strane napad na bugarskog vazala Ratimira, odnosno na zemlju koja se nalazi u okrilju bugarske države i, s druge strane, kao podvrgavanje Panonske Hrvatske istočnofranačkoj državi kao prijelaz u njezin okvir i kao uspostavljanje franačke vlasti. ⁸⁰

O svemu tome nema u vrelu ni riječi. Neposredno prije Ratbodova napada, Ratimirova država nije sastavni dio bugarske države. Vrelo vrlo dobro razlikuje Bugarsku od Ratimirove države. Kad bi Ratimir bio u vazalnom odnosu prema bugarskom vladaru,

⁷⁷ Doc. 333; KOS II, 77, br. 93. Napominjemo da dux u ovome radu prevodimo s vojvoda, tj. u pravilu samostalan vladar koji ima niži rang od kralja (rex). Naprotiv, comes prevodimo kao knez, tj. kao funkciju ličnosti koja je u pravilu podređena nekoj višoj vlasti. Podrobnije u L. MARGETIĆ, *Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 40, 1990., 17–37, osobito 31–36.

⁷⁸ KOS II, 102, br. 123.

⁷⁹ Na i. mj.

⁸⁰ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 324; N. KLAJIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971. (drugo izdanje 1976.), 212; GRAFENAUER, *n. dj.* (bilj. 75), 31.

vrelo ne bi moglo isticati da je Pribina iz Bugarske otišao u neku drugu zemlju. S druge strane, kada je Ratbod pobijedio Ratimira, Pribina odlazi iz Ratimirove zemlje u istočnu marku te već dvije godine kasnije (840.) dobiva u leno dio Donje Panonije oko Blatnog jezera.⁸¹ Zašto se Pribini nije dalo u leno Slavoniju i zašto o daljnjoj sudbini Slavonije nema godinama nikakvih vijesti, npr. o tome tko ju je dobio u leno ili nešto slično? Očito zato što Ratimirova zemlja Slavonija nije bila sastavnim dijelom istočne Franačke.

Svakako treba strogo razlikovati položaj Slavonije poslije 827. i prije 838. Do 827. Slavonijom upravljaju bugarski funkcionari, a prije 838. ona ima vlastitog vojvodu. Što se dogodilo unutar spomenuta vremenskog razdoblja? Razumno je pretpostaviti da je izravna bugarska vlast trajala još poneku godinu prije 827., a da je samostalni vojvoda Ratimir vladao barem nekoliko godina prije 838. Nadalje, razumno je pretpostaviti da je do bitne promjene došlo zbog nekih međunarodnih okolnosti koje su pomogle »Slavoncima« da se oslobode bugarske vlasti. Te se okolnosti nisu mogle odnositi na Franačku, jer su u njoj trajali duboki sukobi i beskrajno natezanje staroga Ludovika Pobožnog s njegovim sinovima iz prvog braka (Lotara, Pipina, Ludovika Njemačkog) zbog sina iz drugog braka, Karla Čelavog. Ludovik Pobožni je još 829. dodijelio malome Karlu Čelavom dio carstva, što je silno uzbunilo spomenuta tri sina, pogotovu Lotara, kojemu je od golemog carstva dodijeljena samo Italija. Uvrijeđeni Lotar povezo se 830. s Pipinom i preuzeo vlast, ali se već 831. situacija mijenja. Stari car, Pipin i Ludovik Njemački ponovno ograničavaju Lotarev »dio« na Italiju. Nove su svađe imale za posljedicu da se stari car pomirio s Lotarem (još iste godine!) zato da bi pomogao svojem nejakom sinu Karlu. Ali, već 832. udružuju se sva tri odrasla sina protiv oca i skidaju ga s vlasti (833.). Uskoro je Pipinu i Ludoviku Njemačkom bilo dosta prijateljevanja s Lotarem koji je uporno nastojao da se nametne svojoj braći. Tako je Lotareva vlast opet ograničena na Italiju. Sve je to bilo popraćeno stalnim međusobnim optuživanjem i prebacivanjem vojnih kontingenata suparnika s jednog na drugi kraj carstva. U takvoj situaciji na neki franački pritisak na istočnim granicama carstva prema bugarskim područjima ne može se pomišljati. O nekom pak naglom slabljenju Bugarske u to doba nema vijesti. Još 829. Bugari su prodrli lađama preko Drave do franačke države i tamo pljačkali, a tridesetih godina nastavili osvajanjima na štetu Bizanta.⁸²

Preostaje još samo Hrvatska. Upravo u njoj dogodile su se važne promjene. Od 827. nestaje stvarne bizantske nazočnosti u dalmatinskim gradovima. Konstantin Porfirogenet izričito javlja da su dalmatinski gradovi postali posve neovisni o Bizantu u vrijeme cara Mihajla II. (820–829.).⁸³ U Dalmatinskoj Hrvatskoj, koja je diobom interesnih sfera između Bizanta i Franačke pripala ovoj drugoj, spominje se vojvoda Borna kojeg, uz suglasnost cara Ludovika Pobožnog, nasljeđuje 821. njegov nećak Vladislav. Godine 823. spominje se i Bornin ujak Ljudemišl.⁸⁴ Po svemu se čini da je ta dinastija imala

⁸¹ KOS II, 104–105, br. 126.

⁸² Doc. 334; KOS II, 104, br. 829; usp. ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 324.

⁸³ Doc. 328.

⁸⁴ Na i. mj.

svoje središte u Lici, tj. pod neposrednim bližim nadzorom vrhovne franačke vlasti. Franačke stvarne vlasti nestaje nakon bugarskog napada 827.⁸⁵ i diobe goleme furlanske marke na četiri grofovije⁸⁶ koje ne obuhvaćaju ni Dalmatinsku Hrvatsku ni Slavoniju. U tako posve osamostaljenoj Dalmatinskoj Hrvatskoj pojavljuje se tridesetih godina nova dinastija, koja s prethodnom nema čak ni vremenski kontinuitet i koja svoje središte ima na domak Splita. Na žalost, kako su Dalmatinska Hrvatska i Slavonija izvan stvarne franačke i bizantske vlasti, u franačkim (osim vijesti o Ratimiru) i u bizantskim vrelima nećemo naići ni na kakvu vijest o vladarima u spomenutim hrvatskim krajevima. Na sreću, do nas je došla poznata tzv. Trpimirova darovnica⁸⁷ u kojoj se spominje i njegov prethodnik Mislav, za kojega prema jednoj vijesti Ivana Đakona⁸⁸ znamo da je vladao još 839. Nema vijesti od kada do kada je Mislav vladao. Šišić predlaže: »o. 835–845.«⁸⁹ Do tih je godina Šišić došao tako što je za vladanje Trpimira, Mislavova nasljednika, predložio: »o. 845–864.«⁹⁰ ali jedini vremenski podatak o Trpimiru nalazi se u upravo spomenutoj darovnici koja se obično datira 4. 3. 852. Ta je isprava datirana ovako: *Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege per indictionem XV sub die III Nonis Martii. Godina 852.* prihvaćena je zato što je to jedina godina za vrijeme Trpimirova vladanja koja odgovara 15. indikciji. Ali, to rješenje izaziva velike teškoće. Poznato je da je Lotar odmah nakon smrti svojega oca još 840. otišao iz Italije i da se više nikad u nju nije vratio. Osim toga, on je 15. lipnja 844. dao okruniti svojega sina Ludovika II. za talijanskog kralja. Dakle, od 844. Lotar je franački car i tako se uvijek i beziznimno naziva (imperator augustus). Više se nikada nije nazivao talijanskim kraljem. Od toga vremena talijanskim se kraljem nazivao, dakako, njegov sin. Zar je doista moguće da Trpimir, jedan od najmoćnijih i najuglednijih vladara u ovom dijelu Europe, nije znao o toj promjeni? I to Trpimir koji je, kao što je poznato, ugstio neko vrijeme slavnoga benediktinskog redovnika Gottschalka koji se sklonio na njegov dvor 846/848. Kako je pretpostavka da je Trpimir živio punih 8 godina u neznanju da je talijanski kralj Ludovik II. a ne Lotar – posve neprihvatljiva, preostala bi samo teza da je Trpimirova isprava kasnija krivotvorina, sastavljena tako nemarno da je čak i datacija evidentno pogrešna. Ukratko, svi oni koji vjeruju u godinu 852. kao godinu sastavljanja analizirane isprave plediraju zapravo za proglašenje Trpimirove isprave bezvrijednom krivotvori-

⁸⁵ Doc. 332.

⁸⁶ Doc. 332; KOS II, 85. br. 96.

⁸⁷ CD I, 3–8. U svojem radu bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3–8), *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 30, Split, 1993., 47–51 propustili smo istaknuti da je neke bitne elemente našega dokazivanja vrlo dobro uočio I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI još god. 1872. u članku: *U koju godinu pada darovna listina Trpimira* (Arhiv za poviestnicu jugoslavensku, knj. XI, 207–216), npr.: »Nemože se ni to pomisliti, da Hrvati u Dalmaciji za toli važne promjene i zgrade, što se sbiše počamši od g. 840. u Italiji, doznali nisu itd.« Usp. i: *Odgovor Dru Račkomu, na ocjenu moga diplomatskoga sbornika*, knj. I u Radu knj. XXVII, Arkiv, cit., knj. XII, 1875, 116. Kukuljević je toliko pogriješio što je smatrao indikciju XV neprikosnovenom i zbog toga bio prisiljen da se opredijeli za god. 837, čime je sebi stvorio nepotrebne teškoće.

⁸⁸ Doc. 335.

⁸⁹ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 3236.

⁹⁰ *N. dj.*, 330.

nom. Ali, mnogi elementi te isprave ukazuju na to da je ona sastavljena na osnovi pouzdanih podataka i da po svojem sadržaju (premda ne i diplomatski) ostaje iznimno značajnim dokumentom hrvatske prošlosti.

Kako je Mislav vladao u Hrvatskoj 839., a Ludovik II. bio, kao što je poznato, proglašen italskim kraljem 15. lipnja 844., Trpimirovu ispravu valja datirati između te dvije godine. Zbog toga godine Mislavova vladanja treba sigurno pomaknuti unatrag, npr. »o. 833–839.« Iz toga bi slijedilo da je nova dinastija Trpimirovića vjerojatno započela vladati u Hrvatskoj početkom tridesetih godina IX. stoljeća, što znači da je nova dinastija Trpimirovića došla na vlast u hrvatskoj državi približno u ono vrijeme kada je nestalo bugarskih upravitelja (rectores) u Slavoniji. Kako o nekoj akciji koja bi dolazila iz Franačke u to vrijeme ne može biti ni govora, proizlazi da je do rušenja bugarske vlasti u Slavoniji, uspostavljene 827., došlo intervencijom iz Hrvatske. Takav slijed događaja odgovarao bi vrlo dobro vijesti iz DAI po kojoj se dio Hrvatske iz Dalmacije odselio i zavladao »Ilirikom i Panonijom«.⁹¹

Ostaje da se u svjetlu ove interpretacije objasni navala grofa Ratboda na vojvodu Ratimira. U to je vrijeme Lotareva vlast bila ograničena na Italiju, ali on se nije nimalo pomirio s takvom sporednom ulogom u još uvijek kako-tako cjelovitom carstvu, već je na sve moguće načine nastojao proširiti svoju vlast. Ekspanzija Hrvatske u smjeru Slavonije vrlo je dobro došla Lotaru – a možda ju je on čak i potaknuo jer je, kao što je poznato, Hrvatska priznavala formalni suverenitet Lotara kao italskog kralja, pa je Lotar mogao biti više nego zadovoljan da se slanjem hrvatskih četa u Slavoniju posredno jača i njegov položaj. Obratno, jačanje Lotareva utjecaja na istočnim granicama istočne Franačke nije se moglo ni najmanje sviđati Lotarevu bratu Ludoviku Njemačkom, pa je Ratbodov napad na Ratimira bio posredno uperen protiv Lotara. Ali, onoga trenutka kada na čelu Slavonije nije bio Ratimir, interes Ludovika Njemačkog i Ratboda za tu susjednu zemlju naglo opada.

Najvjerojatnije je nakon Ratimira u Slavoniji došlo do dolaska nove »garniture« koja je imala puno manje prisne odnose s Dalmatinskom Hrvatskom, što je moglo zadovoljiti istočnu Franačku koja ionako nije imala ni pretenzije ni snage da uključi Slavoniju u svoje državno područje, već se zadovoljavala time da Slavonija bude bar donekle u njezinoj interesnoj sferi.

3. Još dvije vijesti zaslužuju pozornost. Prema jednoj od njih »Bugari su, pridruživši sebi Slavene (sociatis sibi Sclavis) i, kako se priča, od naših priznavani darovima, žestoko napali Ludovika, njemačkog kralja, ali su uz Božju pomoć svladani«. Ova se vijest nalazi kod jednog njemačkog analista pod godinom 853.⁹² A Konstantin Porfirogenet na jednom mjestu piše da Bugari i Hrvati nisu nikad međusobno ratovali »osim za Mihajla Borisa koji ih je vojno napao, ali, kako nije mogao ništa

⁹¹ Vijest o odlasku dijela Hrvata u Ilirik i Panoniju nalazi se u 30. glavi DAI prije vijesti o hrvatskoj pobuni protiv Franaka. Neuvjerljiva je tvrdnja Grafenauera da se tom viješću prekida pričanje. O tome vidi podrobnije MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 76), 13–15.

⁹² Doc., 388.

postići, sklopio je mir s njima, tako da je dao Hrvatima darove i primio darove od Hrvata.⁹³ Po mišljenju Račkoga ta se vijest odnosi na ranije godine vladanja Mihajla Borisa, tj. između 854. i 864. On drži da je za Trpimira splitska metropolija imala vlast do Dunava, dakle da je u to vrijeme moglo doći do rata između Hrvatske i susjedne Bugarske. Nakon 864. takav rat je po njegovu mišljenju manje vjerojatan, zbog Borisova krštenja 864–865.⁹⁴

Šišić⁹⁵ prvu vijest tumači tako da Boris, »zamamljen novcem Karlovim« (tj. Karla Čelavog, brata Ludovika Njemačkog: L. M.), »započe 853. rat pobunivši Panonske Hrvate«. Drugu vijest Šišić datira »između 854. i 860.« Kako se »između Save i Drave sterala Ludovikova (naime Ludovika Njemačkog: L. M.) Panonska Hrvatska«, Hrvati su, po Šišićevu mišljenju najvjerojatnije graničili s Bugarima »negdje Vrbasu dalje na istok«. Ferjančić pak misli da je riječ o Trpimiru koji je »kao franački vazal ratovao protiv Bugara i iz toga rata izišao kao pobjednik«.⁹⁶

Druga se vijest obično datira nakon 853. jer je ta godina »rezervirana« za Borisov napad na Njemačku. Osnovno je pitanje dokle se na sjeverozapadu protezala bugarska vlast u vrijeme Borisa Mihajla. Po Hauptmannovu⁹⁷ mišljenju Srijem je pripadao Donjoj Panoniji. To su preuzeli Grafenauer⁹⁸ i njegovi sljedbenici.⁹⁹ Ali, dovoljno je pročitati imena crkava koje su bile u doba Pribina i salzburškog nadbiskupa posvećene, tj. do 859., da se vidi da je F. Kos¹⁰⁰ imao pravo kad je tvrdio da su granicu Pribinine države činile na jugu Drava, a na istoku »morebiti Dunava« i da je Šišić imao pravo kad je tvrdio da su u to vrijeme istočna Slavonija, Srijem i »današnja sjeverozapadna Srbija (tj. Vojvodina) bili bugarski«.¹⁰¹ A to tvrde i mnogi drugi. Osim toga, u ovome smo radu pokušali pokazati da Slavonija u to doba nije bila u sklopu istočnofranačkog carstva, već da je bila samostalna država s prijateljskim odnosima prema Trpimirovoj Hrvatskoj, iako nakon Ratimirova nestanka 838. u kako-tako podnošljivim odnosima sa zapadnim susjedom. Uostalom, pouzdana Francorum regum historia navodi diobu kojom je Ludovik Njemački razdjelio svoju državu 865. tako da je Karlman dobio »Noricum, id est Baioariam et marchas contra Sclavos et Langobardos«.¹⁰² Ovdje je za nas važna samo

⁹³ DAI, 31,60–64.

⁹⁴ Doc., 360.

⁹⁵ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 335.

⁹⁶ B. FERJANČIĆ, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, 1959., 44.

⁹⁷ Npr. L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, *Mittlungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36, 1915., 281 i d.; ISTI, *Mejna grofija spodnjepanonska*, *Razprave IZDHV* 1, 1923., 331; ISTI, *Die bestimmenden Kräfte der kroatische Geschichte im Zeitalter der nationalen Herrscher*, *Mitt. des öst. Instituts für Geschichtsforschung* 40, 1924., 14 (prijevod u Zborniku kralja Tomislava, Zagreb, 1925., 180).

⁹⁸ Npr. B. GRAFENAUER, *Vprašanje konca Koceljeve vlade v spodnji Panoniji*, *Zgodovinski časopis* VI–VII, 1952–1953., 187 i d.

⁹⁹ Npr. V. BABIĆ u: *Historija naroda Jugoslavije*, Zagreb, 1953., 184.

¹⁰⁰ KOS II, 132, br. 163.

¹⁰¹ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 335. Usp. i 343.

¹⁰² KOS II, 153, br. 205.

marka protiv Slavena, tj. istočna marka¹⁰³ – a, dakako, i Donja Panonija oko Blatnog jezera koju je isti kralj darovao Pribini još 847.¹⁰⁴ Ludovik Njemački (840–876.) nije nikada nijednim svojim aktom ni na jedan način raspolagao Slavonijom, jer ona nije bila sastavnim dijelom njegove države. Da je bila, vjerojatno bi se to dalo bar neizravno naslutiti iz nekih vijesti. Kada se sinovi Ludovika Njemačkog, nakon njegove smrti 876., dijele, Karlman dobiva uz Bavorsku, Panoniju i Karantaniju, još i »regna Sclavorum, Behemensium et Marahensium«. ¹⁰⁵ U to su doba Česi i Moravci bili posve nezavisni, pa, čak ako se regnum Sclavorum odnosi na Slavoniju, onda se Karlmanova »vlast« nad njome mora usporediti s »vlašću« nad Češkom i Moravskom, tj. samo kao područjem interesne sfere posve nejasnog intenziteta.

Ukratko, u vrijeme o kojem ovdje raspravljamo, tj. poslije 853., Slavonija je bila samostalna država s uskim posebnim vezama s Dalmatinskom Hrvatskom i s određenom ingerencijom pod utjecajem istočne Franačke. Držimo da se vijest iz DAI da je bugarski vladar Mihajlo Boris navalio na samostalnu hrvatsku državu u Slavoniji odnosi na isto vrijeme kad je on napao i Donju Panoniju, tj. 853. Napad na Hrvate krenuo je iz Srijema, a napad na Donju Panoniju, u kojoj je vladao Pribina, vazal Ludovika Njemačkog, iz bugarskih područja sjeverno od Srijema a istočno od Dunava (u njegovu toku sjever-jug). Napad je bio usmjeren prema području s lijeve i desne strane Drave (Slavonija i Donja Panonija), dakle prema području gdje su još 827. Bugari proveli vrlo uspješnu ofenzivu i čak ga priključili u svoju državu u vremenu od oko pet godina. Ne bi smjelo biti sumnje da je Ludovik Njemački pomogao, koliko je mogao, Pribini, a posve je moguće da je isto učinio i Trpimir u obrani slavonskih Hrvata.

4. Papa Ivan VIII. odaslao je 873. Montemero, duci Slavinicae pismo, čiji je odlomak sačuvan, u kojem stoji da »tamo« (illic) odasvuda dolaze svećenici koji nisu podvrgnuti nijednom biskupu (ascephali) i obavljaju mnogobrojne crkvene dužnosti i time čine zločine protiv Boga.¹⁰⁶ Taj se odlomak u literaturi povezuje s drugim, u kojem papa opominje vojvodu Mutimira da se, koliko može (quantum potes), vrati panonskoj dijecezi kao što je to bilo u doba njegovih pređa. Tamo je, nastavlja papa, apostolska stolica postavila biskupa. Po Šišićevu¹⁰⁷ mišljenju ovdje je riječ o srpskom knezu Mutimiru, vazalu bizantskom. Mutimiru je po Šišićevim riječima sigurno bilo teško

¹⁰³ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 355 tvrdi da je Ludovik Njemački dodijelio Karlmanu, uz ostalo, i »Panonsku Hrvatsku«, ali o tome nema u vreću ni riječi.

¹⁰⁴ KOS II, 112, 138 (847. god.).

¹⁰⁵ KOS II, 180, br. 242.

¹⁰⁶ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 6), 200.

¹⁰⁷ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 398. Šišić pri tome pogrešno obavještava čitatelje da je pismo naslovljeno: Johannes VIII. Montemero duci »u boljem rukopisu«, a u drugom: Idem Montemero duci Sclavoniae inter cetera »dakle očito donije staviti natpis«. To nije tako. Riječ je o dva odlomka koja su tek u drugom izdanju Jafféovih Regesta spojena uvjerljivom tezom da je riječ o dva odlomka *istog* pisma. Naslov »Johannes VIII. Montemero duci« ne postoji ni na jednome od odlomaka, već je to izdavačev natpis, skovan da bi na taj način povezoao oba odlomka. Adresa je prvog odlomka (o svećenicima litalicama): Montemero duci Johannes VII (!) a drugog (o pripadnosti panonskoj biskupiji): Idem Montemero dulcis Clavanie (!!) inter cetera, što je očita greška pisara koju izdavači vrlo prihvatljivo ispravljaju u Idem Montemero duci Sclavania inter cetera. Vidi *Monumenta Germaniae historica*, Epistolarum tomus VII, Karolini aevi V, 1928², 282.

provesti papin naputak u život, osobito zbog »geografskih poteškoća, o kojima jedva da su tada u Rimu imati (valjda: imali, L. M.) jasnijih pojmova«. ¹⁰⁸ Takvo se pismo, nastavlja Šišić, ne bi moglo pisati »panonsko-hrvatskom knezu, podaniku njemačkome« jer tamo ne bi dolazili »svećenici asceptati« i činili zločine a niti bi »imalo mjesta ono nada sve značajno quantum potes«. Kako je to pismo upućeno srpskom knezu, treba, po Šišićevu mišljenju, zaključiti da »prema tome nikad nije ni postojao panonsko-hrvatski knez Mutimir« ¹⁰⁹ pa stoga treba odbaciti protivno Perojevićevo mišljenje. ¹¹⁰ Naime, Perojević je 1922. ¹¹¹ dokazivao da je riječ o dalmatinsko-hrvatskom knezu Mutimiru. Perojević je kasnije ponovno pisao o istom pitanju, uz napomenu da je njegovo mišljenje Šišić »odbacio, ali ja se opet ovdje povraćam s drugim dokazima«. ¹¹² Ipak, da bi obranio svoje mišljenje, Perojević je bio prisiljen da naziv biskupa (pannoniensium) ispravi u nonensium, a takva manipulacija s vreloom dopuštena je samo kada je posve pouzdana i kada nema druge mogućnosti. Perojević, slično Šišiću, izjavljuje da neki knez Mutimir u Posavskoj Hrvatskoj »nije nikada postojao«.

Neobično je što se Šišić u svojoj monumentalnoj Povijesti Hrvata nijednom riječju ne obazire na obrazloženo mišljenje Račkoga i Ritiga o Mutimiru kao prethodniku hrvatsko-panonskog vojvode Braslava. ¹¹³ Ako je držao da oni imaju krivo, mogao je bar ukratko spomenuti njihovo gledište, slično kao što je učinio s Perojevićem. Šišić kaže: »Knez Mutimir, komu je upravio papa Ivan VIII u maju 873 pismo (...) bješe srpska (spac. Šišić) kako je to jasno pokazao Novaković, Prvi odnosi slavenske književnosti, Beograd 1893, 122-137.« ¹¹⁴ Ali, Novakovićevo mišljenje nije tako jasno neoborivo kao što proizlazi iz tih Šišićevih riječi. Manje je važno što je Novaković ¹¹⁵ sačuvani odlomak pisma Ivana VIII. datirao 872/873., a drugi odlomak kojim se Mutimira poziva da se vrati panonskoj biskupiji 876., iako je već u drugom izdanju Jafféovih regesta (objelodanjenom 1885. i 1889.) došlo do spajanja tih dvaju odlomaka pod godinom 873. Međutim, Novaković je vrlo nepažljivo pročitao djela Račkoga pa piše: »Samo dr. Fr. Rački ni u knjizi Documenta ne napušta starijega svoga mišljenja, da to (tj. Mutimir: L. M.) nije srpski vladalac, nego od nekud iz severne Hrvatske i Slavonije ma da te zemlje u taj mah nisu imale samostalnosti«. ¹¹⁶ Novaković griješi na upravo neshvatljiv način, jer je Rački 1859. mislio isto kao i Novaković, a on taj rad Račkoga (»Viek itd.«) poznaje i citira ga u istoj bilješki! ¹¹⁷ Ali – bar ga je spomenuo! Šišić ne čini čak ni to, a ostali naši

¹⁰⁸ Na i. mj.

¹⁰⁹ Na i. mj.

¹¹⁰ *N. dj.*, 342.

¹¹¹ M. PEROJEVIĆ, *Ninski biskup Teodozije*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 1922., Prilog I, 14-16.

¹¹² M. PEROJEVIĆ, *Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1939., 67.

¹¹³ Tako već i u Priručniku (bilj. 6), 196: Mutimir je »srpski knez«.

¹¹⁴ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 342.

¹¹⁵ S. NOVAKOVIĆ, *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima*, Beograd, 1893., 137.

¹¹⁶ *N. dj.*, 122, bilj. I.

¹¹⁷ Na i. mj.

pisci pridružuju se Šišiću. No, to nije sve. Iz nama nerazumljivih razloga odlomci pisma Ivana VIII. vojvodi Mutimiru iz 973. ispušteni su čak i u svesku I. Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, izdanom 1967., iako se jedan, doduše onaj važniji, može naći samo u staroj zbirci Račkoga Documenta.¹¹⁸ Možda je želja izdavača bila da ne opterećuje izdanje hrvatskih vrela izvorima koji se na njih ne odnose. Ali, u tom slučaju nije jasno zašto je u to izdanje uključeno pismo pape Ivana VIII. upućeno prema registru pape Ivana VIII. i prema Decretum Ivonis XIV, c. 35 clero et ordini Salernitano.¹¹⁹ Rački je naglasio da je ono upućeno u Salerno i dodao da ga ipak objavljuje jer je moglo biti upućeno (potuit dirigi) i u Salonu. Naslov clero et episcopo Salonitano nalazi se samo u Gracijanovu dekretu. Drugo pismo koje je Rački objavio također je *samo* u Gracijanovu dekretu upućeno »Salonitano episcopo«, i to je bio razlog da ga se – ne objavi. Za pismo Ivana VIII. upućeno vojvodi Mutimiru Rački je od 1877. bio uvjeren da se odnosi na panonskog vojvodu i to posebno objašnjavao, pa ipak to pismo ne nalazimo u prvom svesku Diplomatičkog zbornika tiskanog 1967. Držimo da je to velika šteta za proučavanje hrvatske povijesti. Mislimo da bi bilo u redu da se to pismo objavilo i uvodno napomenulo da su Rački i Ritig mislili da se ono odnosi na hrvatskog vojvodu u Slavoniji, Perojević da je pledirao za dalmatinsko-hrvatskog vojvodu Mutimira, ali da izdavači prihvaćaju tezu Novakovića da je riječ o srpskom vladaru. Posve smo sigurni da od Šišića do danas hrvatski autori nisu zlonamjerno prešućivali mogućnost da je Mutimir, spomenut u pismu Ivana VIII., slavonski vojvoda (zašto bi to prešućivali?), ali ne vidimo razlog zašto je bilo potrebno izbaciti tu vijest čak i iz zbirke vrela hrvatske povijesti do konca XI. stoljeća.¹²⁰

Rački je do svojega stajališta, iznesenog 1877., došao tek duljim bavljenjem hrvatskom poviješću. On je još 1859. držao Mutimira »srpskim velikim županom«¹²¹ ali, kada je 1877. prikupio sva raspoloživa vrela za staru hrvatsku povijest, za adresata toga pisma Mutimira došao je do uvjerenja da je vladar »Pannoniae inter Savum et Dravum«, tj. da je prethodnik (praedecessor) Braslava. Po mišljenju Račkoga područje između Save i Drave doticalo se kod donjeg toka Save s Bugarskom, pa se pri oživljavanju sirmijske crkve moglo raditi jedino o tom području, to više što je beogradska biskupija pripadala pod bugarsku crkvu.¹²²

Na isto se pitanje vratio Rački i 1881.¹²³ Po njegovu mišljenju Mutimir je u pismu pape Ivana VIII. »knez donje Panonije, nasljednik Ljudevita i Ratimira, koji budući ovisan od franačkog dvora ustručavao se podpasti pod panonsku diecezu, proti kojoj se tolika

¹¹⁸ Doc., 367–368.

¹¹⁹ CD I, 9.

¹²⁰ O hrvatskom vojvodi u Slavoniji ne govori više ni M. BARADA, *Hrvatska poviest*, drugo izdanje Zagreb, 1943. Vidi i n. dj. (bilj. 45), 2–4. O papinomu pismu hrvatskom vojvodi Mutimiru ne nalazimo spomena ni u knjizi J. BUTORAC-A. IVANDIJA, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 55, a ni u najznačajnijem radu o hrvatskoj povijesti nakon Šišića, naime *Povijest Hrvata* N. KLAČIĆ (bilj. 80).

¹²¹ F. RAČKI, *Viek i djelovanje Sv. Cyrilla i Methoda slovjskih apostolov*, Zagreb, 1857., 298.

¹²² Doc., 368.

¹²³ F. RAČKI, *Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad 56, 1881., 116.

vika digla bila u Njemačkoj¹²⁴ i dodaje da je najvjerojatnije da je to područje sredinom IX. stoljeća izgubljeno za akvilejsku patrijaršiju i prepušteno »metropoliji spljetskoj«, ali da nije sigurno da je ona tamo doista »obavljala jurisdikciju«¹²⁵ jer je tamo postojala »kneževina pod vrhovnom vlašću franačkom«.¹²⁶

To su uglavnom prihvatili Smičiklas,¹²⁷ V. Klaić¹²⁸ i, puno temeljitije, Ritig.¹²⁹

Ritig drži Mutimira knezom Posavske Hrvatske i napominje da je, doduše, u staro doba kršćanstva područje između Drave i Save potpadalo pod srijemsku metropoliju, ali da je već 530., za vlasti Ostrogota, Sisačka biskupija pripala salonitanskoj crkvi »i tamo ostala i za prvo doba hrvatske povijesti«. Kako je »Posavska Hrvatska kroz čitavi IX vijek ostala u vazalskome snošaju prema franačkoj državi«, razumljivo je da je nestalo i crkvene povezanosti s Dalmatinskom Hrvatskom, pa, po njegovu mišljenju, pismo pape Ivana VIII. nije drugo nego poziv Mutimiru da Panonska Hrvatska prizna crkvenu vlast Panonske nadbiskupije.

Ako su po Šišićevu¹³⁰ mišljenju sredinom IX. stoljeća Bugari vladali Srijemom i ravnom Slavonijom (očito, istočno od Požeške kotline), kako je papa mogao pisati srpskom vladaru Mutimiru da dopusti crkvenu vezu srpske države s Panonskom nadbiskupijom? Upravo to je temelj teze Račkoga (1877–1881.) i Ritiga: kako se ne može raditi o srpskom Mutimiru – a dakako ni o hrvatskom Mutimiru – riječ je o Mutimiru, slavonskom vojvodi. Šišić je uvidio da je zbog političko-zemljopisnih razloga teško zamislivo da bi papa pozivao srpskog vladara Mutimira da se podvrgne panonskoj nadbiskupiji, ali je pokušao, kao što smo već naveli, obraniti svoju tezu opaskom da je riječ o »geografskim poteškoćama, o kojima jedva da su tada u Rimu imali jasnijih pojmova«.¹³¹ Obrana je vrlo slaba, jer je malo vjerojatno da bi se pape upuštali u vrlo složene crkvenopolitičke odnose s Hrvatskom, istočnom Franačkom, Moravskom, Pribinom, Bugarskom i Bizantom u vrijeme Metodova djelovanja, da nisu bili i te kako dobro obaviješteni o političkim odnosima u jugoistočnoj Europi, koji su za papinstvo osobito u vrijeme Bazilija I. bili od prvorazrednog značenja.

Uostalom, teza Račkoga i Ritiga dobro se uklapa u tadašnju crkvenopolitičku situaciju u ovome dijelu Europe.

Naime, papa Ivan VIII. je upravo 873. »otvorio karte« i u odnosu na istočnu Franačku izrijekom naglasio da Panonska nadbiskupija potpada pod izravnu papinsku vlast, a ne pod salzburškog nadbiskupa. On piše Ludoviku Njemačkom: »znaj, vrlo slavni kralju, da je panonska dijeceza podvrgnuta (subiecta) apostolskoj stolici jer je po cjelokupnom Iliriku od starine (antiquitus) apostolska stolica obavljala posvećenja, postavljenja i

¹²⁴ N. dj., 117.

¹²⁵ Na i. mj.

¹²⁶ Na i. mj.

¹²⁷ F. SMIČIKLAS, *Poviest hrvatska*, Zagreb, 1882., I, 197.

¹²⁸ V. KLAJČ, *Povijest Hrvata I*, 1899., 66.

¹²⁹ S. RITIG, *Povijest i pravo slovenštine*, Zagreb, 1910., 53–55.

¹³⁰ ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 1), 355, 343.

¹³¹ N. dj., 398.

izdavala naredbe kao što to dolazi oveći broj registara, saborski zapisnici i mnogi spomenici tamošnjih crkava.¹³² U cjelokupni Ilirik računala se, dakako, i Panonija. Nadalje, upravo 873.¹³³ papa traži od Karla da omogući Metodu, postavljenom od pape, u Panonskoj dijecezi obavljanje biskupskih zadaća.

Papa je, doduše, sigurno dobro znao da je »u starini« Slavonija potpadala pod salonitansko metropolita, ali je 873. Bizantska Dalmacija organizirana kao tema, dakle pod

¹³² KOS II, 163, br. 217 (prije 14. 5. 873.).

¹³³ KOS II, 179, br. 229. Vidljivo je nastojanje pape da između istočnoga i zapadnog carstva stvori neku tampon zonu kojoj bi rimska crkva bila na čelu. Taj cilj uočljiv je i u energičnom naputku pape Ivana VIII. svojem legatu ankonitanskom biskupu, u kojem vrlo čvrsto zastupa stajalište da je »cijeli Ilirik«, dakle i Panonija, oduvijek bio izravno, pod papinom crkvenom vlašću (KOS II, 162, 217 – prije 14. 4. 873.). Nekih 7 godina kasnije, papa se u vrijeme jačanja Svetoplukove Moravske ponovno ponadao da bi mogao ostvariti svoje ciljeve. On piše Svetopluku (KOS II, 185, br. 260, 888.; KOS II, 198, br. 262, 881.) i brani Metodovu pravovjernost te se trudi da mu omogući rad u granicama mogućnosti. Čak je u to vrijeme izgledalo kao da se papine ideje počinju ostvarivati. Riječ je o značajnom razdoblju hrvatske povijesti u doba vojvode Branimira, kada je međunarodna situacija bila za Hrvatsku vrlo povoljna. Naime, car Bazilije I. došao je na prijestolje 867., nakon što je već dulje, za njegova prethodnika Mihajla III. (840–867.), Bizant počeo ponovno ekonomski i vojno jačati. Bazilije I. ubrzao je taj trend vrlo mudrom, vještom i lukavom politikom. Papa Ivan VIII. bio je upravo prisiljen osloniti se na vrlo neprivažan, ali jedini mogući stvarni svjetovni oslonac – Bizant. Papa je polagao crkvenopravne pretenzije i prema Bugarskoj, i to s razmjerno pravno dobro utemeljenim argumentima. Kako su i papa i Bizant – svaki iz posve različitih i čak oprečnih razloga – bili u neku ruku upućeni jedan na drugoga, kompromis je postignut na način koji je za Hrvatsku bio vrlo povoljan. Bazilije I. prihvatio je papinu crkvenu i svjetovnu vlast nad Hrvatskom, a crkvenu nad Bizantskom Dalmacijom, ali je, s druge strane, vrlo vješto odbacio sve papine zahtjeve u odnosu na njegovu crkvenu vlast nad Bugarskom. Iz pregovora koji su nastali nakon takve globalne političke situacije između pape i Branimira vidi se da je papa očekivao od Branimira da nad Hrvatskom prizna papinu svjetovnu vlast, tj. vazalni odnos prema papi. U papinim se pismima neprestano ponavljaju izrazi *servitium*, *fidelis*, *fidelitas* i čak zahtijeva da pred papinim legatom »čitav Vaš narod obeća vjernost (*fidelitas promittat*)«. O tome su vođeni dugotrajni pregovori od kojih je sačuvano više pisama pape Ivana VIII. Značajna je razlika u intonaciji pisma upućenih vojvodi Branimiru, hrvatskom narodu, dalmatinskim biskupima i izabranom, ali još ne i konsekriranom ninskom biskupu Teodoziju. Vidi MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 77), 17–37. Značajno je nadalje da je pismo, upućeno dalmatinskom kleru i narodu, upućeno tek tri dana nakon pisama upućenih hrvatskom svećenstvu i narodu, Branimiru i Teodoziju. Sva ta pisma upućena su nakon papina pregovora s bizantskim poslanicima. Oni su došli u Rim na pregovore 1. 6. 879., nakon sedam dana upućena su upravo spomenuta tri pisma (7. 6. 879.), a tek 10. 6. dolazi do pisma u Dalmaciju. Dok je u pismu hrvatskom svećenstvu i narodu osnovna nit u tome što se papa raduje želji adresata da se vrate svetoj rimskoj crkvi i prima ih raširenih ruku, dotle u pismu upućenom dalmatinskom svećenstvu i narodu papa svečano poziva adresate da se vrate pod njegovu (crkvenu) vlast, jer će ih inače izopćiti. Iz toga slijedi da papa nije uspio da mu Bizant prizna i crkvenu i svjetovnu vlast nad Dalmacijom, već se morao zadovoljiti samo crkvenom vlašću. Ali, za dugoročnu politiku papinstva to je bio korak u pravom smjeru, pa se trebalo oboruzati strpljenjem. I doista, trebalo je proći još oko dvjesto godina da bi, u drugim prilikama, papa priznao Petru Krešimiru IV. i Zvonimiru pravo na vlast nad ujedinjenim kraljevstvom Hrvatske i Dalmacije (*regnum Croatiae et Dalmatiae*), s time da je to kraljevstvo u vazalnom odnosu prema papi – što je u tadašnjim prilikama značilo u biti punu državnu samostalnost. U doba Branimira još nije, doduše, došlo vrijeme za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, ali je Branimir mogao biti i te kako zadovoljan što je u doba velike ekspanzije Bizanta – u doba snažnoga Bazilija I. – uspio sačuvati i čak ojačati samostalnost Hrvatske. Ali, ovdje nas zanima povezanost papinog djelovanja u odnosu na Moravsku i Metoda, s jedne strane, i Dalmaciju, s druge strane. Činilo se kao da je doista na pomoću šira tampon-zona koja ne bi ovisila o istočnom i zapadnom carstvu, u kojoj bi papin autoritet bio odlučujući. Ali svjetovna vlast pape bila je pritom previše krhka osnova za takve dalekosežne planove. Tragičan kraj života Ivana VIII., ubijenoga 15. 12. 882., i brze smjene na papinskoj stolici – 8 puta u 18 godina (882–900.)! – samo su potvrdile teškoće kroz koje je tada papinstvo prolazilo.

punom bizantskom vlašću.¹³⁴ Istina je da salonitansko-splitski metropolit nije bio podložan carigradskom patrijarhu, ali je već sama činjenica bizantske državne vlasti nad Bizantskom Dalmacijom uvelike otežavala punu papinsku crkvenu vlast nad splitskim nadbiskupom, a pogotovu otkako je Bazilije I. energično krenuo na uspostavu što jače bizantske nazočnosti na zapadu. Ako je papa želio imati samostalnu vlast nad Slavonijom, onda je sigurno nije mogao ostvariti preko splitskog nadbiskupa. Naprotiv, Panonska je nadbiskupija bila kao stvorena da se preko nje ostvari papin dominantni položaj u Slavoniji – nekoj vrsti tampon države. I konačno, kako Slavonija nije imala svojega biskupa, pripajajući Slavoniju Panonskoj dijecezi, papa je učinio samo »korekciju granica« između dviju metropolija, Splitske i Panonske. Slavonija je bila u odnosu određene državne ovisnosti o Hrvatskoj (slabiji partner u »konfederaciji«) i isto tako ne baš jasno definiranom odnosu crkvene ovisnosti o Splitskoj metropoliji i hrvatskom biskupu. Zbog toga se papa nije mogao nadati baš punom uspjehu svoje inicijative i zato je naglasio da očekuje od Mutimira da pomogne priključenju svoje zemlje Panonskoj dijecezi, ali u granicama mogućnosti: quantum potes!

5. Tako smo došli do Braslava o kojem već ima više vijesti. Po svemu sudeći, on nije bio istočnofranački vazal u odnosu na područje Slavonije. Prva i najvažnija vijest o Braslavu odnosi se na 884.¹³⁵ kada su pred cara Karla III. došli moravski vojvoda Svetopluk koji se zakleo na vjernost (contestatus illi fidelitatem) i postao carev vazal (»homo«) i vojvoda Braslav za kojeg se kaže: »vaniente Brazlawoni duce, qui in id tempus regnum inter Dravum et Savum flumine tenuit, suaeque militiae subditus adiungitur«, tj. došao je vojvoda Braslav koji je držao kraljevstvo (regnum) među rijekama Dravom i Savom i koji je bio pridodan i podložan carskom dvoru. Dakle, snažni moravski vladar Svetopluk naziva se vojvoda (dux) isto kao i Braslav. Ali, dok se za Svetopluka izrijeком kaže da je postao carev vazal i položio prisegu, dotle se za Braslava kaže samo da je »pridodan i podložan carevom dvoru«. Očito je Braslav prema tome opisu ostao u puno labavijem odnosu podložnosti od Svetopluka. Osim toga, za područje na kojem se stercarska vlast kaže se »regnum« – a isto tako se karakterizira i područje Braslavove vlasti. Ukratko, izgleda da je Braslav samo priznao carevu vlast i kao nagradu postao članom carske svite, a Svetopluk je postao pravi vazal, vezan vazalnom prisegom.¹³⁶ Godine 892. kralj Arnulf, ljutit na vojvodu Svetopluka ide u Štajersku i tamo se savjetuje (colloquium habuit) s vojvodom Braslavom o napadu na Svetopluka. Iste godine poslanici kralja Arnulfa idu Bugarima,¹³⁷ ali zbog opasnosti koje su prijetile od Svetopluka oni idu Bugarima preko Braslavova kraljevstva (de regno Braslavis) vodenim putem, tj. preko Kupe i Save. Godine 896.¹³⁸ car Arnulf daje u feud (commendavit) Donju Panoniju s Blatogradom svojem vojvodi (duci suo) Brasla-

¹³⁴ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, *Marginalije uz rad V. Koščaka...*, Historijski zbornik 36, 1983., 264–265.

¹³⁵ Doc., 379; KOS II, 205, br. 268.

¹³⁶ Doc., 380; KOS II, 229, br. 301.

¹³⁷ Doc., 380; KOS II, 231, br. 304.

¹³⁸ Doc., 381; KOS II, 235, br. 313.

vu. Konačno, iste je godine¹³⁹ Braslav (Prinozlawus) uhvatio neke bavarske uglednike koji su se podigli protiv cara i time dokazao da je caru pouzdan (qui et ipse imperatori fidus probatur). Iz navedenih vijesti proizlazi, s velikim stupnjem vjerojatnosti, da je Braslav bio samostalan vladar na području između (Kupe) i Save i Drave, koji je bio saveznikom vladara Istočne Njemačke s time da se nije držao njegovim vazalom, već ga je priznavao samo kao formalno nadređenog. Istočnonjemački car nagradio ga je za njegovo držanje time što mu je dao u feud Donju Panoniju pa je od 896., Braslav carev vazal, ali samo u odnosu na Donju Panoniju. U prilog takvom shvaćanju Braslavova položaja govori i okolnost da se njegov teritorij naziva – isto kao i carev! – regnum, premda ta činjenica sama za sebe ne bi inače imala odlučujuće značenje jer naziv »regnum« još sam za sebe nije dokaz samostalnosti.

V.

Slavonija nakon dolaska Mađara

1. Spomenuli smo da Mađari nisu mogli pomišljati na osvajanje Slavonije sve dok nisu prethodno osvojili Donju Panoniju, tj. bar do 908. godine. S druge strane, postoje vrlo pouzdane vijesti da je područje antičke Sisačke biskupije, tj. uglavnom područje Slavonije, još 928. bilo crkvenopravno povezano s ostalim hrvatskim krajevima u okviru Salonitanske (Splitske) nadbiskupije. U aktima Drugoga crkvenog sabora, održanog u Splitu 928., određuje se, među ostalim, da svaka biskupija treba imati ono sjedište i granice koje su utvrdili sveti oci. Nabrajaju se Zadarska, Rapska, Krčka, Osorska, Stonska, Dubrovačka i Kotorska, pa se na to utvrđuje da »ninska crkva u starini nije imala biskupa, nego arciprezbitera« i donosi zaključak:

»U skladu je sa zakonom da se taj (tj. ninski) biskup (postavi) u jednoj od biskupija među onim biskupijama za koje svi znaju da su u ranije vrijeme imale biskupa, to više što su sve dobro napučene i uz Božju pomoć imaju mnogo svećenika i pastve: bilo u skradinskoj bilo u sisačkoj bilo pak u duvanjskoj.«¹⁴⁰ Dodaje se:

»Ako mu se pak sviđa da na sebe preuzme golemi teret biskupovanja i ako se ne želi zadovoljiti jednom biskupijom, neka primi teret tih triju na propast svoju i njih (tj. biskupija: L. M.).« Papa je taj zaključak izmijenio toliko što je Grgura postavio za biskupa Skradinske biskupije.¹⁴¹ Uostalom, još 858–867. piše papa Nikola I. ninskom kleru i pastvi da se »biskupija, tj. katolička zajednica ne može osnovati bez suglasnosti Apostolske stolice.«¹⁴²

Riječi »što su sve dobro napučene i uz Božju pomoć imaju mnogo svećenika i pastve« odnose se, dakako, ne samo na Skradinsku i Duvanjsku, nego i na Sisačku biskupiju. One

¹³⁹ Doc., 381; KOS II, 240, br. 322.

¹⁴⁰ N. KLAIĆ, *Historia salonitana maior*, Beograd, 1967., 102.

¹⁴¹ *N. dj.*, 105–106.

¹⁴² CD I, 8, br. 4 (Doc., 185, br. 144).

dokazuju da još 928. slavonsko područje nije bilo izvrgnuto upadima »mađarskih hordi« (Šišić).¹⁴³

2. Ali, što je bilo nakon 928.?

Prema Šišićevu mišljenju, nakon vijesti o Sisačkoj biskupiji iz 928., o Slavoniji u vrelima vlada muk sve do Ladislavova upada u hrvatske krajeve 1091., nakon kojeg je oko 1094. došlo, prema tzv. Felicijanovoj ispravi, do osnivanja Zagrebačke biskupije. U skladu s time Šišić za tu ispravu kaže da je »najstarije svjedočanstvo što ga imamo ne samo o biskupiji zagrebačkoj, nego i o zemlji između Gvozda i Drave ili o srednjovjekovnoj Slavoniji uopće«¹⁴⁴ (spac. Šišić). Razumljivo je da su se autori dali na posao da taj golemi vremenski razmak bar nekako popune.

Najzapaženija je, svakako, Baradina teza.¹⁴⁵ On se prije svega poziva na vijest Andrije Dandola iz 1027., po kojoj je ugarski kralj »Andrija« stalno uznemiravao »Dalmatince« i čak neke prisilio na predaju. Po riječima Barade je »smisao ove vijesti (...) jasan«.¹⁴⁶ Riječ je o sv. Stjepanu koji je napao »Krešimirovu Hrvatsku« i »otkinuo od Krešimirove Hrvatske neke predjele Dravi na jug, a Mađarskoj nije ih pripojio« i za Svetoslavoviće, pobožnu lozu Trpimirovića, stvorio »novu samostalno hrvatsku oblast zvanu banat ili dukat slavonski« (spac. Barada). Toj vijesti dodaje Barada¹⁴⁷ još i »vijest Ivana arcidakona goričkoga« (danas poznatu kao »Odlomak«) u kojoj je »glavna misao fakt da Sv. Stjepan daje Slavoniju 'regi Croatiae' negdje tridesetih godina XI stoljeća«. Konačno, ističe Barada, Bečka ilustrirana kronika javlja da je Zvonimir »kralj Dalmacije« uz pomoć ugarskog kralja Salamona i vojvode Geze uspio oko 1064. do 1067. povratiti »marchiam Dalmacia« koju su držali Karantanci. Po riječima Barade ovdje se pod Dalmacijom misli na Hrvatsku, i to onu Hrvatsku između Drave i Gvozda u kojoj su vladali Svetoslavovići.¹⁴⁸

Podrobnija raščlamba spomenutih vrela nije povoljna za Baradinu tezu, i, što je za nas ovdje još važnije, za prihvaćanje neki vijesti o Slavoniji prije 1091.

Vijest Andrije Dandola o kralju Andriji koji stalno uznemirava Dalmatince i čak neke sile na predaju posve je neprihvatljiva. Već ju je Lucije¹⁴⁹ odbacio, a Lenel s pravom proglasio izmišljenom (erfunden).¹⁵⁰ Osim toga, Baradina interpretacija te vijesti je takva da od nje ne ostaje ništa. Po njegovu mišljenju nije riječ o kralju Andriji, zbog toga što on 1027. nije bio kralj, a niti o dalmatinskim gradovima, već o pograničnim predjelima Hrvatske! Ipak, kadgod Dandolo piše o Dalmaciji i Dalmatincima u XI.

¹⁴³ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 405, bilj. 12.

¹⁴⁴ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 615.

¹⁴⁵ M. BARADA, *Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, svezak I. (1928–1929.), Split, 1932., 157–199.

¹⁴⁶ *N. dj.*, 165.

¹⁴⁷ *N. dj.*, 167.

¹⁴⁸ *N. dj.*, 169–170. Vidi i *Hrv. poviest* (bilj. 120), 52–56.

¹⁴⁹ J. LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami, 1666., 78–80.

¹⁵⁰ W. LENEL, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria*, Strassburg, 1897., 19.

stoljeću, uvijek, bez iznimke, misli na Bizantsku Dalmaciju,¹⁵¹ pa i u analiziranoj vijesti bez ikakve dvojbe želi reći da su neki dalmatinski gradovi bili prisiljeni na predaju, a neki nisu. Dandola je, naime, zanimalo upravo pitanje dalmatinskih gradova i pravnog temelja vlasti nad njima, pa je zbog toga i izmislio nemoguću vijest o ugarskom kralju Andriji (!) koji je tridesetih godina XI. stoljeća (!) neke dalmatinske gradove (!) *prisilio* da priznaju njegovu vlast.

Što se pak tiče »Odlomka«, o njegovoj je vrijednosti sve rekao već davne 1874. V. Klaić koji je dokazao da je on »sastavljen po nekom bezvjesnom kompilatoru (...) te (...) nedonosi nijedne vjerodostojne vijesti za hrvatsku poviest« (spac. N. Klaić).¹⁵² N. Klaić je, doduše, u svojim radovima sve do 1982.¹⁵³ pokušavala spasiti tezu M. Šufflaja o vjerodostojnosti tog vrela tvrdnjom da »se čini da se može prihvatiti mišljenje da je autor Fragmenta ipak Ivan Gorički« – jer bi time »Odlomak« zbog starine teksta dobio na uvjerenosti, ali je 1985.¹⁵⁴ korjenito promijenila mišljenje i (uspješno) dokazivala da »Odlomak« nije drugo nego sastavak njegova izdavača u XVIII. stoljeću – Baltazara Krčelića!

Konačno, vijest Bečke ilustrirane kronike o Zvonimiru sadrži toliko nelogičnosti i nevjerovatnosti da je prava šteta što je N. Klaić ulagala toliko truda tijekom svojega dugogodišnjeg rada da bi je nekako uskladila s ostalim vrelima. Kako je to pitanje pobudilo u literaturi dosta zanimanja, vrijedi se na nj nešto podrobnije osvrnuti.

Vijest o pomoći ugarskih vladara Zvonimiru poslužila je Hauptmannu¹⁵⁵ kao jedan od dokaza za njegovu tezu da je Hrvatska izgubila područje od Brseča do Rijeke (tzv. Meraniju) u ratu što ga je 1063. poveo njemački kralj Henrik IV. protiv Ugarske. U tom ratu istaknutu ulogu imao je, sve po Hauptmannovu mišljenju, istarski i kranjski markgrof Ulrik (II.) iz velikaške kuće Weimar-Orlamünde. On je taj rat iskoristio za proširenje svoje vlasti na »Meraniju«. Naime, Bečka ilustrirana kronika javlja da su »Karantanci«, protivnici kralja Dalmacije Zvonimira (rex Zolomerus Dalmacie), oduzeli Zvonimiru »dalmatinsku marku«, ali su mu priskočili u pomoć ugarski kralj Salomon i vojvoda Geza (Zvonimirov šurjak) koji su vojno uspješno intervenirali i vratili je u cijelosti Zvonimiru. Hauptmann tu vijest ovako interpretira: treba odbaciti da je Zvonimir u to vrijeme već bio kralj a i to da je vladao Dalmacijom; pod »Karantancima« se zapravo skriva Ulrik II.; *marchia Dalmaciae*, tj. po Hauptmannovu mišljenju sjeverni hrvatski primorski krajevi, nije u cijelosti vraćena Zvonimiru, jer je »Meranija« ipak

¹⁵¹ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, *Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI. st.*, Zbornik radova Vizantološkog instituta XIX, Beograd, 1980., 122–123.

¹⁵² V. KLAJČ, *Ocjena odlomka iz »kronologije ili ljetopisa« Ivana arciđakona*, Izvjestje o Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1873/4, Zagreb, 1974., 22.

¹⁵³ N. KLAJČ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Knjiga prva, Zagreb, 1982., 521.

¹⁵⁴ N. KLAJČ, *Baltazar A. Krčelić (1715–1778) autor tzv. odlomka Ljetopisa iz 11. stoljeća*, *Croatia Christiana Periodica*, god. IX, br. 16, Zagreb, 1985., 1–46.

¹⁵⁵ Lj. HAUPTMANN u: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1 Abteilung*, 4. Teil, Kärnten, Krsin, Görz und Istrien, Wien, 1929., 380–387.

ostala u vlasti Ulrika i njegovih nasljednika. Dakle, Hauptmann interpretira vijest tako da od nje zapravo ne ostaje ništa.¹⁵⁶

N. Klaić je u početku svojih analiza¹⁵⁷ pristala u cijelosti uz Hauptmannove teze. Ali, već u idućem radu prihvatila je Hómanovo mišljenje da je do ugarske pomoći došlo poslije 1070., a ne 1064–1068.¹⁵⁸

U daljnjoj izgradnji svojeg shvaćanja N. Klaić¹⁵⁹ je tu vijest povezala s Baradinom tezom po kojoj je ugarski kralj navalio 1027. na Hrvatsku i tom prigodom osnovao na području srednjovjekovne Slavonije slavonski banat odnosno dukat, u kojem je kasnije kao ban vladao Zvonimir. Ulrik je u povodu rata iz 1063. stekao »Meraniju« i hrvatske primorske krajeve istočno od nje i ujedno osvojio dio Bizantske Dalmacije, tj. otoke Krk, Osor (tj. Cres i Lošinj) i Rab. U to vrijeme Zvonimir »vlada u Slavoniji«. Njemu, kao svom rodaku pomažu ugarski vladari »da vrati pod svoju vlast bar jedan dio teritorija, koji je bio izgubljen 1063. godine.« Ujedno je Zvonimir zadobio vlast nad Krkom, Osorom i Rabom – sve to, dakako, »poslije 1070. god.«¹⁶⁰ Tom su prigodom, misli N. Klaić, ugarski vladari nametnuli Krešimiru Zvonimira kao bana, tj. kao suvladara Krešimiru.

Dakako, pri ovakvoj se interpretaciji pojavljuju dvojbe koje je dobro osjetila i sama N. Klaić. Najvažnija je ova: ako Zvonimir »vlada u Slavoniji«, kako su mu ugarski vladari »vratili« izgubljenju dalmatinsku marku? Nije li on ipak morao imati neke ovlasti i u Hrvatskoj, tj. južno od Gvozda, osobito u primorskim područjima? Zbog toga N. Klaić napominje da nije jasan »kraljev odnos prema županima ili uopće prema planinskoj Hrvatskoj« pa kako je »to područje odakle dolazi Zvonimir, koji tada vlada u Slavoniji, pitanje podjele njihove (tj. Krešimira i Zvonimira: L. M.) vlasti u sjevernim i sjeverozapadnim krajevima Hrvatske još nije potpuno raščišćeno«.¹⁶¹ Dakle, po mišljenju N. Klaić Zvonimir »dolazi« iz Like, Gacke i Krbave te Hrvatskog primorja – ali, on je do 1063. »boravio (...) na arpadovskom dvoru«.¹⁶² »Dolazi« li, dakle, Zvonimir iz Ugarske ili iz svojeg banata-dukata Slavonije, ili iz planinske Hrvatske? Osim toga, ne može se zaobići okolnost da se vijest o pomoći Zvonimiru, dalmatinskom kralju, nalazi u vrelu prije provale Pečenega, tj. prije 1068. Doduše, N. Klaić to tumači: »kompilator se mogao i zabuniti u datiranju«.¹⁶³

Vjerojatno je N. Klaić puno razmišljala o tim i drugim neusklađenostima njezina shvaćanja iznesenog u ranijim njezinim radovima, ali smo tako reći sigurni da joj je najviše smetalo to što vrelo govori o kralju *Dalmacije* kojem pomažu njegovi ugarski rodaci. Držimo da je upravo zbog toga počela demontirati svoju zgradu sastavljenu od

¹⁵⁶ Podrobnosti vidi u L. MARGETIĆ, *Rijeka, Vinodol, Istra, Rijeka, 1990.*, 39–62.

¹⁵⁷ N. KLAJĆ, *Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike?* Zgodovinski časopis XIX–XX, 1965–1966., 129. Ovaj je rad nesumnjivo pisan prije rada navedenog u idućoj bilješki.

¹⁵⁸ N. KLAJĆ, *Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva*, Jugoslavenski historijski časopis 4, 1965., 12.

¹⁵⁹ N. KLAJĆ, *n. dj.* (bilj. 80), 358.

¹⁶⁰ *N. dj.*, 378–380.

¹⁶¹ *N. dj.*, 358.

¹⁶² *N. dj.*, 384.

¹⁶³ *N. dj.*, 379.

Hauptmannovih, Baradinih i vlastitih interpretacija. Tako je 1981.¹⁶⁴ »pomaknula« Zvonimira malo bliže Bizantskoj Dalmaciji i zabacila Baradinu tezu po kojoj bi Zvonimir bio ban u Slavoniji. To je sada (1981.) »najslabija strana Baradine hipoteze« koja poistovjećuje »banat s vojvodinom Slavonijom«. Kako još od 1070. postoje u Krševanskom kartularu podaci o *banu* Zvonimiru, i to u dataciji, to znači da je od te godine Zvonimir Krešimirov suvladar, kao što je to još 1932. predložio Barada, ali dakako kao »hrvatski, a ne slavonski ban« (masnim slovima N. Klaić). Zvonimir je »najprije ban« u Hrvatskoj, a onda mu ugarski rođaci poslije 1070. pomažu da dođe do jednog dijela dalmatinske marke.¹⁶⁵

U radu koji je autorica predala uredništvu Jadranskog zbornika 24. 4. 1985.¹⁶⁶ ona je krenula korak dalje. U tom radu datira pomoć ugarskih vladara u vremenskom razmaku 1064. i 1068.

U to je vrijeme bio sigurno već napisan i članak, objavljen 1986.,¹⁶⁷ koji zaokružuje tu novu koncepciju N. Klaić. Ako smo dobro razumjeli, autorica tvrdi da je Zvonimir postao i kralj i ban oko 1064. do 1067.¹⁶⁸ Ipak, autorica kaže da je Zvonimir »dolazio iz budimskog dvora«, »Car« odnosno »car-dječak«¹⁶⁹ Henrik IV. upotrijebio je, po mišljenju N. Klaić, Zvonimira da bi preko njegovih (Zvonimirovih) vladarskih prava na Hrvatsku opravdao svoj prodor na Jadran. Ali, ako je to tako, kako to da »dalmatinsku marku« osvaja« Ulrik, a ne Zvonimir?

Po novoj koncepciji N. Klaić Krešimir umire već 1072., pa ga na prijestolju nasljeđuje Zvonimir. A kako je Zvonimir u »carevu« taboru on je ujedno protivnik pape. Zbog toga papa šalje na svojega neprijatelja, Zvonimira, normanskog grofa Amika koji hvata Zvonimira u studenom 1075. i predaje papi. Zvonimir je »proveo u sužanjstvu godinu i pol«, a onda dolazi do nagodbe pa u listopadu 1076.¹⁷⁰ papin legat kruni Zvonimira za hrvatsko-dalmatinskog kralja.

N. Klaić ne taji da je do ovih posve novih rezultata došla velikim dijelom i na osnovi analiza što ih je Praga proveo još 1931. Utjecaju njegova rada treba pripisati i potpuno izmijenjenu ulogu koju N. Klaić pripisuje papi.

¹⁶⁴ N. KLAJČ, *Još jednom o Bašćanskoj ploči kao izvoru za vladanje kralja Zvonimira*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, svezak XXIV, Pazin-Rijeka, 1981., 290. Ovamo treba pribrojiti i postumni rad *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 116, jer je on pisan prije 1985. (O tome vidi recenziju L. Margetića u Historijskom zborniku XLV, 1992., 273–274.).

¹⁶⁵ N. dj., 297.

¹⁶⁶ N. KLAJČ, *Još o prvom »čudu« iz djela Historia Sancti Christophori Martiris*, Jadranski zbornik 12, 1982–1985., 527–537.

¹⁶⁷ N. KLAJČ, *Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073–1085. god.)*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, svezak XXVIII, Pazin-Rijeka, 1986., 147–202.

¹⁶⁸ N. dj., 160.

¹⁶⁹ N. KLAJČ u svim svojim radovima stalno titulira Henrika IV. »carem« ili »carem dječakom«, što je u biti benigna greška. Henrik IV. postao je njemačkim kraljem 5. 10. 1056. a carem tek 31. 12. 1084. Ovakve pogreške se događaju svima, pa to ne treba zamjeriti jer je glavno da se zna na koga se misli.

¹⁷⁰ N. dj., 193 i d.

Pa ipak, rezultat je ostao nezadovoljavajući. Najvažnije je to što se Zvonimira u vrelo naziva dalmatinskim kraljem prije intervencije ugarskih vladara, dakle prije 1064–1067. To je N. Klaić pokušala objasniti time što je vrelo nastalo »nakon krunidbe u Solinu 1075. godine, nakon koje je Zvonimir doista nosio naslov kralja.«¹⁷¹ Ali, obrazloženje nije zadovoljavajuće. Problem je u prvom redu u općoj koncepciji i poruci vrela. Vrelo jasno kaže: Zvonimir je bio kralj Dalmacije; njemu su »Karantanci« oteli Dalmaciju; ugarski vladari priskočili su mu u pomoć i vratili mu njegovu kraljevinu, »cijelu Dalmaciju«. Tvrdnja da Zvonimir prije 1064–1067. nije bio kralj ruši temeljnu poruku teksta, tj. povratak cjelokupnog dalmatinskog kraljevstva zakonitom kralju Zvonimiru, i to upravo ugarskom pomoći. Interpretacija vijesti Bečke ilustrirane kronike po kojoj Zvonimir prije 1064–1067. ne bi bio dalmatinski kralj i po kojoj bi ugarski vladari vratili Zvonimiru područje sjevernohrvatskog primorja od današnje Rijeke jedva je nešto bolja od Hauptmannove, jer od izvorne vijesti nije ostalo tako reći ništa.¹⁷²

I još nešto. Jedan je od kamena temeljaca shvaćanja N. Klaić da je Ulrikova Dalmatinska krajina bila doduše »vrlo kratkotrajna vijeka«¹⁷³ (svega 7 godina!), ali da je imala »vrlo važnu ulogu za politički i kulturni život Hrvata u XI. st.« (očuvanje glagoljice itd.).¹⁷⁴ Međutim, u svjetlu novog stajališta N. Klaić, vrijeme trajanja Ulrikove Dalmatinske krajine nije »samo« 7 već puno manje, tj. od 1064. do 1067., tj. 2–3 godine. Ali to je čak manji prigovor. Naime, nema nijednoga uvjerljivog dokaza da je Ulrik ikada prešao Učku, a još manje da je osvojio Krk i Osor. Tako se teorija o Ulrikovoj »dalmatinskoj marci« srušila sama od sebe. Ta marka, navodno važna za daljnji kulturni život Hrvatske, trajala bi svega oko 2 godine, a o njoj nema nikakvih iole pouzdanih vijesti. Koliko je čitava teorija o Ulrikovu osvajanju dalmatinske marke na glinenim nogama, najbolje govori Grafenauerova dopuna Hauptmannove teze. On je dobro uvidio da Hauptmann nije uvjerljivo dokazao Ulrikov prijelaz preko Učke, pa ga je pokušao dokazati na drugi način. Naime, po Grafenauerovu mišljenju je Ulrikov istoimeni sin sastavio 1102. oporuku kojom je darovao akvilejskoj patrijaršiji Buzet, Hum, Boljun, »Vrane«, Letaj. Dakle, sva mjesta koja se nalaze sa *zapadne* strane Učke! Ali Grafenauer ubacuje tračak dvojbe koji bi opravdao Hauptmannovu tezu time što »Vrane« tumači kao »Vranja ali Lovrana«.¹⁷⁵ Doista, ako bi »Vrane« moglo biti Lovran, onda bi to bio nekakav dokaz da je Ulrik I. prešao Učku. Ali »Vrane« ne mogu biti Lovran. Vranja se nalazi u neposrednoj blizini Huma, Boljuna i Letaja, pa je Grafenauer zapravo ponudio još jedan dokaz tvrdnji da Ulrik uopće nije osvojio »Meraniju«, kraj od Rijeke do Brseča, i da uopće nije prešao Učku.

¹⁷¹ N. KLAIĆ, *n. dj.* (bilj. 164), 297.

¹⁷² Politička pozadina vijesti iz Bečke ilustrirane kronike čini razumljivim njezinu neuvjerljivost. O tome detaljnije u L. MARGETIĆ, *Pozadina prvog ugarskog napada na Rab (1071)*, Historijski zbornik XL, 1987., 85 i d.

¹⁷³ N. KLAIĆ, *n. dj.* (bilj. 157), 138.

¹⁷⁴ Na i. mj.

¹⁷⁵ B. GRAFENAUER, *Vprašanje hrvatske krajine v Kvarnerju*, Zgodovinski časopis XII–XIII, 259.

I ova je raščlamba pokazala da u vrelima nema osnova za tvrdnju da je Zvonimir vladao u slavonskom dukatu odnosno banatu kao i da se do prihvatljivih zaključaka ne može doći uzimajući u obzir Dandoloovu vijest o napadu ugarskog kralja Andrije na Dalmatince, vijesti iz »Odlomka« što ga je objavio Krčelić i vijesti o pomoći ugarskih vladara dalmatinskom kralju Zvonimiru iz Bečke ilustrirane kronike.

3. O najranijim odnosima Hrvatske i Mađarske govore i dva djela pisana u drugoj polovici XII. stoljeća, anonimnog notara kralja Bele (najvjerojatnije III.) i Popa Dukljanina. Oba su djela za ozbiljna povijesna istraživanja jedva od neke koristi. Ipak, nekoliko zapažanja možda neće biti suvišno.

a) Anonimni notar kralja Bele¹⁷⁶ piše da su veliki mađarski vojskovođe Lelu, Bulcsu i Botond na osnovi naloga vojvode Arpada osvojili Rašku i onda došli sve do mora, gdje su podvrgli Arpadovoj vlasti grad Split i cijelu Hrvatsku (civitatem Spaletensem ceperunt et totam Crovaciām sibi subiugaverunt). Nato su krenuli prema sjeveru do šume Peterguz (Petrova gora), utaborili se kod rijeke Kupe, došli do rijeke Save te »prešavši Savu osvojili tvrđavu Zagreb pa konjoničkim pohodom osvojili tvrđave Požegu i Vukovar« (transita Zova castrum Zabrag ceperunt et hinc equitantes castrum Posaga et castrum Vlčov ceperunt).¹⁷⁷ Neistinitost toga izvještaja je nedvojbeno. Samo je mašta sastavljača tendencioznog spisa koji slavi Arpadovića preko svake mjere mogla »potezom pera« izbrisati povijest Hrvatske za narodnih vladara iz dinastije Trpimirovića. Autor se izričito ograđuje od »brbljavih sajamskih pjesama i lažnih priča«, dakle od mađarske narodne predaje koja je kolala u obliku narodnih pjesama. Nije ga nimalo smetalo što su se događaji u svezi s osvajanjem Hrvatske i Dalmacije dogodili punih 200 godina kasnije. Ako je to i znao (a vjerujemo da jest), to za njega nije bilo zanimljivo ni važno, jer je zapravo pisao ep u prozi.

Ljetopis Popa Dukljanina¹⁷⁸ također spominje borbe Mađara s Hrvatima. Prema Ljetopisu kralj Svetimir uredio je svoju državu tako da je Primorsku oblast razdijelio na Bijelu Hrvatsku (Donju Dalmaciju) na sjeveru i Crvenu Hrvatsku (Gornju Dalmaciju), a Zagorsku oblast (Srbiju) na Bosnu i Rašu. On je vladao 40 godina i četiri mjeseca, i to u doba solunskog misionara Konstantina Ćirila,¹⁷⁹ bizantskoga cara Mihajla¹⁸⁰ i pape Stjepana.¹⁸¹ Naslijedio ga je sin Svetolik koji je vladao 12 godina. Svetolikov sin Vladislav bio je loš vladar. On je smrtno stradao u lovu. Nakon njega zavladao je njegov brat Tomislav, kojega je napao mađarski kralj Atila (Ungariorum rex nomine Attila). Tomislav ga je u mnogim bojevima svladao. Vladao je 13 godina. Za kraljevanja Tomislavova sina Sebeslava, Atila, »ugarski kralj«, pljačkao je i spalio velik dio njegove (Sebeslavove) zemlje. Vladao je 24 godine. Njegova dva sina Razbivoj i Vladimir

¹⁷⁶ S. L. ENDLICHER, *Rerum hungaricarum Monumenta Aarpadiana*, Sangalli, 1849., I i dalje (Citirano prema izdanju koje nam je pri ruci).

¹⁷⁷ *N. dj.*, 37 i d.

¹⁷⁸ Upotrijebljeno izdanje: F. ŠIŠIĆ, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd, 1928.

¹⁷⁹ Umro 869.

¹⁸⁰ Vladao 842–867.

¹⁸¹ On je bio papa od 885. do 896.

podijelili su kraljevstvo tako da je Razbivoj dobio Primorje (Bijelu i Crvenu Hrvatsku) a Vladimir Srbiju. Vladimir je uzeo za ženu kćer mađarskog kralja, pa je sklopljen trajan mir između Mađara i Slavena (pax firma inter Ungaros et Sclavos). Razbivoj je vladao sedam godina, a nakon njegove smrti preuzeo je Vladimir vlast nad cijelom hrvatsko-srpskom kraljevinom. Neobična hrvatsko-srpska kraljevina koja je obuhvaćala Primorje (= Hrvatska, odnosno Dalmacija) i Zagorje (= Srbija, tj. Bosna i Raša) daleko je od svake povijesne istine, a uvjerljivost nekih »preciznih« podataka o odnosima s Mađarima bitno je umanjena zbog drugih, isto tako »preciznih« a ipak nemogućih podataka. Za navodnoga Tomislavova unuka Hranimira »pobunila se Bijela Hrvatska«, pa je Hranimir skupio vojsku iz Raše i Bosne. Došlo je do sukoba na humskoj ravnici (in plano Chelmo), u kojem je »pao kralj i bio mrtav« (cecidit rex et mortuus est). Naslijedio ga je sin Tvrdoslav, pa kad je i on umro, naslijedio ga je nećak Ostrivoj »zato što Tvrdoslav nije imao djece«. Ostrivoja je naslijedio Pribislav, a ovoga Krepimir (!).¹⁸² I o njemu znade Pop Dukljanin mnogo toga: na njegovu su zemlju navalili Nijemci (Alamani), osvojili Istru, ali ih je Krepimir uspio izbaciti iz svoje zemlje, pa je njemački vojvoda zatražio Krepimirovu kćer za svojega sina Svetozara. Krepimir je vladao »25 godina i jedan mjesec (!) pa je umro«. Pop Dukljanin nastavlja sa svojom nevjerojatnom serijom zajedničkih hrvatsko-srpskih kraljeva: Svetoslav – Radoslav – Časlav – Pavlimir – Bellus – Tišemir. O nekima Pop Dukljanin priča vrlo iscrpno, o nekima puno, a o drugima manje. Za Tišemirovih sinova Predimira i Krešimira vladao je bugarski car Petar »koji stoluje u Velikoj Preslavi«. Kako Pop Dukljanin o caru Petru daje brojne detalje, u čitatelju se budi nada da je konačno stao na čvrsto tlo povijesnih činjenica. Ali, dovoljno je upozoriti na činjenicu da je car Petar vladao od 927. do 969. godine. Kako je Tomislav umro oko 928., to bi značilo da je doživio dolazak na vlast bugarskog cara Petra. Unatoč tome, Pop Dukljanin uspio je da između Tomislava (koji vlada za bugarskog cara Petra) i Tišemirovih sinova (koji također vladaju za Petra) ubaci čak 14 (!) generacija hrvatsko-srpskih vladara. Ovaj općepoznati isječak iz pričanja Popa Dukljanina naveli smo samo zato da se vidi kako vijesti Popa Dukljanina za starije razdoblje ne mogu poslužiti za iole prihvatljive zaključke, čak ni tako da ih se uvjetno prihvaća kao »mutne vijesti«. Osobito začuđuje da Pop Dukljanin ni jednom riječju ne spominje velikoga bugarskoga vladara (cara) Simeona koji je u prvoj četvrtini X. stoljeća bio nesumnjivo središnjom ličnošću balkanske povijesti, a naprotiv spominje njegova slabog nasljednika Petra. Nije li možda Pop Dukljanin transponirao svoja »mutna sjećanja« s bugarskoga cara na Atilu? Ali, zašto bi to učinio? Držimo da za nevjerojatne priče Popa Dukljanina mora postojati neko racionalno objašnjenje, ali ono je, čini se, dobro skriveno.¹⁸³

¹⁸² N. dj., 312.

¹⁸³ Nije li možda u svoje tendenciozno-književno djelo anonimni Pop Dukljanin unio i dobru dozu ironije na račun traženja istine? Ironija je inače bila u bizantskih pisaca vrlo jako oružje koje su politički istomišljenici dobro razumjeli i dobro se bavljali, a pritom ih politički protivnici, ako su bili na vlasti, nisu mogli ušutkati jer su »naivno« i »dobročudno« opisivali događaje, »u skladu« sa službenom politikom, ali uvelike dopunjene otrovnim aluzijama. Vidi npr. L. MARGETIĆ, *Il viaggio di Maurizio verso Anchialo nel 590 u: Historica et Adriatica, Trieste, 1983.*, 187–192 s interpretacijom *Teofilaktove* persiflaže puta cara Mauricija. Moderni autori su pisanje *Teofilakta* uzeli odviše ozbiljno.

4. Za X. i XI. stoljeće, tj. u vrijeme kada su u Hrvatskoj vladali domaći kraljevi Toma arcidakon donosi u XV. poglavlju svoje knjige *Historia Salonitana*¹⁸⁴ važne vijesti koje mogu donekle popuniti neugodni vakuum vijesti o Slavoniji od 928. do 1091. Naime, Toma navodi da je kninski biskup bio kraljev biskup (*regalis episcopus*) koji je slijedio kraljev dvor (*regis curiam sequebatur*), bio jedan od dostojanstvenih (*unus ex principibus aule*) pa se njegova vlast protezala do Drave (*sua iurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur*) i nastavlja da je Splitska metropolija htjela pridržati (*voluit retinere*), uz župe u splitskoj blizini, još i Krjavu i preko Gvozda do zagrebačkih granica (*Corbaviam et ultra Alpes Fereas usque ad confinia Zagrabie*) te »cijelu Maroniju« (*totamque Maroniam*).

Po mišljenju novije mađarske historiografije Tomin opis je tendenciozan i nepouzdan.¹⁸⁵ Toma navodno iz perspektive svojega vremena želi i za ranije doba dokazati vlast Splitske metropolije do Drave. Međutim, sigurno je da je Toma bio vatreni pristaša crkvene vlasti Splitske metropolije, ali ujedno je bio realistički političar. On je vrlo dobro znao da kraljevi iz dinastije Arpadovića ni u snu ne pomišljaju da se vlast kaločkog nadbiskupa povuče iz Slavonije i prepusti to područje splitskome. Takvim prijedlozima Toma bi navukao na sebe, Splitsku nadbiskupiju i sam grad Split krajnje negodovanje kraljeva. A on sigurno nije bio fantast. Na neko spajanje Zagrebačke biskupije sa Splitskom metropolijom moglo se pomišljati samo u doba vojvode Kolomana, brata Bele IV., koji je u Hrvatskoj Dalmaciji i Slavoniji imao kvazisuverenu vlast. Ali, kako je to spajanje trebalo izgledati prema Kolomanovoj koncepciji? On je nesumnjivo težio što većoj samostalnosti u odnosu na svojega brata, Belu IV., a uz samostalnost je, dakako, išla i crkvena odvojenost od Ugarske. On se u svezi s time obratio papi Grguru IX., a ovaj mu je 6. 6. 1240.¹⁸⁶ odgovorio vrlo zanimljivim pismom. Grgur IX. odgovara Colomanno *illustri regi et duci Sclavorum*, da ga je on (Koloman) upozorio na to da je splitska crkva »zbog napadaja mnogih zločinaca« pala na prosjački štap, tako da je splitski nadbiskup prisiljen podnositi »sramotu prosjačenja« i da bi zbog toga papa trebao prihvatiti nadbiskupovo dobrovoljno ustupanje (*spontaneam cessionem*) i njegovu crkvu ujediniti sa zagrebačkom (*et eadem ecclesiam unire Zagrabiensi ecclesie*), osobito zato što je vojvoda »spreman da dobrostivom plemenitošću svoje vojvodstvo Slavoniju prepusti našem zagrebačkom biskupu da bi tako poboljšao položaj same splitske crkve« (*ducatum tuum Sclavonie venerabili fratri nostri Zagrabiensi episcopo pro meliorando stata ipsius Spalatensis ecclesie liberali pietate conferre*)! Papa je taj prijedlog primio hladno i odgovorio da bi prethodno trebalo o tome čuti mišljenja kaločkog nadbiskupa, zagrebačkog biskupa i kaptola tih dviju crkava.

Toma arcidakon sigurno je znao za te pregovore, pa ako je ikada pomišljao da bi to bilo poželjno i u skladu s nekadašnjim stanjem, takve je želje sigurno nastojao što bolje

¹⁸⁴ F. RAČKI, *Thomas archidiaconus, Historia Salonitana*, Monumenta spectantia historiam Sclavorum Meridionalium, Zagrabiae, 1894., 44–46.

¹⁸⁵ Vidi npr. GYÖRFFY, *n. dj.* (bilj. 4), 235–236.

¹⁸⁶ CD IV, 114, br. 104.

potisnuti jer bi takve ideje i eventualno zalaganje za njih mogli imati za posljedicu da, u najboljem slučaju, Splitska metropolija postane biskupijom pod vlašću zagrebačkog nadbiskupa. Prema tome, kada Toma javlja o vlasti splitske crkve »do Zagreba« i o vlasti kraljeva hrvatskog biskupa od Save do Drave, on sigurno ima o tome pouzdane podatke,¹⁸⁷ slično podacima o Branimiru, Tomislavu i Držislavu koje je (na žalost nemarno) ubilježio u svojem djelu *Historia salonitana*.

Na žalost, Tomine vijesti u XV. poglavlju obuhvaćaju širi vremenski raspon pa se samo iz njih ne može točnije utvrditi otkada je hrvatski kralj imao vlast nad Slavonijom i otkada postoji hrvatski biskup.¹⁸⁸ Iako je Toma pouzdan svjedok za postojanje hrvatske vlasti u Slavoniji prije 1091., ne možemo, na žalost, po Tominim spisima, točnije utvrditi kada je nestala samostalna Slavonija (u »konfederaciji s Hrvatskom«) i kada je postala sastavnim dijelom Kraljevine Hrvatske. Za tu Tominu vijest u obzir dolaze prije svega dva razdoblja u kojima je Bizant kao svjetska velesila (u doba Makedonske dinastije, točnije do smrti cara Bazilija II. 1025.) trebao Hrvatsku. To je vrijeme ratovanja s bugarskim carem Simeonom (893–927.) i s makedonskim carem Samuilom (976–1014.), pa je bio zbog toga sklon da podupre njezino jačanje i širenje (dakako, ne na štetu životnih interesa Bizanta, već upravo obratno). Ali u obzir dolazi i vrijeme od 1025. dalje, kada je bitno oslabljeni Bizant mogao samo posredno utjecati na Hrvatsku, a ona je imala puno slobodnije ruke.

Da bismo to pitanje riješili, valja pokušati uzeti u obzir još jedno pitanje vezano uz odnos Hrvatske i Slavonije.

Naime, mađarska historiografija već odavno dokazuje svoju tezu da Dalmatinska Hrvatska do 1091. god. nije prešla gorje oko Velike Kapele s dva argumenta. Jedan od njih je činjenica da popis županija i gradova u DAI ne prelazi to gorje već se zadržava na obali i kontinentalnom zaleđu. Drugi je činjenica da u ispravama hrvatskih vladara nema nijednog podatka koji bi se mogao sa sigurnošću povezati sa Slavonijom. Hrvatska je historiografija na te argumente dosad davala neuvjerljive ili nikakve odgovore.

N. Klaić se pozabavio prvim argumentom¹⁸⁹ i pokušala s tezom da DAI vjerojatno nije naveo sve županije. Ona ističe da je po DAI granica Hrvatske sezala do Raše,¹⁹⁰ dakle da je Hrvatska obuhvaćala i Vinodol koji je morao pripadati nekoj županiji, iako takve

¹⁸⁷ Dodajmo da Toma za kraljeva biskupa kaže da se njegova crkvena vlast protezala do Drave, dok se za crkvenu vlast splitskog metropolita drukčija izražava, tj. da je on »htio pridržati« vlast do Zagreba. Kako to: »htio«? Znači li da je u tome uspio, ali su mu se neki (kralj?, papa?) protivili? Toma kao vrsni politički pisac, ako mu nešto nije po volji, to prešućuje ili zaodijeva u oblik kojim sugerira čitatelju, kao da tvrdi nešto što zapravo ne tvrdi. Ili možda Splitska metropolija nije uspjela jer joj se npr. usprotivio hrvatski kralj? Ili je možda papa odobrio splitskoj crkvi vlast »do Zagreba«, ali splitska crkva to nije uspjela ostvariti zbog kraljeva protivljenja? O Tomi kao, u prvom redu, političkom piscu, kojemu nije cilj pisati povijesno djelo nego djelo u kojem je sve podložno političkoj poruci pisca, vidi L. MARGETIĆ, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja*, u tisku za Historijski zbornik.

¹⁸⁸ O kraljevskom biskupu i kninskom biskupu dosad je najbolje pisao N. BARADA, *Episcopus chrountensis*, *Croatia Sacra* 2, 1931., 161–215, osobito 186 i d.

¹⁸⁹ N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 80), 288.

¹⁹⁰ Ovo nije baš najpreciznije. Vidi MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 156), 53–54, ali za ove analize nema važnosti.

županije u DAI nema. Uostalom, dodaje N. Klaić, to je mišljenje »starije mađarske historiografije«, ¹⁹¹ što bi valjda trebalo značiti da ga je novija mađarska historiografija napustila. To nije tako. Ista se misao iznosi na vrlo energičan način i u najnovije vrijeme. ¹⁹² Ali, važnije je od toga da se Vinodol nalazi s jugozapadne strane gorja oko Velike Kapele, pa ukazivanjem na njega problem nije riješen, to više što se može zastupati stajalište da »Banska Hrvatska« o kojoj govori Konstantin Porfirogenet, tj. Lika, Krbava i Gacka obuhvaća i uski obalni pojas do Učke. Po našem mišljenju, jedini je doista zadovoljavajući odgovor da je Slavonija bila samostalna država – a upravo to javlja DAI na drugom mjestu kad kaže da je dio Hrvata otišao iz Dalmacije u Ilirik i Panoniju, tj. u Slavoniju (zajedno s brdovitim područjem sjeverozapadne Bosne) i tamo osnovao državu koja ima vlastitog vladara, usko povezanog s vladarem Dalmatinske Hrvatske, ali inače samostalnog.

Na drugi argument mađarske historiografije – nedostatak bilo kakve vijesti o Slavoniji u ispravama vladara narodne dinastije – moglo bi se odgovoriti da su se sve isprave o slavonskom području – izgubile. Moglo bi se dodati da Slavonija nije bila korisna dalmatinskim gradovima, biskupijama i samostanima kojima je hrvatski kralj darivao samo ono što im je moglo biti korisno (posjedi uz obalu i otoke), a ne neke udaljene posjede preko Velike Kapele. Ali, ovakvim se »fiškalskim« odgovorom ne možemo zadovoljiti, jer se tako ili slično može braniti što se god hoće.

Treba posve jasno upozoriti na bar prividnu neusklađenost dvaju podataka: prema Tominim su riječima hrvatski kraljevi vladali do Drave, a u ispravama iz doba narodnih vladara nema o Slavoniji ni riječi. Ako su hrvatski kraljevi vladali do Drave, kako to da

¹⁹¹ N. KLAJĆ, *n. dj.* (bilj. 80), 277.

¹⁹² Vidi npr. GYÖRFFY, *n. dj.* (bilj. 4), 223–224. Györffy na str. 225 daje i zemljovid iz kojeg bi trebalo biti vidljivo kako je Dalmatinska Hrvatska po podacima u DAI bila ograničena južno od gorja oko Velike Kapele i dodaje na tom zemljovidu potez »Ugarske ceste« (Strata Ungarorum) od Akvileje preko, čini se, Ljubljane – do Zagreba. Time se sugerira da je ta »Ugarska cesta« prolazila dalje, kroz zapadnu Slavoniju preko Križevaca i Koprivnice, ili, drugim riječima, da su mađarski napadi na Italiju prolazili preko zapadne Slavonije koja je, dakle, bila, ako već ne u mađarskoj vlasti, a ono bar pod mađarskom kontrolom. Na str. 224 Györffy govori o »okolnosti da su Mađari koji su osvojili Panoniju koristili kao put svojih vojnih ekspedicija prema Lombardiji gornji tok Save«, odnosno prema sažetku na francuskom na str. 240 »la région entre la Save et la Drave (...) étaient une base d'opération des campagnes des Hongrois«. Ali, sve to pada u vodu ako uzmemo u obzir da je Strata Hungarorum vodila do Furlanije (KOS II, 325, br. 426) »po stari rimski cesti ka je vodila iz Panonije čez Ptuj, Celje, nekdanjo Emono, Logatec, Hrušica in Vipavsko dolino« (KOS II, str. LI). Tako i ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 405: »preko današnjih mjesta Ptuja, Celja, Ljubljane i Vipavske doline u Italiji«. U tekstualnom izlaganju Györffy se više nego oprezno izražava, ali ako čitatelj tekst prati pogledom na zemljovidu, nužno dolazi do zaključka da se »baza za operacije« nalazila – oko Koprivnice, Križevaca i Zagreba, a Györffy tvrdi na str. 238 da je zapadna Slavonija bila naseljena (laktatlan) pogranično područje koje je dijelilo panonsku Ugarsku od primorske Hrvatske tako da je Ladislav »1090. god. prošao preko područja oko Save koje je odvajalo svojim nenastanjenim područjem krajeve oko mora i (tek onda) ušao u Slavoniju« (tj. Hrvatsku južno od Velike Kapele). Golemog li pograničnog pojasa od Drave do Velike Kapele! Zar su se Mađari toliko bojali Hrvatske da su na njezinim granicama stvorili u Slavoniji pustu pograničnu zonu od 150 kilometara? O tako golemom zaštitnom pojasu nema vijesti prema Bugarskoj i istočnofranačkom carstvu koji su sigurno bili veća opasnost od Hrvatske. Ta Györffyjeva teza koja se izravno nadovezuje na stariju mađarsku historiografiju, posve je neuvjertljiva. Zato je i bilo potrebno »ugarsku cestu« prebaciti oko 70 km (!) istočnije od njezina stvarnog smjera, da bi se bar tako pokušalo dokazati da je zapadna Slavonija bila naseljeno područje koje je služilo kao baza operacija prema Italiji.

se u njihovim ispravama ne nalazi bar neki neizravni ali dovoljno uvjerljivi trag o vlasti nad Slavonijom? Ako je jedno i drugo pouzdano, iz toga proizlazi da je tek potkraj postojanja hrvatske države, dakle u vrijeme Zvonimira, došlo do nestanka samostalne slavonske države i njezina pripajanja Hrvatskoj. Naime, da je Slavonija postala integralni dio Hrvatske npr. u vrijeme Petra Krešimira IV., moglo bi se i moralo očekivati da se već u ispravama toga kralja nađe bar neki trag koji bi neizravno, ali bar donekle pouzdano,¹⁹³ upućivao na sjedinjenje dviju država. Naprotiv, ako je tek Zvonimir spojio dvije hrvatske države u jednu, onda se može razumjeti da je on u Slavoniji zadržao graničarski sustav castrorum (tj. sustav tvrđava s tvrđavnim vojnicima koji su u ime svoje vojne obveze dobili neotuđive i nasljedive zemljišne posjede, s time da su na istu službu bili obvezatni i njihovi muški potomci) i da se još nije upuštao u darivanje toga najosjetljivijeg dijela nove jedinstvene države. Zvonimir, ojačan papinom zaštitom, uspostavio je jedinstvo hrvatskih područja – a nije nemoguće da ga je upravo papa potaknuo na taj korak. Držimo da se nešto analogno dogodilo u doba nadbiskupa Metoda, kada je papa poticao vojvodu Mutimira da se crkveno priključi Panonsko-srijemskoj nadbiskupiji za koju je papa vrlo energično tvrdio da ima nad njom izravnu ingerenciju. Razlika je bitna, jer je u drugoj polovici XI. stoljeća papa Grgur VII. mogao računati na Zvonimira kao jaki vojni element, što mu je nedostajalo u IX. stoljeću.

Čini se da bi se vrijeme Zvonimirova ujedinjenja hrvatskih zemalja moglo i točnije utvrditi. Kao što je poznato, papa Grgur VII. uputio je »Wezelino, nobili militi« 4. 10. 1079.¹⁹⁴ pismo u kojemu ga dosta oštrim riječima upozorava da ubuduće (deinceps) ne poduzima nikakve akcije protiv »onoga, koga je u Dalmaciji postavila za kralja apostolska vlast (auctoritas apostolica)«. Pismo je dosad nekako »visjelo u zraku«. Povežimo ga s onim što nam je poznato o Zvonimiru iz isprava. Upravo je zapanjujuća sličnost načina ostvarivanja papinih odluka u vrijeme kada nestaje Petar Krešimir IV. te kada umjesto njega na hrvatsko prijestolje dolazi Zvonimir¹⁹⁵ i u vrijeme oko 1078. U prvom slučaju papin legat Girard dolazi najprije u Dubrovnik,¹⁹⁶ a ubrzo nakon toga nalazimo ga u Splitu. U međuvremenu je grof Amiko obavio svoj zadatak. U drugom slučaju (jedva tri godine kasnije) u siječnju 1078.¹⁹⁷ papin legat kardinal Petar također boravi u

¹⁹³ Kao »dokaz« ne bi se moglo upotrijebiti izjavu Petra Krešimira IV. u ispravi iz 1069. (CD I, 113, br. 82 = Doc. 72, br. 85): »deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum«, jer je takva nejasna izjava preopćenita, a veliko je pitanje je li ta isprava do nas došla u izvornom obliku ili je na osnovi predloška sastavljena tek kasnije.

¹⁹⁴ CD I, 171, br. 135; Doc. 124, br. 107. Tko je taj Vecelin? Šišić, n. dj. (bilj. 1), 576 daje podatke o ličnosti s tim imenom u Istri i Kranjskoj, ali ti su podaci samo dokaz da je ime Vecelin bilo u Istri i Kranjskoj poznato. Šišić misli da je Vecelin iz pisma Grgura VII. bio »jedan od patrijarovih vitezova (spa. Šišić). Ali ni to nije baš »veoma vjerojatno«, kako misli on. Naše analize o Vecelinu, vrlo uglednoj ličnosti u Istri, na žalost, ne govore u prilog inače vrlo prihvatljivoj ideji o identifikaciji toga Vecelina s onim iz pisma Grgura VII. Vidi MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 156), 131 i d.

¹⁹⁵ Vidi L. MARGETIĆ, *Međunarodni položaj Hrvatske oko 1075. godine (Petar Krešimir IV. i Amico)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 6, 1985., 107 i d.

¹⁹⁶ CD I, 158, br. 123.

¹⁹⁷ CD I, 164, br. 127.

Dubrovniku, a nakon toga ga nalazimo u Splitu,¹⁹⁸ gdje se hrvatski vojvoda Stjepan povlači u samostan u nazočnosti Zvonimira, njegove supruge, prijestolonasljednika Radovana, papina legata Petra i splitskog nadbiskupa Lovre. Nema ni najmanje sumnje da je povlačenje posljednjeg Trpimirovića u samostan znak daljnjeg jačanja kraljevske vlasti i da u tome papin legat ima jasnu ulogu potpore Zvonimiru. Je li to jedini cilj putovanja papina legata u Hrvatsku? Očito je bilo govora o puno važnijim pitanjima, jer kardinal Petar putuje zajedno s kraljem u Šibenik.¹⁹⁹ Papin se legat vraća kući, nakon što je obavio svoj zadatak. Ne ukazuje li Zvonimirov put: Split – Šibenik – Knin smjer daljnjeg Zvonimirova putovanja? Kao da se sam od sebe nameće i dalji put – prema Slavoniji i povećava važnost Knina.²⁰⁰ Reakcija papina protivnika, kralja Henrika IV. bila je prilično mlaka, ali svakako jača od one koju pretpostavlja Šišić.²⁰¹ Po njegovu mišljenju Vecelin je »ako ne već napao, a ono svakako imao namjeru da napadne kralja Dmitra Zvonimira«. Naime, Šišić prevodi odgovarajući dio pisma Grgura VII. Vecelinu: »spremaš (se) da dignesh oružje protiv« kralja Dalmacije i zato mu zapovijeda »da se kaniš toga posla«. Ali, odgovarajuće riječi pisma glase: »tu modo coneris insurgere« i »precipimus tu (...) deinceps arma capere non persumas« »ti se sada usuđuješ (ili pokušavaš: intraprendere, tentare; versuchen, wagen) podići« (protiv kralja Dalmacije) i »zapovijedamo (ti) da se *otsada* (deinceps) ne usudiš prihvatiti oružja« protiv kralja Dalmacije. Dakle, Vecelin se već latio oružja, a papa mu zapovijeda da se ubuduće ne usudi navaliti na Zvonimira. Redosljed se čini vrlo plauzibilnim: Zvonimir je u drugoj polovici 1078., nakon puta iz Splita krenuo preko Šibenika i Knina prema Slavoniji i priključio je Hrvatskoj, u proljeće 1079. god. Vecelin je napao Zvonimira, a u listopadu iste godine Grgur VII. najoštrijim riječima opominje Vecelina da će »izvući mač blaženoga Petra protiv tvoje drskosti«, jer kaže papa, navalom na Zvonimira Vecelin je napao apostolsku stolicu. Poznato je da je do poniženja, do Canosse Henrika IV. došlo u siječnju 1077., pa je na prvi pogled izgledalo kao da je papa Grgur VII. slavio potpuni trijumf nad protivnom stranom. I zaista, najvjerojatnije već iduće godine, grofica Matilda je svoje golemo bogatstvo u zemljišnim posjedima od Mantove preko Apenina sve daleko na jug do grada Lucca darovala crkvi, što je dalo dobru podlogu za financijsko-materijalno jačanje Sv. Stolice. U Španjolskoj (Kastilja i Navara) papina je crkvena politika, kao što je poznato, također 1078., nakon dugogodišnjih borbi završila velikim uspjehom.²⁰² Ništa čudno što se u nedalekoj vazalnoj Hrvatskoj, u skladu s papinim politikom, došlo do zaključka da je došlo vrijeme da se »konfederalnu« Slavoniju ujedini s maticom zemljom. Henrik IV. nije još ništa mogao. Marginalni napad grofa Vecelina, vjerojatno u smjeru Slavonije iz Kranjske, nije u biti značio ništa drugo nego nemoćno čarkanje protiv pobjedonosne »koalicije«: snažnoga pape i njegova vazala

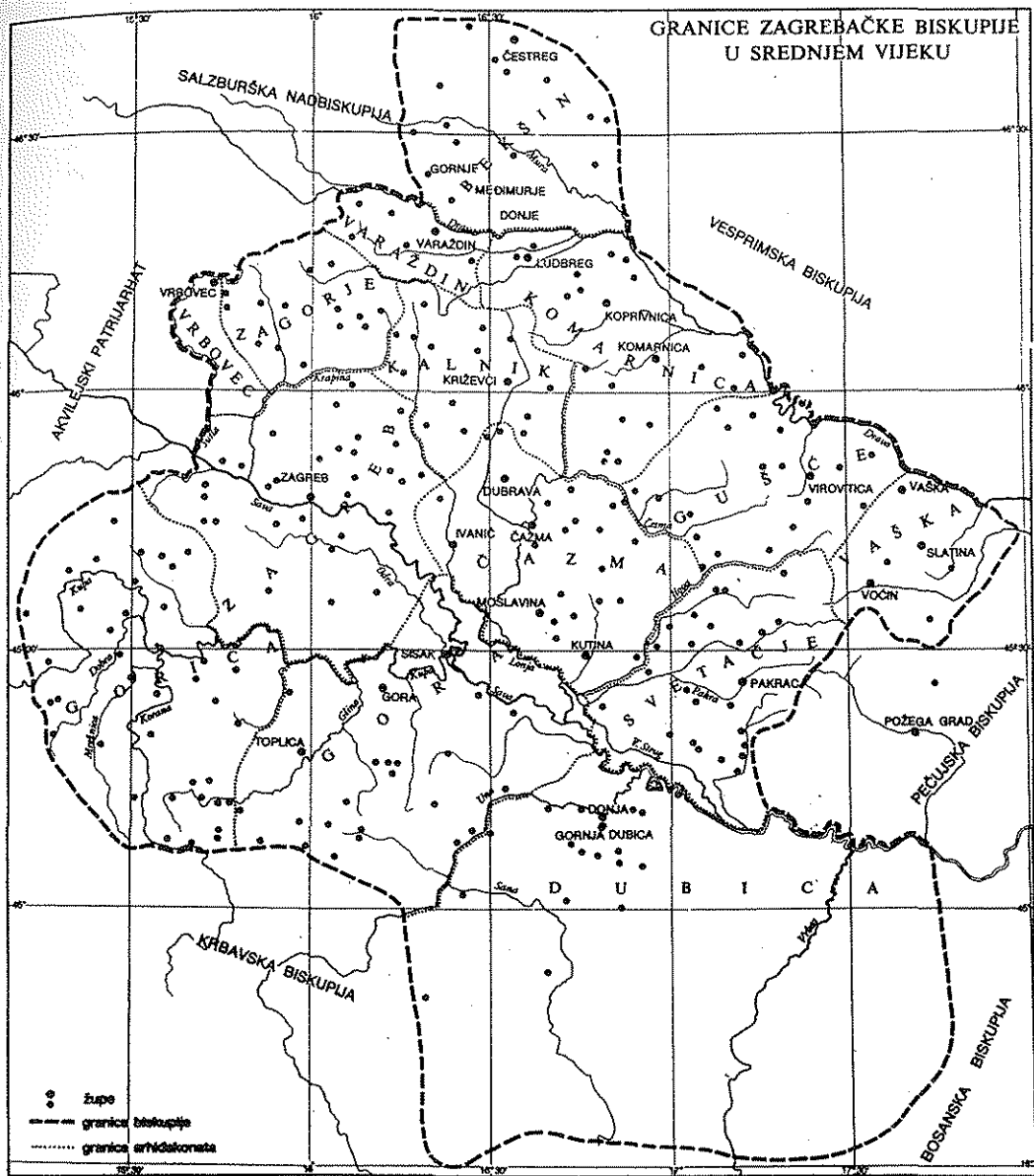
¹⁹⁸ CD I, 164, br. 127.

¹⁹⁹ CD I, 166, br. 129.

²⁰⁰ CD I, 167, br. 130. Po mišljenju Račkoga i Šišića, *n. dj.* (bilj. 1), 579 i d. isprava CD I, 169, br. 134 = Doc. 112–113, br. 97. izdana je u Kninu.

²⁰¹ ŠIŠIĆ, *n. dj.*, (bilj. 1), 576.

²⁰² I u Francuskoj je papa postizao uspjehe, ali s promjenljivom srećom.

Zvonimira, u biti samostalnog kralja, uzimajući u obzir činjenicu da je papa nad Zvonimirom raspolagao samo moralnim i crkvenim autoritetom bez oslonca na vlastitu vojnu snagu. Tako je izgledalo da je »epizoda« sa samostalnom hrvatskom državom o kojoj izvještava DAI (selidba dijela dalmatinskih Hrvata u Ilirik i Panoniju i osnivanje samostalne države koja ima uske veze s Hrvatskom) dobila svoje najbolje moguće rješenje. »Epizoda« je, prema našim raščlambama, trajala od 833. do 1078. (dva stoljeća

i pol!) i pokazala se, dakle, kao dugotrajno i ne baš loše rješenje za položaj Hrvatske, jer je Slavonija imala u biti značenje neke vrsti tampon državice koja je amortizirala svaku opasnost da slavonsko područje dođe pod njemačku, bugarsku ili mađarsku vlast, a odlučujući hrvatski utjecaj bio je neizravno, ali efikasno zagarantiran crkvenom vlašću splitskog metropolita. Je li sjedinjenje hrvatskih područja u Dalmaciji i Slavoniji bio dobro promišljeni Zvonimirov potez? Sve je ukazivalo na pozitivan odgovor jer je Zvonimirov zaštitnik, papa Grgur VII., bio na vrhuncu snage i ugleda.

Grgur VII. nastojao je iskoristiti pozitivan razvoj događaja da ojača svoj položaj i u odnosu na akvilejskog patrijarha koji je često u povijesti odigrao ulogu jezičca na vazi u odnosima Sv. Stolice i njemačkog carstva. Početkom 1079., točnije 11. 2. 1079.²⁰³ papa je uspio da ga akvilejski patrijarh prizna kao svojega seniora. Kao papin vazal, patrijarh obećaje vjernost i pokornost »Sv. Petru, papi Grguru i njegovim nasljednicima, izabranim od boljih (!) kardinala« i dodaje značajni element svojoj prisegi vjernosti: »Kada od mene zatraži Rimski crkva, ja ću joj vjerno pomagati svjetovnom vojnom silom«! Prema tome, kada je Grgur VII. u listopadu iste godine vrlo energično riječima upozoravao Vecelina da će izvući mač Sv. Petra protiv njegove drskosti, on je već iza sebe imao obećanje svojega vazala, uglednoga i snažnoga akvilejskog patrijarha da će papi pružiti vojnu pomoć. Situacija je za Henrika IV. izgledala još nesigurnijom početkom 1080. kada su Henrika IV. njegovi protivnici porazili čak u Njemačkoj (Tiringiji). Grgur VII. učinio je odmah odlučujući korak i 7. 3. 1080. proglasio Henrika IV. izopćenim i svrgnuo ga te kao novoga njemačkog kralja designirao švapskoga vojvodu Rudolfa. Sve je upućivalo na to da je došao trenutak punoga papina trijumfa, pa se Zvonimirova odluka ujedinjenja hrvatskih zemalja pod papinom zaštitom činila politički vrlo povoljnom i obećavala Hrvatskoj izvanredne perspektive.

Ali, stvari su krenule posve drugim smjerom. Prošlo je svega nekoliko mjeseci, a Henrik IV. se od strašnih poraza 1077. do 1079. oporavio. Na sinodu u Brixenu 25. 6. dolazi do biranja protupape Klementa III. (ravenskog nadbiskupa), oduvijek vjernoga kraljeva pristaše, ubrzo (15. 10.) pogiba designirani protukralj. Henrik IV. kruni se za kralja Italije 1081., opsjeda Rim pa ga nakon daljnjih peripetija Klement III. kruni u Rimu za cara 31. 3. 1084. Robert Guiscard dolazi s juga »u pomoć« papi, ali je ta »pomoć« za papu završila tragično. Robert se ubrzo povukao iz Rima, a za njime je krenuo i Grgur VII. i umro u Salernu sredinom iduće godine. Razumljivo je da je propapina reformna stranka doživljavala sada teške udarce, to više što je do izbora Grgurova nasljednika Viktora III. došlo tek nakon godinu dana (24. 5. 1086.). Ali i to je bilo samo privremeno rješenje, jer je Viktor III. umro već 16. 9. 1087., tako da je do određenog sređivanja reformne stranke došlo tek 12. 3. 1088. biranjem i (istog dana!) konsekriranjem pape Urbana II. Ali njegova mudra i staložena politika koja je ugled Sv. Stolice malo-pomalo ponovno uvelike podigla u ostalim dijelovima Europe, došla je prekasno za Hrvatsku.

²⁰³ KOS III, 202, br. 342.

Doduše, kada je Zvonimir umro u proljeće 1088. prema Šišićevim riječima »nekako u proljeće (aprila) 1089.«,²⁰⁴ u Hrvatskoj je i dalje sačuvana premoćna uloga splitskoga

²⁰⁴ Ovo pitanje zaslužuje detaljniju raščlambu. Ispravu o darovanju Stjepana II. zemljišta Raduna samostanu sv. Stjepana datiraju naši izdavači 1089. (Doc. 149, br. 125; CD I, 189, br. 150) i dodaju da epakta 25 odgovara 1088., ali o tome dalje ne raspravljaju. Očito je da se ne može nikako raditi o pogreški prepisivača, jer on nije mogao epaktu iz 1089., tj. 6 pročitati kao 25. Prepisivač (talijanskog prijevoda, jer latinski izvornik nije sačuvan) mogao je pogriješiti kod godine, a to je i učinio jer je umjesto 1089. napisao 1809., mogao je pogriješiti i kod pisanja indikcije (12), ali se godina 1089. i indikcija slažu, pa je zbog toga vrlo vjerojatno da je prepisivač ta dva elementa datiranja dobro prepisao. Ako je epaktu u ispravu unio već sastavljač izvornoga teksta na latinskom – a to je sigurno – treba pokušati uskladiti taj nedvojbeni podatak s ostalim elementima. Pritom valja uzeti u obzir dvije isprave iz doba kralja Zvonimira. U prvoj, sačuvanoj u papinskom Liber censuum (Zvonimirovo obećanje vjernosti papi: CD I, 139, 109) stoji ova datacija: *Anno dom. incarn. 1076. indict. XIV. mense octobri*, a u drugoj, sačuvanoj u prijepisu iz XVII. st. (Zvonimir potvrđuje darovnice Trpimira i Mutimira: CD I, 141, br. 110) ova: *Anno dom. incarn. 1076. ind. XIV. die 9 mens. octobris*. Dakle, identična datacija u dvije isprave posve različite provenijencije, pa o njoj ne treba dvojiti. Ona je nedvosmislena. Rješenje je dao Barada 1957. (M. Barada, *Prilozi kronologiji hrvatske povijesti*, Rad JAZU 311, 201). Napominjemo da su ti Baradini rezultati bili na raspolaganju znanosti već prije 1957. O tome vidi MARGETIĆ, *n. dj.*, (bilj. 195), 99. Kako se u spomenutim ispravama navodi 14. indikcija, koja po bizantskom računanju traje od 1. 9. 1075. do 31. 8. 1076., u tim je ispravama mogao biti upotrijebljen samo pizanski kalkul po kojem je 1076. godina trajala od 25. 3. 1075. do 24. 3. 1076. Firentinski kalkul ne dolazi u obzir jer po njemu 1076. godina traje od 25. 3. 1076. do 24. 3. 1077., pa bi listopad 1076. po tom kalkulu odgovarao 15. indikciji. Naprotiv, po bizantskom kalkulu slažu se indikcija (14.) i godina (1075.). Mandić je tu željenu logiku pokušao oboriti na jedini mogući način. On piše: »Baradin je zaključak jasan i nedvosmislen, ali samo u pretpostavci, da se radilo o bizantskoj indikciji« (D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim, 1963., 310). Mandić upozorava na to da je sačuvana isprava »mogla biti datirana i po rimskoj indikciji, po kojoj su neki počinjali godinu 25. prosinca, a većinom od 1. siječnja« – dakle, da je u slučaju primjene rimske indikcije godina u kojoj je Zvonimir okrunjen ipak bila 1076. Ali, Mandić ima krivo. Rimska se indikcija počela primjenjivati tek od 1087. godine: dotad je papinska kancelarija upotrebljavala isključivo (ausschliesslich) bizantsku indikciju (L. Schmitz-Kallenberg, *Die Lehre von den Papsturkunden u: Urkundenlehre, Leipzig-Berlin, 2. izdanje, 1913., 93*). Stipišić i Šamšalov su 1967. (CD I, 139) datirali obje isprave s 1075. godinom upravo zbog toga argumenta – i pravo su imali, samo što se pozivaju na H. Grotefena, *Taschenbuch der Zeitrechnung, 1910., 9*. Uostalom, vidi i A. Cappelli, *Cronologia itd. 3. izdanje, Milano, 1969., 7* koji također ističe da (rimska indikcija) »si cominciò ad usarla nel 1088«.

Onome tko bi pod svaku cijenu želio »spasiti« tezu o 1076. ne preostaje drugo nego tvrditi da je prepisivač u obje isprave pogriješio i unio indikciju 14 umjesto ispravne 15. Ali podudarnost podataka u vremenskim i prostorno udaljenim vrelima (Liber censuum i splitski prijepis) isključuje taj pokušaj. Na taj se način ama baš svaki podatak iz vrela može olako pripisati prepisivačevim pogreškama. Vrela se smiju ispravljati samo onda kada nema druge mogućnosti interpretacije. Detaljniji prikaz problematike vidi u MARGETIĆ, *n. dj.*, (bilj. 172), 101–104.

Dakle, spomenute isprave iz 1075. nedvojbeno dokazuju da se u nekim slučajevima u vladarskim ispravama Trpimirovića upotrebljavao pizanski kalkul. Može li nam to pomoći pri našoj raščlambi datacije isprave kralja Stjepana II.? Epakta 25 odgovara vremenu od 1. 9. 1087. do 31. 8. 1088. po današnjem načinu računanja, a 1088. godina po bizantskom kalkulu trajala je od 25. 3. 1088. do 24. 3. 1089. po današnjem načinu računanja. Firentinski se kalkul ne može uskladiti s epaktom iz isprave jer po njemu 1088. godina traje od 25. 3. 1089. do 24. 3. 1090. Ako, dakle, želimo iskoristiti što veći broj elemenata datacije, ovdje epaktu i pizanski kalkul, onda proizlazi da je analizirana isprava Stjepana II. sastavljena od 25. 3. 1088. (početak bizantskog kalkula za 1088.) do 31. 8. 1088. (svršetak epakte za 1088.). Kako indikcija 12. počinje 1. 9. 1088., datacija bi bila tako reći savršeno točna – razlika bi bila samo – jedan dan! Naprotiv, po firentinskom kalkulu podatak epakte moramo potpuno eliminirati i s Račkim zaključiti: »pisar isprave zadržao epaktu prethodne godine« (Doc. 151, br. 125) ili s CD I, 190, br. 150: (epakta) »XXV odgovara prošloj 1088. godini«. A ipak, podatak o epakti upada u oči svojom preciznošću, pa je očito da ju je sam sastavljač isprave unio. Čini nam se nedopustivim taj odlučujući element jednostavno izbaciti iz raščlamba. Kada ne bi bilo onoga jednoga dana razlike (11. indikcija dovršava 31. 8. a 12. počinje 1. 9.) naš bi račun bio savršen. Ako taj dan pripišemo sastavljačevoj »culpa

nadbiskupa Lovre. On je bio sigurno jedan od čimbenika koji je omogućio da se vojvodu Stjepana, nećaka Petra Krešimira IV., smjesti 1078. u samostan, da bi se tako legalizirao uspon Zvonimira na hrvatsko prijestolje. Te godine još je živio i Zvonimirov sin Radovan. On se pojavljuje 1083., i to u dvije isprave.²⁰⁵ Ne znamo što je bilo dalje s njim. Možda mu se nešto dogodilo u vrijeme Zvonimirove smrti, a možda je umro ranije. Prva mogućnost govorila bi možda za nasilno skidanje Zvonimira s prijestolja.

Bilo kako bilo, nadbiskup Lovro sigurno je imao važnu ulogu pri povratku Stjepana iz samostana, jer ga više puta nalazimo u ispravama na prijestolje vraćenoga Stjepana II.,²⁰⁶ a i u jednoj presudi o sporu.²⁰⁷ Iz toga treba zaključiti da je i nakon Zvonimirove smrti propapinska reformna struja uspjela održati svoj položaj u Hrvatskoj. Ali, kratkotrajno vladanje Stjepana II. bilo je labudi pijev hrvatske države narodnih vladara.²⁰⁸ Kao što je 1078. godine vrhunac moći pape Grgura VII. bio ujedno i vrhunac Zvonimirova vladanja, uz ostalo i zbog ujedinjenja Slavonije s Hrvatskom, tako su jačanje stranke oko cara Henrika IV. nakon 1084. i nesređene prilike u papinskom taboru 1084.–1090. morale imati svoju reperkusiju i na Hrvatsku. Poznato je da je ugarski kralj Ladislav prešao u

levissima», onda se datum sastavljanja Stjepanove isprave može najvjerojatnije postaviti 31. 8. 1088. Ako se pak u drugoj ispravi kralja Stjepana II. (CD I, 188, br. 149 = Doc., 148, br. 124) kaže da je Zvonimir umro »nedavno« (nuper), onda bi se njegova smrt mogla s određenom točnošću i vjerojatnošću datirati s kasnim proljećem 1088., a ne, kao što nagada ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 592 »jamačno 1089.« Zadnja vijest o Zvonimiru potječe iz 1087. (CD I, 186, br. 146 = Doc. 145, br. 119).

²⁰⁵ CD I, 180, br. 139 = Doc., 138, br. 114; CD I, 182, br. 140 = Doc., 139, br. 115.

²⁰⁶ CD I, 188, br. 149 = Doc., 148, br. 124; CD I, 189, br. 150 = Doc. 149, br. 125.

²⁰⁷ CD I, 191, br. 151 = Doc., 147, br. 123.

²⁰⁸ Ovdje treba pripomenuti da je sporna datacija isprave o sporu o nasljedstvu iza Dobroslava, muža Veke (CD I, 200–202, br. 161 = Doc., 154–156, br. 126). Prema Račkome, Doc. 156 i N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 80), 493, isprava je sastavljena 1091., a prema ŠIŠIĆU, *n. dj.* (bilj. 6), 313 i *n. dj.* (bilj. 1), 610, a po njemu i V. NOVAKA, *Zadarski kartular*, Zagreb, 1959., 180 i CD I, 200 isprava je izdana 1093., tj. »duže vremena poslije Božića 1091.« U ispravi stoji da je sastavljena tempore quo Vladislav, Pannoniorum rex, Croatiae invadens regnum dominum Almu, suum nepotem, in illo statuit regem. Dakle, isprava je sastavljena upravo u ono vrijeme kada je Ladislav napao Hrvatsku. Te riječi nisu neki uvodni povijesni podatak, nego one točno označavaju vrijeme sastavljanja isprave. Kako iz Ladislavova pisma Oderiziju (CD I, 197, br. 158) saznajemo da je Ladislav napao Hrvatsku »oko sredine 1091.« i kako o tome nema spora – i sam ŠIŠIĆ to prihvata, *n. dj.* (bilj. 6), 293–303; *n. dj.* (bilj. 1), 606 – onda proizlazi da je isprava morala biti sastavljena upravo u to vrijeme. Šišić je pogriješio držeći da je protustranci Veke dan rok »između mjeseca jula i Božića 1091« (kurziv Šišić) i da je prema tome isprava donesena prije 25. 3. 1092. Zbog toga je bio prisiljen načiniti korak dalje i tvrditi da se Ladislav 1091., nakon napada na Hrvatsku vratio u Ugarsku i »po povratku« postavio Alma za kralja. Ali to se protivi izričitoj formulaciji datacije, jer po njoj izlazi da je Ladislav postavio Alma za kralja još u toku napada (invadens [...] statuit). Taj rok od godinu dana mora se sigurno računati nikako unaprijed, već unatrag od dana sastavljanja isprave, i tek nakon toga roka donosi se presuda gradskog suda (legati hoc diffinites iudicio). Uostalom, to se slaže s godinom ubilježenom u ispravi (1091.), koja po firentinskom kalkulu obuhvaća razdoblje od 25. 3. 1091. do 24. 3. 1092.

ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 1), 610, a po njemu i NOVAK, *n. dj.* 179 tvrde da se iz isprave vidi da su Zadranj priznali Almoša, što je dakako, evidentno pogrešno. Oni bi priznali Almoša da su ga titulirali kao kralja »Hrvatske i Dalmacije« ili slično, ali upravo obratno, oni Almoša ograničavaju samo na Hrvatsku i time isključuju Dalmaciju. To je N. KLAJČ, *n. dj.*, (bilj. 80), 493 dobro uočila, ali je iz datacije pogrešno zaključila da Zadar priznaje bizantsku vlast (Alexio Constantinopoleos imperat). Takva datacija dolazi često i na drugim područjima koja sigurno nisu bila pod bizantskom vlašću, a koja su takvo datiranje upotrebljavala iz drugog razloga, tj. da istaknu da ne potpadaju pod neku drugu vlast. O tom podrobnije MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 195), 240 i d.

carev tabor, ali da je čekao rasplet situacije među dvama suparničkim taborima u Italiji, o čemu je već bilo govora pod I. 2 ovoga članka. Kada je Ladislav vidio da početkom 1091. i Henrik IV. na sjeveru Italije i protupapa Klement III. ostvaruju velike i, kako se činilo, odlučujuće uspjehe, držao je da je došlo vrijeme da i on stupi u akciju na strani pobjedničkog cara i da krene protiv Hrvatske koja je bila u papinu taboru. Tampon zona samostalne hrvatske države u Slavoniji više nije postojala, pa je Ladislav napao Hrvatsku već prelaskom Drave.

RIASSUNTO

ALCUNI PROBLEMI CONCERNENTI L'EREZIONE DEL VESCOVADO DI ZAGABRIA E LA SLAVONIA MEDIEVALE

1. Con l'analisi delle fonti disponibili l'autore dimostra la validità della tesi degli autori croati, secondo la quale l'erezione del vescovado di Zagabria avvenne nel 1094 e non nel 1089, come lo sostengono gli autori ungheresi. Per l'erezione di questo vescovado il re ungherese Ladislao non ottenne il consenso né dal papa Urbano II, né dall'antipapa Clemente III e inoltre non poteva servirsi del presunto speciale privilegio papale per i re ungheresi come legati apostolici, perché un tale privilegio non fu mai emanato. Secondo l'autore il nuovo vescovado zagabrese non era altro che il risuscitato antico vescovado di Siscia, al quale fu cambiato il nome e la sede, per poter in questo modo sottometterlo all'arcivescovo ungherese di Calocsa invece che a quello di Spalato, dal quale dipendeva l'antico vescovado di Siscia.

2. E' erronea la tesi che la Slavonia fino all'arrivo di Ladislao era una terra a metà pagana e poco abitata.

3. Nel 1091 Ladislao si titola «re della Mesia». Ciò si riferisce alla Slavonia e non all'odierna Serbia o Bosnia.

4. Gli Ungari, arrivando nella pianura di Pannonia, si erano dapprima sistemati nella regione ad oriente del fiume Tisa, dove hanno accolto il sistema giuridico e la terminologia dello stato moravo.

5. Dall'827 fino all'833 la Slavonia fu governata da funzionari dello stato bulgaro. Secondo l'autore, nell'833 una parte dei Croati si trasferirono dalla Dalmazia in Slavonia dove fondarono uno stato indipendente con relazioni molto strette con la Croazia (di Dalmazia). Il primo duca di questo stato è Ratimiro. Degli altri duchi della Slavonia sono noti Mutimiro e Braslavo.

L'autore inoltre dimostra l'inesattezza delle tesi secondo le quali a) la partenza dei Croati dalla Dalmazia verso la Slavonia fosse avvenuta ai tempi del re croato Tomislao, b) la Slavonia dopo l'anno 833 appartenesse all'Impero franco-orientale e c) il duca Mutimiro, menzionato nella lettera di papa Giovanni VIII del 833 fosse un regnante serbo.

6. Dopo l'arrivo degli Ungari nella pianura di Pannonia, la Slavonia rimase uno stato indipendente. Gli Ungari non potevano conquistarlo senza prima impossessarsi della Pannonia Inferiore, cioè prima dell'anno 908. C'è poi una notizia degna di fede negli atti del secondo sinodo spalatino dell'anno 928, secondo la quale la Slavonia fu ecclesiasticamente legata alla Croazia. Dopo questo anno l'aggressività ungherese diminuisce sensibilmente. Così la Slavonia anche nel secolo X rimane indipendente con relazioni molto strette con la Croazia. Così si spiega il fatto che nell'elenco delle contee croate nella nota opera di Costantino Porfirogenito non c'è una contea a settentrione della Velika Kapela e che la Slavonia non è menzionata neppure una volta nei documenti dei re croati durante l'esistenza del regno di Croazia e Dalmazia.

7. Le notizie degne di fede di Tommaso l'Arcidiacono sull'esistenza del potere ecclesiastico e laico croato sulla Slavonia sono attribuibili all'anno 1078, quando il re Zvonimiro, come vassallo di papa Gregorio VII, al momento dell'apice dei successi di questo papa nella lotta contro il re tedesco Enrico IV, riuscì ad annettere la Slavonia al regno di Croazia e Dalmazia. Però, dopo il 1084 il papato è sensibilmente indebolito, il partito imperiale rafforzato e il re ungherese Ladislao, alleato dell'imperatore tedesco contrattacca nel 1091 traversando la Drava et attaccando la Croazia dove insedia come re suo nipote Almos.